

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова
Universitas nationalis Odessae

Записки з ономастики

Випуск 10

Збірник наукових праць

Opera
in onomastica

Fascicillum 10

Одеса
“Астропринт”
2007

ББК 81.031.4я5
З-324
УДК 801.311/313(066)

Редакційна колегія

Чл.-кор. НАН України, д-р філол. наук **Ю. О. Карпенко** (відп. редактор),
д-р філол. наук **М. І. Зубов** (заст. редактора),
ст. викл. **С. П. Павелко** (відп. секретар)

д-р філол. наук **О. І. Бондар**,
д-р філол. наук **І. М. Железняк**,
канд. філол. наук **Г. Ю. Касім**,
д-р філол. наук **Т. Ю. Ковалевська**,
д-р філол. наук **І. М. Колегасва**,
д-р філол. наук **В. В. Лучик**,
канд. філол. наук **Л. Ф. Фоміна**,
д-р філол. наук **Є. М. Черноіваненко**,
д-р філол. наук **Н. М. Шляхова**,
д-р філол. наук **В. П. Шульгач**

“Записки з ономастики” внесені до переліку № 4 наукових фахових видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних досліджень на здобуття наукових ступенів доктора та кандидата філологічних наук: Постанова Президії ВАК України № 2-02/2 від 9.02.2000 // Бюлетень ВАК України. — 2000. — № 2. — С. 74.

Збірник зареєстровано в Державному комітеті телебачення і радіомовлення України 05.07.2004 р. Свідоцтво: серія КВ № 8934.

(Мова видання: українська, російська, болгарська, англійська, польська, чеська)

ЗМІСТ

<i>Н. М. Хрустик</i> Особові імена з десемантизованими суфіксами як офіційні назви	5
<i>О. Ю. Карпенко</i> Структура індивідуального ергономічного фрейму	11
<i>С. П. Павелко</i> Динаміка частотності чоловічих імен м. Косова з середини ХХ ст.	23
<i>Ю. Б. Бабій</i> Словотвірно-структурна характеристика сучасних прізвищ Середньої Наддніпряни (патронімі утворення)	31
<i>Н. Ю. Булава</i> Специфіка відіменних прізвищ північної Донеччини	41
<i>О. Ф. Немировська</i> Ономастичні реалії як фактор історичного часу і простору (на матеріалі українського народного героїчного епосу)	55
<i>Г. І. Мельник</i> Україна в поезії і в онімії Євгена Маланюка	64
<i>Н. Д. Калачева</i> Тенезис и стилистика условно-поэтических имен в творчестве А. С. Пушкина (Метаморфозы поэтонима Клит)	68
<i>Ю. О. Карпенко</i> Про вагомість кандидатського дослідження (ономастичні студії драматичних творів Лесі Українки)	79
<i>О. В. Савреї</i> Стилістичні функції граматичних модифікацій антропонімів у прозі Ольги Кобилянської	87
<i>Т. І. Крупеньова</i> Особливості номінацій у новелах В. Стефаніка	94
<i>Г. В. Шотова-Ніколенко</i> Топоніми в романі Ю. І. Яновського "Чотири шаблі"	99

Е. В. Босва

Ономастичні засоби створення хронотопу в поетичному тексті
(на матеріалі поезій І. Багряного) 109

РЕЦЕНЗІЇ

В. В. Лучик

Карпенко О. Ю. Проблематика когнітивної ономастики 121

М. І. Зубов

Крупеньова Т. І. Функції власних назв у драматичних творах
Лесі Українки 129

Г. Ф. Ковалев

И это якобы "все о русских именах" 133

Л. Н. Гукова, Л. Ф. Фомина

Размышления над книгой Е. С. Обуховой "Ономастика лицейской
лирики А. С. Пушкина" 137

Наші автори 144

ОСОБОВІ ІМЕНА З ДЕСЕМАНТИЗОВАНИМИ СУФІКСАМИ ЯК ОФІЦІЙНІ НАЗВИ

У мові українців Північної Америки досить часто зустрічаються пестливі форми особових імен, які вживаються як нейтральні і навіть офіційні. Пор. напр., **Левко, Терешко, Юрко, Дарка, Паранька** тощо. Зменшувально-пестливі суфікси, якими утворюються подібні розмовно-просторічні, фамільярно-розмовні скорочення власних імен, зазнають десемантизації, тобто втрачають своє значення. Позбавлені будь-якого семантичного навантаження, десемантизовані морфеми виконують у словах лише структурну функцію. У мовознавчій науці існує думка, за якою використання зменшено-пестливих особових найменувань як нейтральних і офіційних у мові представників української діаспори вважається таким, що зумовлене впливом англійської мови [6: 128]. Чи справді таке явище є породженням англомовного середовища, чи, можливо, воно є одним із проявів особливостей української мови? На цій проблемі та деяких інших, пов'язаних з нею, зосередимо нашу увагу.

Пригадаємо імена деяких наших сучасників та менш чи більш віддалених від нас у часі відомих українців, серед яких Левко Лук'яненко, Левко Лепкий, Левко Ревуцький, Гальшка Гулевичівна, Грицько Чупринка, Грицько Квітка-Основ'яненко, Грицько Сковорода, Юрко Хмельницький та ін. Усі перелічені особові імена — офіційні, а, отже, і цілком нейтральні, що свідчить про повну десемантизацію суфікса -к-, яким вони утворені. Грицько Сковорода, Грицько Квітка-Основ'яненко — саме так підписували свої твори класики української літератури, хоч за радянських часів це чомусь замовчувалось і їх вперто називали (і нині продовжують називати) Григорій Сковорода, Григорій Квітка-Основ'яненко.

У праці С. П. Бевзенка, присвяченій вивченню проблем історичної морфології української мови, знаходимо інформацію про те, що на східнослов'янському ґрунті утворення з суфіксом суб'єктивної оцінки -к- відомі вже з найдавніших часів. Так, наприклад, у договорі Київського князя Ігоря з греками 945 р., що дійшов до нас у складі староруського літопису "Повісті временних літ", серед руських послів згадується ім'я **Синко**, у Лавр. сп. літ. під 980 р. — **Варяжько, Варяшко**,

під 1015 р. — **Ляшъко**, під 1093, 1097 рр. та ін. кілька разів брат Данила Галицького називається **Василько**, фіксується форма **Василко Ростиславичь** [1: 32]. Виникнення таких особових імен здрібніло-пестливого типу сталося, як зазначає С.П.Бевзенко, до занепаду редукованих голосних. Відомі вони були, на його думку, і іншим слов'янським мовам, зокрема сербській, чеській, болгарській, знані також і в говорах білоруської та російської мов [1: 32–33].

Особові чоловічі імена на — к (о) типу **Грицько, Юрко, Ілько, Тимко, Семко, Панько, Омелько** тощо за своїм походженням, констатує С. П. Бевзенко, є здрібніло-пестливі форми давніх імен типу Григории, Юрии, Илия тощо, які здавна вже втрачають значення здрібності-пестливості і набирають нейтрального значення. Саме з нейтральним значенням вони широко фіксуються в українських грамотах XIV–XV ст. та в інших пам'ятках. Їх дуже часто знаходимо в українських грамотах XIV–XV ст., зібраних проф. В. Розовим: **Яшко, Ходько, Иванько, Олефърко** — гр.1359 р.; **Стецько, Васько, Яшко, Осташко, Ходько, Глѣбько** — гр. 1366 р.; **Грико, Семенко** — гр. 1375 р. і багато інших; в закарпатській гр. 1404 р.: **Банко** і в пізніших закарпатських: **Сенко, Федко, Тимко, Лацко** — гр. 1603 р.; **Станко, Федко** — гр. 1685 р.; ці форми широко представлені і в молдавських грамотах XIV–XV ст., наприклад, у гр. 1456 р.: **Ходко, Андрушко, Іацко, Івашко, Зянко, Стецко** та ін. Дуже часто вживаються вони і в пізніших пам'ятках. Так, у міновому записі Луцького старости Петра Яновича 1490 р. знаходимо імена: **Тимошко, Петко** та ін.; в описі маєтку Заборольського: **Сенко, Яско, Тимошко, Мицко, Мишко, Васко, Юрко, Грицко** та ін.; в описі маєтку Чорногородського 1578 р.: **Ониско, Грицко, Децко, Сенко, Зенько, Яцко** та ін. Велику кількість таких імен знаходимо в Реєстрі всього війська запорозького після Зборівської угоди 1649 р.: **Фесько, Хвесько, Грицько, Демко, Омелько, Яско, Тимко, Панко** та ін. [1:32]. У грамотах фіксуються також подібні найменування в поєднанні з патронімічними особовими назвами, що, на наш погляд, є незаперечною ознакою офіційності характеру таких антропонімних утворень: **васько кузмычъ, юрко мошничъ, ивашкомъ даньславичемъ, васько аньдрѣсвичъ**. С. П. Бевзенко звертає увагу на те, що в грамотах зрідка вживаються вже й особові жіночі імена з десемантизованими суфіксами (пор., напр., **Хонька** — гр. 1378 р., со **Алжкою** — гр. 1412 р.). Особливого поширення

вони набувають у XVII ст., про що свідчать пам'ятки ділового письменства, напр., **Гапка, Одарка, Палажка, Параска, Меланка, Зѣнка** та ін. [1: 121].

Свідченням того, як широко в минулому були представлені зменшені форми власних імен в офіційному вжитку, є сучасні прізвища, творення яких прямо чи опосередковано пов'язане з такими іменами. Пор., напр., прізвища, які фіксуються в "Довіднику українських прізвищ" Ю. К. Редька: **Грицьків** (від Грицько), **Яцків** (від Яцко), **Ільчук** (від Ілько), **Галькевич** (від Галька), **Панчишин** (від Панько), **Гринчук** (від Гринько), **Федчук** (від Федько), **Зінченко** (від Зінько, Зінька), **Паньківський** (від Панько), **Васильківський** (від Василько) та ін. [4]. С. П. Бевзенко зазначає, що сучасні прізвища на -к(о), серед яких, наприклад, **Василько, Данилко, Дмитерко, Захарко, Зінько, Левко, Митько, Семенко, Федько** та ін., нерідко фіксуються вже серед прізвищ козаків в реєстрах 1649 р. [1: 117].

Скам'янілі форми особових імен з десемантизованими суфіксами, які, безсумнівно, були в офіційному вжитку, збереглися в окремих сучасних топонімічних назвах. Пор., напр., назви **Харків, Васильків** (місто в Київській області), утворені шляхом субстантивації від присвійних прикметників. Прикметники, у свою чергу, утворилися від відповідних імен з суфіксом -к(о): **Харко, Василько**. Відомо, скажімо, що вперше назва сучасного м.Василькова згадується в Іпатіївському літописі в 998 р. як Василів, пізніше, у 1157 р., князь Василько Юрійович переіменував його на свою честь. Так з'явилася сучасна назва цього міста — **Васильків**.

Особові імена з десемантизованими суфіксами як офіційні назви зустрічаються і в сучасній українській мові. У словнику-довіднику власних імен людей Л. Г. Скрипник та Н. П. Дзятківської фіксуються як нейтральні і офіційні такі найменування: **Василько** (від Василь), **Грицько** (від Григорій), **Захарко** (від Захар), **Зінько** (від Зіновій), **Ілько** (від Ілля), **Левко** (від Лев), **Омелько** (від Омелян), **Онисько** (від Онисим), **Панько** (від Пантелеймон), **Юрко** (від Юрій); **Одарка** (від Одарина), **Маланка, Малашка** (від Малана), **Наталка** (від Наталя), **Палажка** (від Палага), **Параска** (від Парасковія), **Тодоска, Тодоська** (від Тодосія), **Федоска, Федоська** (від Федосія), **Химка** (від Хима). З певними стилістичними обмеженнями щодо вживання подаються такі нейтральні особові назви, як **Савка** (від Сава), **Стецько** (від Сте-

пан), **Терешко** (від Терентій), **Тимко** (від Тимофій), **Харко** (від Харитін); **Естерка** (від Естер), **Пріська** (від Єфросинія), **Меланка**, **Мелашка** (від Мелана), **Ониська** (від Онисія), **Солоха** (від Соломія).

Окремі особові імена, як правило, грецького походження є повними офіційними найменуваннями, хоч і сприймаються як такі, що утворені демінутивними суфіксами. Вичленування десемантизованих афіксів у цих словах є наслідком ускладнення морфемної структури та деяких інших її змін, які відбулися при запозиченні, напр.: **Агафоник**, **Андроник**, **Зотик**, **Ілірик**, **Каленик**, **Кирик**, **Клеоник**; **Агафоника**, **Анжеліка**, **Вероніка**. Пор., напр.: в українській мові у слові **Агафоник** виділяється суфікс -ик шляхом зіставлення із **Агафон**. У грецькій мові ім'я **Агафоник** утворилося способом складання слів **agathos** (добрий) і **nikē** (перемога) [5: 36]. Коренева частина слова **nikē**, яка за своїм фонетичним складом близька до українського демінутивного суфікса -ик при запозиченні почала розглядатися як суфікс. А оскільки другою частиною імен грецького походження нерідко є слово **nikē**, то вони і розглядаються в українській мові як такі, що мають десемантизований суфікс -ик.

Окрім тих особових імен з десемантизованими суфіксами, які є офіційними документальними назвами або ж нейтральними, що подаються з певними стилістичними застереженнями щодо вживання, не можемо не згадати іменні форми, які дуже поширені в розмовному мовленні, але нейтральність їх характеру ніде не засвідчена. Нерідко процес десемантизації суфіксів у таких словах ще триває, пор., напр.: **Мироско**, **Мишко**, **Славко**, **Степко**, **Толик**; **Вірка**, **Ганька**, **Іринка**, **Любка**, **Людка**, **Маріка**, **Марічка**, **Славка** тощо.

Таким чином, на підставі розглянутого матеріалу можна зробити висновок про те, що для української мови десемантизація суфіксальних морфем в особових іменах з найдавніших часів є характерним явищем. Частина таких імен є і, можливо, в майбутньому ще стане офіційними документальними назвами.

Чому відбувається десемантизація суфіксальних морфем в особових іменах і що спричиняє перехід таких форм у розряд офіційних? На наш погляд, це два взаємозумовлених явища, тому й розглядатимемо їх у взаємозв'язку.

У мовознавчій науці існує думка, за якою вважається, що десемантизація морфем спричинена деетимологізацією — втратою словом його

внутрішньої форми. Але особові імена, серед яких більшість є запозиченими, для звичайного носія мови (не фахівця-мовознавця) внутрішньої форми і не мають. Отже, не можна говорити і про її втрату. Значення демінутивних суфіксів у таких словах якраз навпаки — дуже чітко мовцем усвідомлюється. На значенні таких афіксів не може не позначитися та велика частота, з якою вони використовуються в антропонічних утвореннях. Чим частіше такі іменні форми вживаються, тим більш нейтральним стає їх значення. Тому гадаємо, що стирання значення суфіксальних морфем в особових іменах відбувається внаслідок великої частоти їх вживання. Образно це можна було б назвати процесом "зношення" морфем. Якщо ж з'являється необхідність в утворенні емоційно забарвленої форми імені, то "зношені" суфікси замінюються більш "свіжими" синонімічними афіксами. Це з одного боку. З іншого боку, серед носіїв однакових особових імен у близькому чи порівняно близькому оточенні існує необхідність у розрізненні таких осіб. У цій ситуації і стають у нагоді нейтральні форми імен, у яких суфікси зазнали десемантизації. Так, скажімо, така форма імені **Григорій**, як **Грицько**, спочатку стає рівноправним ім'ям при використанні у розмовному мовленні, а згодом і офіційним документальним найменуванням. Слід відзначити, що нейтральними і офіційними можуть бути також форми особових імен, утворені безафіксним способом, які в статті не розглядаються.

Проведені спостереження показали, що похідні форми імен з демінутивними суфіксами як офіційні найменування здавна є притаманною рисою української мови. Те, що в мові української діаспори в США та Канаді такі імена досить поширені, є свідченням того, що там ця ознака української мови збереглася краще, ніж у самій Україні. Тому логічно виникає питання про те, чому українці Північної Америки послуговуються такими іменними формами, а в Україні вони зустрічаються значно рідше, ніж там? Цікаво також, чи характерна ця особливість антропонімікону для інших представників західної української діаспори?

Проблема ця, безумовно, потребує глибокого і ретельного дослідження, але деякі свої міркування з цього приводу все ж спробуємо висловити. У правових документах, якими нині регламентується вибір імені дитини, сказано, що ім'я дитини визначається за згодою батьків; дитині може бути дано не більше двох імен, якщо інше не впли-

ває із звичаю національної меншини, до якої належить мати і (або) батько [2: 50]. За радянських часів відповідна стаття мала дещо лаконічніше формулювання: ім'я дитини визначається за згодою батьків [3: 239]. Отже, ніяких особливих обмежень щодо вибору імені у цих документах не існує. Однак спеціалісти відділу реєстрації актів громадянського стану рекомендують не обирати офіційним ім'ям похідні зменшені форми, мотивуючи це тим, що таке ім'я в майбутньому може створити певні незручності для його носія, зокрема тим, що від нього не завжди можна утворити найменування по батькові. Особливо настійними були такі рекомендації за радянських часів. Таким чином, незручність, пов'язана з утворенням найменування по батькові, є одним із гальмівних факторів щодо використання таких імен як офіційних (пор., в українській діаспорі Північної Америки іменування осіб по батькові немає). Однак, як на нашу думку, це не є відповіддю на поставлене питання. Якби все пояснювалось тільки тим, що від зменшено-пестливих форм не завжди можна утворити ім'я по батькові, то чому в такому випадку особові форми жіночих імен з демінутивними суфіксами, від яких не треба утворювати імена по батькові, ще рідше, ніж чоловічі іменні форми, мають статус офіційних?

Література

1. *Бевзенко С. П.* Історична морфологія української мови (Нариси із словозміни та словотвору). — Ужгород, 1960.
2. *Кодекси України.* Сімейний кодекс України. — К., 2002. — № 6.
3. *Кодекси України.* Тексти кодексів впорядковано станом на 20 червня 1997 р. / За ред. Ф. Г. Бурчака: У 2 т. — К., 1997. — Т. 1.
4. *Редько Ю. К.* Довідник українських прізвищ. — К., 1968.
5. *Скрипник Л. Г., Дзятківська Н. П.* Власні імена людей. Словник-довідник. — К., 1996.
6. "Українська мова". Енциклопедія. — К., 2000.
7. *Український орфографічний словник.* — Харків, 1997.

СТРУКТУРА ІНДИВІДУАЛЬНОГО ЕРГОНІМІЧНОГО ФРЕЙМУ

Анна Вежбицька дійшла висновку: "Оскільки головна функція суб'єкта полягає в ідентифікації елементів позамовної дійсності [...], то будь-які вирази, здатні ідентифікувати свої денотати, можуть виконувати роль суб'єкта. Звичайно, головне місце серед них займають власні назви" [3:242–243]. Видатна спроможність власних назв до ідентифікації денотата (оскільки називають одиницю, виділяючи її тим самим з будь-якої множини інших денотатів) нерозривно пов'язує їх з позамовною дійсністю, тим самим надаючи їм фреймових властивостей. Ми обстоюємо думку, що онімічні фрейми найдоцільніше розглядати в умовах розмежування, з одного боку, загальнономовних та індивідуальних фреймів, а з другого — розмежування їх за розрядами власних назв. Тут, безперечно, можливі й інші підходи, аж до розгляду фреймової природи окремого оніма. Однак для пізнання сутності онімічного сектора ментального лексикону, для розкриття когнітивних функцій онімів у мові мозку доречно вивчати власні назви у їх типових зв'язках з позамовною дійсністю, які зрештою і формують розряди власних назв.

У згоді з позицією Ч. Філлмора Ейдрієнн Лерер дотримується погляду, що для вивчення власних назв концепція семантичних полів як така, що обмежується тільки мовним рівнем і не виходить у позамовну дійсність, є неефективною: "хоч концепт семантичного поля є важливим, його недостатньо. Щоб мати справу з онімами, нам потрібні обсяжніші терміни, наприклад, фрейми або домени. В той же час не дуже продуктивно говорити про наймення та найменування в цілому, оскільки кожен фрейм (домен, клас сутностей) має різні схеми. Що вважається придатним найменням для одного типу об'єктів, непридатне для інших. Навіть для близько пов'язаних категорій, таких як домашні улюбленці та скакові коні, використовують схеми наймення різних типів. В той же час аналіз семантичних полів, які мають справу тільки з лексемами, також є недостатнім, оскільки імена (оніми — О. К.) є обсяжнішими, ніж лексеми" [18:137]. Йдеться, отже, про те, що оніми ліпше вивчати не в системі трірівських семантичних полів, а в системі фреймів чи дрібнішої категорії — доменів, оскільки те й

те скероване не просто на лексеми, а на їх зв'язок з об'єктивною дійсністю. Пор. характеристику терміна **домен**: "Домен — це галузь людської активності, в якій регулярно використовується певний різновид мовлення [...]. Домен можна вважати групою співвідносних мовленевих ситуацій" [20:115–116].

У цьому ключі розглянемо й ергоніми — власні назви розмаїтих об'єднань людей, як вони шикуються в мозку індивіда. Звісно, віртуальні, вигадані ергоніми можуть бути якими завгодно, що зрештою стосується й усіх інших письменницьких онімів. Наприклад, вони можуть скеровуватися на диявола, як це сталося в оповіданні А. Бестера "Will You Wait?", а можуть — на гумор, як у трагікомедії Г. Шияна "Вас багато!", де у першій дії маємо: "Будь-яка пора року 1990-го. Місце — банальний сільський "Продмаг"; у другій дії: "Час дії — 2005 рік. Місце — приміщення колишнього банального "Продмагу", приватизованого, реставрованого, евроремонтованого і перейменованого на "Ессен унд трінкен". Покупець не хоче купувати копченої мойви: "Щось вона в тебе пожмакана. Візьму он у "Клеопатри" або "Сармати". Чи в "Алдані". Там також є. Або в "Світлані". Проблем нема" [14: 8].

З мойвою проблем дійсно нема, аби гроші були, а ось з назвами, і передусім з ергонімами, проблеми є. Який не банальний "Продмаг" — універсальний для кожного поселення України (у містах "Продмаги" розрізнялися за номерами), але назва вказує на призначення: *продуктовий магазин*. А як пов'язати з продажем продуктів "Клеопатру" чи "Сармат"? Фірмоніми з переходом до ринку розквітли буйним квітом, але в багатьох випадках втратили свою інформаційну функцію. Це констатував, спеціально вивчивши питання на матеріалах Закарпаття, Олег Белей [1: 24]. На вагомість адекватного фірмоніма вказують і інші дослідники. Так, Паула Сьоблом зазначає: "лексичне значення наймень компаній (тобто фірмонімів — О. К.) практично виявляється дуже важливим: "неправильне" ім'я може навіть призвести до необхідності його зміни" [21].

Письменники не тільки утворюють "свої" ергоніми, а й усіляко їх обігрують. Герберт Уеллс в оповіданні "A Catastrophe" говорить про фірму оптової торгівлі "Helter, Skelter & Grab" [23:289], а англійські апелятиви *helter-skelter* — це "метушня, втеча", *grab* — це "загарбання, хижацтво". Р.Чандлер пише про китайські магазини: "any Oriental store, Hooley Phooey Sing — Long Sing Tung" [16: 80], уводячи у ці

вигадані псевдокитайські ергоніми англійські сленгові слова *hooeu* — дурниці, *phoeu* — тьху та просто недоречне *sing* — співати, *long* — довгий. Діана Мейсон згадує назву мотелю *the Seahorse Motel* і тут же продовжує: "The proprietor of *The See Whores* (as the locals called it) was in no rush to call in the cops" [19:150]: паронімічне зближення [si: ho:s] і [si: ho:z] перетворило "Морського коника" (назва мотеля) в щось пейоративно-жартівливе: "Побачити повій". Джон Ірвінг грає з найгрізнішою фашистською інституцією СС: "It must have been a meeting of the S's from the fourth district. Freshly sewn, their nametags glow: P. Schnell perhaps, and G. Schritt, with F. Samt, J. Spalt, R. Steg and O. Schrutt — just to name some ordinary names" [17:125]. Це збіговисько подається як зустріч *the S's*, бо в усіх учасників "щойнопришиті ярлики" із "звичайними іменнями" (по суті — дібраними кличками), що починаються на S. Тобто зустріч "есів". Проте запис *the S's* — то прозоро зашифроване SS. Лоренцо Каркатерра наводить назву банди (це теж ергонім) *KKK* і дає її розшифровку: "They called themselves *the KKK, the Kool Knight Killers*" [15:289], тобто "Круті нічні лицарі-вбивці", з накладанням омофонів *night* — "нічний" та *knight* — "лицар" (обидва слова вимовляються [nait]) і з омофонічною заміною *cool* — "крутий" на *kool* — "погляд" (жаргонізм): вимова [ku:l]. Головне, що за цим першим шаром іде другий: у США з 1865 р. існує не раз заборонована, підпільна расистська організація *KKK* — *Ku Klux Klan*, скерована передусім проти негрів [11:265]. Письменник ніби мимохіть зараховує дібраним ергонімом до бандитів і цю організацію.

У письменників це просто онімічна гра — для створення підтексту, для зацікавлення читача, для майстернішої побудови тексту. У політиці така гра може ставати гострою зброєю. Після утворення партії "Солідарність жінок України" недоброзичливці одразу з цієї назви (а власні назви партій, політичних рухів, течій — виразні ергоніми) утворили абrevіатуру "СолЖУ", що у російському просторіччі означає "збрешу" (літ.: *солгу*). Поява партії "За єдину Україну" теж супроводжувалася єхидною абrevіатурою (і теж російськомовною): "За ЕДУ", з наступною трансформацією — "За ЕДУ", звідки і *ЕДА* ("їжа"), і *за-едун* (функціонер цієї партії), і *ЗАЕДУ* "заїду" (натяк на можливу бійку). Коли пломеніла Помаранчева революція і гримів Майдан, на Сході деякі політики почали розмови, скеровані на відмежування, аж до утворення автономної республіки. Серед пропонуваніх її гіпотетич-

них назв — "Південно-східна українська автономна республіка". Майдан одразу відповів саркастичною аббревіатурою *ПІСУАР*. Вдалих вихід із аббревіатурних труднощів знайшов російський ліберальний блок Г. Явлинського. Адже політичні суперники розташували лідерів цього блоку таким чином: Болдирев — Лукін — Явлинський і за першими літерами прізвищ утворили відповідну аббревіатуру. Однак члени блоку швидко зорієнтувалися й переставили Г. Явлинського на перше місце, наслідком чого було створення назви "Яблуко".

Тут, у назві "Яблуко", маємо вже самогру, яка ще в гострішій формі виступає а аббревіатурі "КиШ", що нею позначають петербурзьку панк-рок-групу "Король и Шут" самі учасники цієї групи (з газет). Адже ця аббревіатура приховує сенс "геть!", оскільки фонетично збігається з вигуком для відгону птахів — рос. *киш, ки, кыш* [10:981], укр. *киш*.

Утім, це аббревіатура з від'ємним підтекстом. Євген Черноіваненко підмітив у сучасній одеській ергонімії численні випадки від'ємного підтексту у повній, нетрансформованій, але просто невдалій назві, пояснюваній "типово сучасним явищем, коли не дуже обтяжені знаннями в галузі історії культури бізнесмени з "нових" дають своїм підприємствам назви, значення яких вони не знають" [12:74]. Автор ілюструє свою думку чималою кількістю прикладів. Особливо разючими виявилися назви деяких монтажно-будівельних фірм: "*Сізіф*" (отже, плоди праці фірми — пожиттєве покарання), "*Міраж*" (отже, буде повітряні замки), "*Фундамент*" ("на більше не розраховуйте"). Станція технічного обслуговування автомобілів "*Стікс*" — то антична назва ріки смерті у потойбічному світі. То що вас чекає після ремонту машини на цій станції? А чим торгують у продмагах "*Кобра*", "*Мангуст*", "*Пантера*"? А чим пригощають у ресторані "*Горгона*"? Стара одноманітність в ергонімії зникла, а нові можливості до розумної гармонії поки що не привели.

Індивідуальний ергонімічний фрейм реалізується не зовсім так, як досліджені нами антропонімічний, топонімічний та теонімічний. Практично всі люди мають своїх кривних родичів і найближчих друзів, мають малу батьківщину, мають у душі якусь віру (перше коло). Так само тут порівняно легко виділяються і інші кола. З ергонімами справа обстоїть трохи інакше. Дуже мало людей мають у своєму першому, найближчому колі щось подібне до "ЮКОСу", "Київстару" чи "General Motors Corporation".

Проте можна сміливо говорити, що перше ергонімічне коло є у кожної людини. По-перше, це залежить від ставлення людини до того чи того ергоніма. Відомо, наприклад, що в Японії всі працівники концерну "Міцубісі" (це стосується і всіх інших фірм у Японії, бо це риса ментальності японців) вважають його своїм, рідним, не просто відбувають там години праці, а й вкладають туди частинку душі. Зрозуміло, що для всіх цих працівників ергонім "Міцубісі" входить до першого кола їх ергонімічного фрейму. Взагалі, фанати, що вболівають за певний спортивний клуб, за певну музикальну групу, або жінки, що обожають одяг чи парфуми певної марки, безперечно мають відповідні ергоніми в своєму першому колі.

По-друге, існує багато різних типів ергонімів. Здається, у визначенні ергоніма, яке запровадила Н. В. Подольська — "Власне ім'я ділового об'єднання людей" [7:151], слово **ділового** є зайвим. Адже фанклуби, які теж нерідко мають свої власні назви, знамениті англійські закриті клуби, об'єднання колекціонерів, різні релігійні об'єднання (наприклад, монастирі) — усе це об'єднання людей, а назви цих доменів — ергоніми, однак ці об'єднання не є **діловими**. Та й навчальні заклади, від дитсадків до університетів, партії і партійні блоки, військові об'єднання теж не можна кваліфікувати як ділові. Ергонімами є усілякі об'єднання людей, не тільки ділові. Більшість дослідників ергонімії приєднується до визначення Н. В. Подольської, а це вносить у обсяг даного розряду власних назв певну плутанину. Так, О. Г. Мікіна йде в розумінні терміна **ергонім** за Н. В. Подольською, але в її аналізі є й назва товариства *Société Anatole France* [6:10]. Н. В. Кутуза, яка змістовно розглянула ергонімію Одеси і слушно засуджує термінологічну неусталеність у сфері ергонімії, говорить про конкуренцію термінів **ергонім** та **фірмонім** [5:5], хоч тут йдеться про родовий і видовий терміни. **Фірмонім** — це один з різновидів **ергонімів**, як **гідронім** — один з різновидів **топонімів**. Термінологічне позначення ще одного різновиду ергонімів — наймень видавництв — представлено в роботі С. О. Шестакової: **пресоніми** [13:9]. Для інших розрядів (тут доречнішою була б популярна у когнітивістів лексема **домен**) ергоніміні термінологічні позначення ще не усталилися або навіть і не виникли — це завдання для майбутніх ергонімістів, бо даний розділ ономастики стає все більш актуальним і в зв'язку з ергонімічним бумом [13:5] притягує увагу багатьох дослідників. Тому його термінологічна

упорядкованість стала нагальною потребою. Термін же **домен** видається доречнішим, ніж терміни **різновид**, **група** тощо, тому що він орієнтований передусім не на мову, а на позамовну дійсність — це там наявні домени (сукупності одиничних предметів та явищ, хоча б усі крамниці чи всі кафе), а в мові домени лиш віддзеркалюються, маючи для кожного їх складника свою назву — онім. Загалом ергонімів у світі, гадаємо, більше, ніж топонімів, лише вони не мають топонімічної усталеності і змінюються досить швидко: "Продмаг" заступається на супермаркет "Таврія В", "Золушка" на "Кардинал", "Черевички" на "Слісейські поля". Відбувається це не тільки в літературі, а і в житті.

Так які ергоніми увіходять до першого індивідуального кола людини? Це назви: 1) навчальних закладів, які кінчив або де вчаться діти, — недаремно кажуть: *alma mater*; 2) установ, підприємств, заводів, де працює людина; 3) громадських, політичних, спортивних організацій, з якими пов'язане життя людини; 4) церков, молитовних домів та інших релігійних інституцій, якщо людина вірує; 5) театрів, кінотеатрів, у які любить ходити людина; 6) спортивних установ, клубів, якщо людина є спортсменом чи уболівальником; 7) найближчих чи найулюбленіших крамниць, майстерень, перукарень та салонів краси, яким людина віддає перевагу; 8) найулюбленіших ресторанів та кафе, куди часто навідується людина. У принципі цей перелік можна продовжити, бо не всі ергонімічні домени було перебрано.

Кожна з цих ергономічних груп має свої номінаційні особливості, що відзначила Е. Лерер. Так, для назв салонів краси окрім вказівок на власника та локалізацію (тобто антропонімічних і топонімічних наймень), "широко використовують алітерацію (*Crystal Cut and Curl*), рими (*Loxy Locks, Swirl and Curl*) і консонанс (*Scissor Wizards*). Для назв звичними є каламбури, переважно зіперті на слова *shear* (стригти), *mane* (грива), *cut* (різати) і *hair* (волосся): *Shear Genius, Mane Street Hair Stylists, A Head of Our Time, Hair It Is, A Cut Above*" [18:133].

Грайливий, яскравий, привабливий ергонім виконує рекламну, агітаційну функцію, збільшує кількість відвідувачів (покупців, користувачів, глядачів) і врешті-решт зміцнює економічний успіх чи суспільний вплив носія цього ергоніма. Тому після розпаду СРСР сіра одноманітність радянської ергонімії досить швидко заступилася барвистими й розмаїтими назвами. Початкове примітивне бажання слави,

яка штовхала підприємця до введення в ергонім свого власного прізвища або імені чи імені своїх родичів, заступилося більш тверезим бажанням мати від ергоніма практичну користь. Так, в Одесі з'явилися такі вигадливі назви, як "*Пивна академія*", "*Академія вікон*", "*Містер Апетит*", "*Містер Дог*", "*Принц ночі*" (ресторан), "*Крик душі*" (продмаг), "*Бадьора корова*" (продукти), "*Голден бой*" (бар), у тім числі й каламбури: "*Канцкорали*", "*Канцтовариш*", "*Велошок*" [5:10–11].

Зрозуміло, антропонімні назви від того не зникли. Наприклад, в Англії, де нинішня ергонімічна система склалася до XVII ст., усе ж відантропонімні назви займають 63% усього ергонімічного простору [2:8–9]. Справу зрештою вирішує не назва, а суть. Марка швейцарської фірми *Буре* гарантує надійність своїх годинників, тому цей ергонім-прізвище приваблює покупців без будь-яких прикрас. Ергонім *Буре* став *брендом*, тобто дуже авторитетним гарантом високої якості. Брендами ергоніми стають не за їх мовні якості, а за якості тих товарів чи послуг, які забезпечуються відповідними фірмами, закладами. Привабливі назви можуть сприяти піднесенню престижу, авторитетності підприємства чи установи лише на початкових етапах їх утвердження.

Можна сказати, що привабливий ергонім впливає на потенційного клієнта, але тільки спочатку. Потім справу вирішує не назва, а робота відповідного підприємства чи закладу. Зрештою при можливості вибору в першому колі залишається ліпше. Таким шляхом і вимальовується перше коло індивідуального ергонімічного фрейму. Фрейм цей значно більше різниться від людини до людини порівняно з іншими індивідуальними фреймами.

Друге коло ергонімічного фрейму складають назви організацій, об'єднань, які людина відвідала особисто (як у РАГСі при отриманні паспорта), однак у сферу своїх усталених інтересів не включила. Якщо людина побувала в Ермітажі чи Луврі, то ці видатні мистецькі зібрання потрапляють у друге її ергонімічне коло, а якщо не побувала — то вони знаходяться у третьому колі: людина про них знає, чула чи читала, але не бачила. З часом друге коло індивідуального ергонімічного фрейму активно зростає. Один енергійний шопінг у новому місті помітно його збільшує, причому при виборі незнайомих крамниць для їх відвідування якраз ергоніми, їх назви відіграють дуже важливу, якщо не вирішальну роль. Тут хотілося б відмітити такий поширений феномен, як ланцюжки франчайзінгових крамниць, ресторанів, салонів

з однаковими назвами. Скажімо, ресторани швидкого харчування *McDonald's*, *KFC* чи *TGIF*, які розташовані по всій Америці та Європі, мають однаковий вибір страв, обслуговування, навіть оформлення приміщення. Саме тому їх часто обирають — знають, чого від них чекати. Те ж саме спостерігаємо у розповсюдженні ланцюжків крамниць одягу, таких як *C&A*, *Marks and Spenser*, *Mango*, *Nordstrom*, *Victoria's Secret*, *Terra Nova*. Взагалі, життєвий досвід помітно збільшує кількість ергонімів у ментальному лексиконі кожної людини, оскільки вони становлять важливий складник мовної картини світу. Хтось перебуває у Верховній Раді, хтось — у "Матросской тишине". Утім, тут слід уточнити. Ставши народним депутатом, людина приймає ергонім *Верховна Рада* до свого першого кола, в другому колі цей ергонім у журналістів, відвідувачів Верховної Ради — тих, хто там перебуває не на постійній (довготривалій) основі. Те ж слід сказати про будь-які інші ергоніми, зокрема й про такий їх специфічний домен, як назви місць позбавлення волі. Побувавши в'язнем Редінзької тюрми, Оскар Уайльд навіть написав поему "The Ballad of Reading Gaol", підписавши твір своїм тюремним номером "С. 33" [24:379], а Олександр Солженіцин — повість "Один день з життя Івана Денисовича" і цілий "Архіпелаг ГУЛАГ". Це — властивості першого ергонімічного кола. У другому колі, значно більшому за перше, знаходяться ергоніми знайомі, але більш відсторонені від життя і повсякденного побуту людини. При цьому територіальна, етнічна чи державна приналежність тут (на відміну від, приміром, топонімів) ролі не відіграє.

Третє коло індивідуального ергонімічного фрейму складають назви тих організацій, про які людина чула, знає про їх існування, але особисто з ними не стикалася. Тут доречно зупинитися на структурі цього та попередніх кіл. М. М. Полюжин мав підстави зауважити: "Поняття інформації є одним з найновіших і одночасно найневизначеніших понять не тільки когнітивної науки, але й інших дисциплін" [8:7]. При цьому поняття когніції, тобто пізнання, "є короткою формою передачі поняття когнітивної переробки інформації" [8:7–8]. Переробка інформації здійснюється мозком, у ментальному лексиконі, і включає як "вербально оформлений фрагмент", так і "невербалізований фрагмент когнітивного компонента" [8:5]. Вчений залишає відкритим питання, чи повинна когнітивна лінгвістика вивчати невербалізовану частину когнітивного компонента.

Концепція концентричної структури індивідуального фрейму — і не тільки ергономічного, навіть більше: не тільки онімічного — виявляє основні засади структурної організації інформації в ментальному лексиконі і доводить, що для пізнання цієї структурної організації аналіз невербального компонента знань (отже — інформації) конче потрібен. Річ у тім, що від першого кола до кожного наступного вміст вербальної інформації зростає, а невербальної зменшується. У першому колі вербальна інформація сусідить, а нерідко й заступається невербальною — акціональною, сенсорною. Частина інформації першого кола переходить у підсвідомість — сферу, для якої важко визначити її вербальний чи невербальний характер. Загалом у першому колі невербального, мабуть, більше, ніж вербального.

У другому колі невербальний компонент присутній, але його значно менше, ніж вербального. У третьому колі, що формується зі слів — з прочитаного чи почутого, панує вербальний складник. Від невербального маємо лише якісь сліди — згадки картин, фотографій, кінофільмів, телепередач тощо. В ергономії третє коло індивідуального фрейму — величезне. По-перше, маємо незчисленну кількість історичних ергонімів — назв організацій, установ, об'єднань, які позникали. Якщо хтось із сучасників і бував у Римі й бачив *Колізей* — він бачив руїни, старовинну споруду, назву якої треба позначити терміном **ойкодомонім** [7:8–89] і віднести до топонімів. Однак він не може побачити *Колізея* у час, коли його назва була ергонімом, позначаючи заклад, де звеселялися римляни.

В третьому колі серед історичних ергонімів є дуже відомі, знамениті, як згаданий *Колізей*, як шекспірівський театр "*Globe*", знесений ще в 1644 р. Нині в Лондоні існує "*Globe Theatre*" [9:214], що взяв назву від свого прославленого тезки, але в світі знають не його, а той давній, освячений іменем Шекспіра. В Україні до таких уславлених історичних ергонімів належить назва *Десятинна церква*, перша київська кам'яна церква, споруджена Володимиром Великим у 989–996 рр. і відома в літописах як церква Богородиці [4:173].

Після 1991 р., коли Україна стала незалежною державою, з'явилась тенденція до поновлення деяких об'єднань, що існували у минулому. Так, поновлена перша в Україні вища школа — *Києво-Могилянська колегія*, що була заснована в 1632 р., з 1701 р. одержала статус *Київської академії*, а в 1817 р. була закрита [4:526, 559–561]. Віднов-

лений заклад офіційно іменується *Національний університет "Києво-Могилянська академія"* і є одним з провідних ВНЗ сучасної України. Нині активно дискутується й питання про відбудову Десятинної церкви, хоч первісний її вигляд залишається, незважаючи на існуючі архітектурні малюнки-гіпотези, невідомим. Серед сучасних ергонімів теж значна кількість таких, що для багатьох людей належать до третього індивідуального кола. Усі в світі, мабуть, знають ергонім ООН, у меншій мірі — НАТО, ще в меншій — ВТО, усе це — поважні все-світні чи міжнародні організації з усталеним аббревіатурним позначенням. Рідко зустрінеш розгорнуту назву *Організація об'єднаних націй*, незрівняно частіше — *ООН*. Деякі такі назви закріпилися без перекладу в англійській аббревіатурній формі: *НАТО* — *North Atlantic Treaty Organisation*, причому частина з них, менш адаптована, навіть і пишеться латиною: космічна асоціація *NASA* — *National Aeronautics and Space Administration*, телевізійна компанія *BBC* — *British Broadcasting Corporation*.

Ясно, що ступінь знаності ергоніма прямо пропорційний вагомості його денотата. В Україні Всеукраїнське товариство "Просвіта" чи футбольний клуб "Динамо" знають набагато більше, ніж, скажімо, згадану В. Лучиком фірму "О!". Якщо ергоніми "Просвіта", "Динамо" для багатьох людей мають тенденцію до переходу з третього кола в друге (прихильники та болільники), то назви типу "О!" для панівної більшості українців знаходяться навіть не в третьому, а в четвертому колі, тобто не входять у їх ментальну картину світу, залишаються невідомими.

Четверте індивідуальне коло ергонімів, тобто потенційних назв, які дана людина не знає, — величезне. Незнання більшості існуючих ергонімів не є ознакою невігластва. Це — ознака раціональної організації ментального лексикону. Зайву інформацію тримати в голові немає сенсу. Спробуйте назвати всі фірми, всі підприємства, всі установи вашого рідного міста. Якщо це велике та навіть і середнє розміром місто, то й фахівці-краєзнавці без спеціальної пошукової роботи виконати це завдання не зможуть.

Закінчити аналіз індивідуального ергонімічного фрейму хочеться на тій же термінологічній ноті, на якій він почався. Якщо в цілому слов'янська ономастична термінологія є досить уніфікованою, то саме про ергоніми цього сказати не можна. Якщо у східнослов'янських оно-

мастів усе з ергонімами однозначно: це термін на позначення назв розмаїтих організацій людей, то в західній і південній Славії справи виглядають інакше: тут поняття ергонімії поглинається поняттям хрема-тонімії, що відзначила О. В. Суперанська [22:t.1,87]. Відповідно до енциклопедії "Слов'янська ономастика", що вийшла в Польщі в 2002–2003 рр. стараннями Еви Жетельської-Фелешко та Олександри Цеслі-кової, у Чехії хрема-тоніми визначають як "власні назви людських ви-творів", але ці "витвори" розуміють дуже широко, відносячи до них історичні події (тобто хрононіми); суспільні інституції (тобто ергоні-ми); духовні витвори, зокрема заголовки (тобто ідеоніми); імена оди-ничних предметів (тобто власне хрема-тоніми), а також товарні знаки (тобто назви неединичних предметів — наприклад, сортів яблук тощо). Практично той же занадто широкий зміст у термін **хрема-тоніми** вкла-дають у Словаччині, Болгарії, Македонії (спеціально вказується на включення до хрема-тонімів як назв одиничних предметів, так і назв збірних — сигарет, помад, тобто товарних знаків). Серби включають до хрема-тонімів передусім ергоніми, але також назви транспортних засобів, мостів, подій (тобто хрононіми) і товарні знаки — назви цу-керок, сирів, вин тощо. Для хорватських ономастів хрема-тоніми — це передусім те, що в Україні називається ергонімами, але сюди долуча-ються ще деякі групи онімів, зокрема ідеоніми.

Здається, тільки в Польщі (автор розділу — Чеслав Косиль) хрема-тоніми розуміють приблизно так, як і в ономастиці східних слов'ян, включаючи сюди тільки власні назви предметів, причому як індивіду-альних, так і серійних (останнє належить фактично до товарних зна-ків), з уточненням, що йдеться про предмети, виготовлені людиною, тому неясно, як бути з явищами природними (пор. тайфун *Девід*). Зате Ч. Косиль рішуче виводить за межі хрема-тонімів те, що у словнику Н. Подольської іменується ергонімами та ідеонімами [22:t. 2, 370–410]. Рано чи пізно до цього дійдуть й ономасти інших слов'янських країн. Дзвони *Казимір* чи *Вацлав* (хрема-тоніми) не варто поєднувати з ергонімами *Metropolitan Opera* (розмовне: *the Met*) [481, с. 308] чи *ООН*. Це — різні домени, які розрізняються екстралінгвальною дійс-ністю. Одна річ — предмети, друга — об'єднання людей. Між ергоні-мами та хрема-тонімами не менша різниця, ніж між антропонімами й топонімами. Просто останні вже вивчені досить добре, й тому ніхто їх не змішує, а перші вивчені ще недостатньо.

Література

1. *Белей О. О.* Сучасна українська ергонімія: Власні назви підприємств Закарпаття. — Ужгород, 1999.
2. *Беспалова А. В.* Структурно-семантические модели эргонимов и их употребление в современном английском языке (на материале названий компаний): Автореф. дис... канд. филол. наук. — Одесса, 1989.
3. *Вежбицкая А.* Дескрипция или цитация // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 13. Логика и лингвистика (Проблемы редукции). — М., 1982.
4. *Киев.* Энциклопедический справочник / Под. ред. А. В. Кудрицкого. — 2-е изд. — К., 1985.
5. *Кутуза Н. В.* Структурно-семантичні моделі ергонімів (на матеріалі ергонімікону м. Одеси): Автореф. дис... канд. філол. наук. — Одеса, 2003.
6. *Мікіна О. Г.* Номінаційні процеси у сучасній європейській ергонімії. Автореф. дис... канд. філол. наук. — Донецьк, 1993.
7. *Подольская Н. В.* Словарь русской ономастической терминологии. — 2-е изд. — М., 1988.
8. *Полужин М. М.* Когніція як спеціальний тип набування знань та переробки інформації // Проблеми романо-германської філології: Зб. наук. праць. — Ужгород, 2001.
9. *Рум А. Р. У.* Великобритания. Лингвострановедческий словарь. — М., 1999.
10. *Словарь современного русского литературного языка.* — М.; Л., 1950–1965. — Т. 1–17.
11. *Томахин Г. Д.* США. Лингвострановедческий словарь. — М., 1999.
12. *Черноиваненко Е.* Слова, слова, слова... // Дерibasовская-Ришельевская: Одесский альманах. Всемирный клуб одесситов. — Одесса, 2005. — Кн. 21.
13. *Шестакова С. О.* Лексико-семантичні інновації у системі сучасної української номінації (на матеріалі ергонімів і прагмонімів): Автореф. дис... канд. філол. наук. — Харків, 2002.
14. *Шиян Г.* Вас багато! Трагікомедія на дві дії // Літературна Україна. — 2005, 6 липня.
15. *Carcatterra L.* Gangster. — N. Y., 2002.
16. *Chandler R.* Farewell, My Lovely and Stories. — M., 1983.
17. *Irving J.* Setting Free the Bears. — N. Y., 1997.
18. *Lehrer A.* Names and Naming: Why We Need Fields and Frames // Frames, Fields, and Contrasts. — Hillsdale. — New Jersey, 1992.
19. *Mason D. B.* Men with Brooms. — Toronto, 2002.
20. *Richards J. C., Platt J., Platt H.* Longman Dictionary of Language Teaching and Applied Linguistics. — Harlow, 1999.
21. *Sjöblom P.* Cognitive Linguistics and Onomastics: How Company Names Reflect Subjectivity? — 2004. — <http://www.helsinki.fi/jarj/ficla/subjectivity>
22. *Słowińska* onomastyka. Encyklopedia // Pod red. Ewy Rzetelskiej-Feleszko i Aleksandry Cieślukowej. — Warszawa; Kraków, 2002–2003. — Т. 1–2.
23. *Wells H. G.* The Time Machine. — M., 1981.
24. *Wilde O.* Selections from. — M., 1979. — Vol. 2.

ДИНАМІКА ЧАСТОТНОСТІ ЧОЛОВІЧИХ ІМЕН М. КОСОВА З СЕРЕДИНИ ХХ СТ.

Серед антропонімічних досліджень значне місце посідає вивчення найдавнішого класу онімів — власних особових імен. Це своєрідна частина лексичного складу мови, яка активно змінюється, зазнає впливу суспільно-політичних, історико-культурних, етнічних процесів.

У галузь вивчення особових імен серйозний внесок зробили російські вчені: В. Д. Бондалетов, В. А. Никонов, О. В. Суперанська, С. І. Зінін, Н. В. Подольська, Л. М. Щетинін, В. А. Івашко, М. В. Горбаневський.

Друга половина ХХ ст. ознаменувалася значними досягненнями української антропоніміки, з'явилося чимало робіт, присвячених вивченню особових імен. Історичний аспект цього класу онімів досліджували М. Л. Худаш, Л. Л. Гумецька, М. О. Демчук, І. М. Железняк, Р. Й. Керста, О. Д. Неділько, І. Д. Сухомлин, М. І. Сенів, В. О. Шевцова, Р. І. Осташ, В. В. Денисюк.

Сучасний стан розряду особових імен ґрунтовно представлено у працях П. П. Чучки, Л. В. Кракалії, С. Є. Панцьо, Т. Д. Космакової, О. Ю. Касім, О. Ю. Карпенка, Л. П. Зайчикової, С. Л. Брайченко, Р. Д. Петрової, Д. О. Жмурко, О. Ю. Медведєвої, І. Д. Скорук, Т. В. Кравченко, Н. О. Свистун.

Попри активне поживавлення та вагомі успіхи у цій царині поза увагою лінгвістів залишаються поки що не вивчені антропонімікони багатьох історико-географічних теренів України, в тому числі й Косівщини.

У даній розвідці ставимо за мету простежити, як розвивався частотний чоловічий іменник мешканців м. Косова з 1951 по 1998 роки. Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких завдань: 1) виявити усі чоловічі імена, які потрапляли до складу частотних протягом досліджуваного нами періоду; 2) простежити якісні зміни частотних онімів на кожному хронологічному зрізі; 3) встановити питому вагу частотних антропонімів впродовж усіх періодів.

Антропонімікон м. Косова з середини ХХ ст. характеризується збільшенням іменного репертуару. Це, безперечно, вплинуло на якісний та кількісний склад частотних імен. У 1951–1960 рр. список усіх ново-

народжених складає 46 імен — до частотної групи потрапляє 12 онімів, у 1961–1970 рр. — 49 імен і на одну одиницю збільшується частотна група, 1971–1980 рр. — 54 і відповідно 14 частотних лексем. Найбільше дана група поповнилась у 1981–1990 рр. — до 20 одиниць, хоча іменний репертуар скоротився до 51. На останньому часовому проміжку — 1991–1998 рр. групу частотних онімів представляє 16 лексем, а антропонікон міста обслуговує 52 імені. На кожному наступному хронологічному зрізі іменник формується в першу чергу за рахунок онімів попереднього зрізу і за рахунок тих, які вибули з іменника раніше, а потім уже за рахунок нових.

Аналіз антропонімів, які побували у даній групі, засвідчує, що у різні часи вони функціонували з неоднаковою інтенсивністю. Одні з них з часом підвищували свій статус, піднімаючись до складу першої десятки, інші — понижували, перейшовши у розряд рідкісних та одиничних, і тільки одне ім'я (Петро) з 1951 по 1998 рр. залишалось частотним.

Простежимо якісний склад та динаміку розвитку цього розряду імен за періодами. У 1951–1960 рр. склад частотних лексем нараховує 12 одиниць. Тут повторились оніми минулого десятиліття: *Анатолій, Дмитро, Богдан, Григорій* (два інші — *Ігор і Олександр* — піднялись до першої десятки). Сім антропонімів, які уже функціонували в іменнику, набули статусу частотних чи закріпили його: *Валерій, Віктор, Любомир, Мирослав, Олег, Петро, Степан*. До міського репертуару вперше потрапляє онім *Сергій*, посівши 18 місце саме в цій групі.

Антропонім *Валерій*, хоча й "увірвався" в іменник відразу до десятки, як бачимо, протримався там недовго — одне десятиліття. Після двадцятирічного перебування у частотній групі (1951–1970), він ще два десятиліття знаходився серед рідкісних, а на сучасному етапі опинився ще нижче — у колі одиничних. Онім *Віктор* не піднімався до імен-фаворитів, проте довго — сорок років — протримався серед частотних. Зараз він у групі рідкісних імен, з яких і починав своє входження в іменник.

Слов'янський антропонім *Любомир*, пройшовши два нижні щаблі, вперше піднявся до частотної групи і надалі ще залишиться саме тут. Подібний шлях розвитку пройшов й інший слов'янський композит — *Мирослав*. Антропонім *Олег*, увійшовши в іменник у 1941–1950 рр., коли мав трьох найменованих, активно прямує вгору. На даному етапі

він посів 13 місце, а вже в наступному займе 10 позицію. Залишаючись надалі ще два десятиліття серед частотних імен, на останньому хронологічному зрізі він знову прорветься вверх — і вже на 9 місце.

Останні дві лексеми — *Петро* і *Степан* — не покидали іменник жодного разу (як і *Дмитро*!). Саме з цього часу і по сьогодні *Петро* залишається у частотній групі, змінюючи лише ранговий номер. На нашу думку, він уже не зможе повернути собі ту міцну позицію, яку мав у кінці XIX ст. і до середини XX ст. Шість десятиліть *Петро* поперемінно займав від 5 до 10 місця у десятці. Як і більшість традиційних імен, його утримує у групі частотних родинна традиція та релігійний фактор. Онім *Степан* найвище піднімався на 8 місце (двічі), а також на 9 і 10 позиції, але то було на перших чотирьох хронологічних зрізах. Він раніше потрапив до частотних імен, чергуючись зрідка з рідкісними, саме в цій групі перебуває зараз і має трьох носіїв.

Упродовж 1961–1970 рр. кількісний і якісний склад частотних імен мало що змінився. Чисельно група зросла лише на одну лексему. Щодо якісного складу, то тут можна виділити три підгрупи: 1) імена, що є спільні з попереднім десятиріччям: *Богдан*, *Сергій*, *Віктор*, *Мирослав*, *Степан*, *Любомир*, *Петро*, *Дмитро*, *Валерій*. 2) імена, які знизили свою частотність — *Іван*, *Михайло*. Причому ці оніми крокують у парі. У 1951–1960 рр. вони займали 4 і 5 місця у десятці, а в описуваний період розташувались в такій же послідовності, зайнявши 11 і 12 ранг. Надалі *Іван* ще один раз повернется до панівної десятки, а *Михайло* залишиться серед частотних по сьогодні. 3) імена, які покращили своє вживання — *Віталій* і *Тарас*. Онім *Віталій*, який уперше зареєстровано в іменнику у 1946 році, має небагатьох шанувальників. Після двадцятирічного перебування на периферії у групі рідкісних імен, він підніметься на одне десятиліття до частотних — на 16 місце. Ще через десяток років перестрибує ряд імен і потрапляє до центральної частини іменника уже на 6 місце, зсуюючись згодом на 9, а у кінці XX ст. знову перебуває у частотній групі.

Онім *Тарас* також не постійно функціонував в антропоніміконі міста і характеризується неординарною динамікою. Перша фіксація його датується 1928 роком зі статусом одиничного. У 1931–1940 рр., оминувши рідкісні імена, *Тарас* піднімається до частотних на 17 місце і має вже 5 ужитків — 1,90%. У наступні десять років не вживається зовсім. Нове і краще життя цього оніма розпочалося у другій полови-

ні ХХ ст.: 1951–1960 рр. — у групі рідкісних імен, в описуваний період серед частотних, а з 1971 року і по сьогодні воно перебуває у першій десятці.

Чоловічий іменник 1971–1980 рр. обслуговувала найбільша кількість лексем впродовж досліджуваного періоду, але це майже не вплинуло на збільшення числа частотних онімів. Якісні зміни тут суттєвіші. Якщо на попередньому зрізі повторилося дев'ять антропонімів, то в даний час лише п'ять: *Богдан, Віктор, Іван, Михайло, Петро*.

Ще п'ять лексем покращили свій статус: *Анатолій, Євген(ій), Назар(ій), Олексій, Ростислав*. З останньої п'ятірки найкращі шанси в оніма *Назар(ій)*. Потрапивши вперше в іменник у 1957 році як одиничний, з часом він набуває все більшої популярності і зараз перебуває серед найулюбленіших антропонімів міста. За даними Н. О. Свистун, онім *Назарій*, поряд із *Олександром, Андрієм, Володимиром, Владиславом, Максимом, Віктором, Тарасом*, належить до найуживаніших чоловічих імен м. Тернополя 1999 року [6:116] У м. Донецьку, починаючи з сорокових років і до кінця ХХ ст., цей антропонім також бере участь в оновленні іменника, але залишається у групі маловживаних [3:8].

У найгіршому становищі знаходиться онім *Анатолій*. Він втретє і востаннє піднявся до частотної групи, а надалі почав швидко втрачати свою активність. Краща доля чекала на наступні чотири імені. Лексема *Євген(ій)* після сорокарічного перебування у складі рідкісних імен вперше піднімається до частотної групи, закріпивши це місце і в наступному десятиріччі. Автохтонний слов'янський антропонім *Ростислав* повторив шлях свого попередника, але здобувши новий статус, вони одержали різну кількість прихильників: *Ростислав* — 10 (1,72%), *Євген(ій)* — удвічі менше — 5 (0,86%), замкнувши частотну групу.

Хвиля оновлення винесла на поверхню й ім'я *Олексій*, яке здійснило різкий стрибок з 46 місця (розряд одиничних лексем) на 23 позицію. Протягом свого функціонування цей антропонім зазнає постійних коливань. Дуже довго він не міг пробити собі шлях до центральної частини іменника. Розпочавши своє використання ще у кінці ХІХ ст. в оточенні рідкісних онімів, він то зникав, то знову появлявся. І тільки з минулого десятиліття уже безперервно перебуває в антропоніміконі міста.

Ще чотири оніми: *Ігор, Микола, Олег, Ярослав* на цьому часовому проміжку звузили коло своїх прихильників — усі вони покинули п'ятивну десятку. Надалі *Миколі* і *Олегу* вистачить сил піднятися до імен-фаворитів. Міцна сила традиції та релігійний фактор піднесе перше ім'я навіть до 3 позиції, а мода відносно другого оніма дозволить піднятися йому на 9 сходинку — це буде через двадцять років, у кінці ХХ ст.

У 1981–1990 рр. темпи оновлення розряду частотних імен прискорюються. Дане угруповання представлено найбільшою кількістю, в зіставленні з обсягом інших хронологічних зрізів, лексем. Сюди увійшли переважно традиційні українські імена та ряд слов'янських автохтонінів. Значна частина імен — 10 — підтвердила своє перебування у даній групі: *Богдан, Віктор, Євген, Ігор, Микола, Михайло, Олег, Петро, Ростислав, Ярослав*, однак тільки *Ігор, Михайло, Петро, Ярослав* збережуть свій статус і далі. *Богдан*, долучившись до *Миколи* та *Олега*, у 1991–1998 рр. поверне собі славу минулих літ — перебуватиме у частотній десятці.

Протилежна участь чекає на долю двох інших антропонімів — *Віктора* і *Ростислава*. Обидва вони відійдуть до розряду рідкісних імен, змінивши 21 позицію на 27 (*Віктор*) і 26 на 30 (*Ростислав*).

Виходом з іменника на останньому хронологічному зрізі закінчилася кар'єра оніма *Євген*. У наших матеріалах це ім'я частіше представлено усіченим варіантом, але зрідка трапляється й повний — *Євгеній*. Словник власних імен людей фіксує обидва варіанти [8:57]. На думку О. В. Суперанської, "усічення на -ій було природним процесом, у результаті якого утворювались звичайні імена, причому більш коротка форма стала мирською, а більш довга — церковною"[10:64–65]. Слушною з цього приводу є думка О. Ю. Касім, що "функціонування обох форм сприяло збагаченню чоловічого іменника" [2:17].

Вперше увійшовши в антропонімікон м. Косова у 1904 році, онім *Євгеній* довго завойовував симпатії своїх прихильників, не оминувши двох нижніх щаблів. Двадцятирічне перебування у складі частотних імен було піком його популярності. В інших регіонах України онім *Євген(ій)* не втратив своїх шанувальників. Як засвідчують дані ономастичних досліджень, у м. Луцьку, м. Тернополі це ім'я вживається досить активно [9:6; 6:116]. А на території Українського Придунав'я та в м. Донецьку воно увіходило навіть до десятки імен-фаворитів

[5:7; 3:7]. У м. Мелітополі поряд із ще 7 онімами у 90-х роках ХІХ — початку ХХ ст. воно також входить до найпоширеніших [1:27]. Сподіваємось, що і на Косівщині в майбутньому це гарне ім'я обов'язково відродиться.

Досліджувана група поповнилася шістьма лексемами, які через певний проміжок часу відновили свою частотність. З розряду рідкісних сюди уже вчетверте повернулись оніми *Дмитро*, *Мирослав*, *Степан* та втретє — *Любомир*, *Павло*. Три антропоніми — *Арсен*, *Максим*, *Святослав* — вперше влилися до частотних імен. Ці лексеми здавна функціонують в Україні (згадаймо хоча б непереможного руського князя *Святослава!*), але за часом появи в іменнику м. Косова їх можна віднести до неологізмів.

Найпізніше з них сюди потрапив онім *Максим* — 1979 рік — одна фіксація. Як бачимо, він швидко полюбився батькам і через десятиліття значно покращив свої позиції — його отримало сім новонароджених, на останньому хронологічному зрізі — уже дванадцять хлопчиків. Не виключно, що популярність цієї лексеми буде зростати й далі.

Антропонім *Арсен(ій)* з'явився в іменнику на десять років раніше — 1969 рік (також як одиничний), далі — розряд рідкісних імен. На досліджуваному етапі має п'ять носіїв (0,68%) і в наступний період стільки ж. Ім'я зафіксовано у двох формах: старій церковній *Арсеній* і новій — *Арсен*. Дослідниця І. Д. Скорук зафіксувала у м. Луцьку лише останній варіант — *Арсен* — і там він перебуває у групі маловживаних [9:6]. За підрахунками Н. О. Свистун, у м. Тернополі це ім'я з групи мало- або найменш уживаних у кінці ХХ ст. піднялося до групи широкоживаних [7:9].

Слов'янський онім *Святослав* увійшов до репертуару косівчан у 1952 році — один ужиток. В описуваний період це були найкращі для нього часи — 28 позиція (шість найменованих). Інші три десятиріччя він перебував у групі рідкісних імен і мав від 2 до 4 носіїв. Очевидно, антропонімічна ностальгія за старими іменами стала причиною їх появи в іменнику.

Список частотних імен розширився за рахунок ще двох лексем, які знизили свою вживаність. З першої десятки вийшли *Руслан* й *Сергій*. Для першого імені це новий статус. Онім *Руслан* чотири десятиліття обслуговував іменник, з них два — у розряді рідкісних (1961–

1970), одне — 9 місце у десятці (1971–1980) і одне — серед частотних (12 вжитків — 1,63%). Антропонім *Сергій* функціонував у іменнику п'ять десятиліть, він більше тяжів до частотних (чотири зрізи) і лише один раз (одночасно з *Русланом*) піднімався до панівної десятки імен.

Зіставлення групи частотних онімів (1991–1998) з аналогічним комплексом 1981–1990 рр. доводить, що більшість з них уже визначили свій статус і на даному етапі тільки підтвердили його. Найстійкішими виявилися знову десять лексем: *Арсен, Дмитро, Ігор, Любомир, Максим, Михайло, Павло, Петро, Сергій, Ярослав*. Вони обслуговують більшу частину описуваного угруповання. Припускаємо, що ці антропоніми й надалі будуть репрезентувати активну частину іменника.

На останньому хронологічному зрізі активізувався попит на лексеми *Владислав, Олексій, Станіслав*. Перше і третє ім'я вперше отримали титул частотних. Онім *Владислав* потрапив до іменника у 1945 р., повторився у 1947 р., далі двадцятирічна перерва. Відродження його відбулося на десятому хронологічному зрізі (1971–1980) — 4 вжитки (0,68%), продовжившись у наступному періоді — 3 вжитки (0,40%). В даний час займає 20 позицію і полюбилося 8 подружнім парам. Автохтонний слов'янський онім *Станіслав* у репертуарі косівчан вперше з'явився у 1926 році, вдруге — через рік, далі десятирічна перерва, тоді двічі у групі одиничних (1941–1960) і знову вихід на десять років. З 1971–1980 рр. вживається у місті безперервно, останнім часом його отримало п'ять хлопчиків (1%), і зараз ця лексема замикає центральну частину іменного репертуару. Антропонім *Олексій* давно функціонує в іменнику, а в групі частотних перебуває вдруге.

Інші три оніми — *Віталій, Іван, Олександр*, — навпаки, звузили коло своїх прихильників. *Віталій і Олександр*, вийшовши з десятки, вдруге вливаються до частотних імен, *Іван* — втретє. Незважаючи на зміну свого статусу, ці антропоніми використовуються дуже активно і будуть популярними тут і в третьому тисячолітті.

Отже, антропонімійна система перебуває в безперервному русі, список частотних імен впродовж майже п'ятидесятирічного періоду постійно змінювався. Найстійкішим у цій групі виявився онім *Петро*, який з середини ХХ ст. і по сьогодні залишається постійно частотним. За ним за вживаністю йдуть лексеми *Богдан, Віктор, Дмитро, Любомир, Михайло, Сергій* — частотними вони перебували на чотирьох хронологічних зрізах; ряд імен функціонували по два-три деся-

тиліття. Найменше у даній групі впродовж досліджуваного періоду протримались 8 імен — *Владислав, Григорій, Назарій, Олександр, Руслан, Святослав, Станіслав, Тарас* — по одному десятиліттю.

Питома вага фонду частотних лексем постійно збільшувалася. У 1951–1960 рр. вона становила 22,34%, у 1961–1970 рр. — 27,16%, у 1971–1980 рр. — 29,75%, 1981–1990 рр. — 35,03%, 1991–1998 рр. — 36,65%. Щоправда, у кінці XIX ст. цей процес також характеризувався висхідним темпом, але концентрація імен була суттєво відмінною — у 1880–1890 рр. вона становила лише 6,07%, іншим був і набір лексем. Попри всі зміни частотні імена охоплюють значну частину носіїв і "забезпечують кількісну та якісну спадкоємність репертуару" [4 :30].

Література

1. *Алексєєнко Г.* Динаміка власних імен мелітопольців (на прикладі XX століття) // Урок української. — 2004. — № 10.
2. *Касим Е. Ю.* Именник украинского населения Одесщины со второй половины XIX по 80-е гг. XX в.: Дис... канд. филол. наук. — Одесса, 1986.
3. *Кравченко Г. В.* Динаміка українського іменника м. Донецька з 1890 по 1990-і роки: Автореф. дис... канд. філол. наук. — Донецьк, 2000.
4. *Медведева О. Ю.* Частотний чоловічий іменник Українського Придунав'я // Науковий вісник Ізмаїльського педагогічного інституту. — Ізмаїл, 1998. — Вип. 5.
5. *Медведева О. Ю.* Динаміка особових імен мешканців Українського Придунав'я (на матеріалі Кілійського та Болградського районів Одеської області): Автореф. дис... канд. філол. наук. — Одеса, 2001.
6. *Свистун Н. О.* Іменник м. Тернополя (за даними ЗАГСУ 1999 р.) // Наукові записки. — Серія: Мовознавство. — Тернопіль, 2000. — Вип. 2.
7. *Свистун Н. О.* Динаміка антропонімікону м. Тернополя XIX–XX ст.: Автореф. дис... канд. філол. наук. — Чернівці, 2006.
8. *Скорук І. Д.* Динаміка антропонімікону м. Луцька в XX ст.: Автореф. дис... канд. філол. наук. — К., 1999.
9. *Скрипник Л. Г., Дзятківська Н. П.* Власні імена людей: Словник-довідник. — К., 2005.
10. *Суперанская А. В.* Ударение в собственных именах в современном русском языке. — М., 1966.

СЛОВОВІРНО-СТРУКТУРНА ХАРАКТЕРИСТИКА СУЧАСНИХ ПРИЗВИЩ СЕРЕДНЬОЇ НАДДНІПРЯНЩИНИ (ПАТРОНІМНІ УТВОРЕННЯ)

На сьогодні у словотвірній науці сформувалася усталена концепція різновидів морфологічного способу творення антропонімів, до складу якої входять префіксальний, суфіксальний, постфіксальний, суфіксально-префіксальний, суфіксально-постфіксальний, суфіксально-префіксально-постфіксальний, флексійний засоби творення слов'янської антропонімії. Серед них найбільшу активність виявляє суфіксація — найдавніший та найпродуктивніший шлях утворення прізвищ [10, 26].

Для вираження основної прізвищевої функції (вказівки, що названий денотат є нащадком особи, згаданої у твірній основі) здавна використовуються патронімні форманти (ще за визначенням П. П. Чучки — родичівські, власне прізвищеві суфікси [29:27]), до яких уналежнюють **-енко, -ович / -евич, -ич**. На різних етапах становлення прізвищевої системи української мови зазначені форманти виявляють неоднорідну продуктивність — одні словотворчо активні (**-енк-о, -ович / -евич**), інші виявляють спадний рівень продуктивності (як, наприклад, **-ич**). У пропонованій статті ставимо за мету розглянути прізвища з патронімними формантами одного з найдавніших регіонів України — Середньої Наддніпрянщини, встановити рівень продуктивності цих формантів в межах структурно-словотвірних моделей зазначеного регіону.

Використання слов'янами патронімів у ролі антропонімічних знаків має дуже давню традицію: поза всяким сумнівом, цей тип іменування сягає своїм корінням індоєвропейської епохи. Давність патронімічної функції формантів **-енк-о, -ович / -евич, -ич** довели Ю. О. Карпенко [8], І. І. Ковалик [10], П. П. Чучка [28]. Тенденцію до використання патронімічних суфіксів фіксує і сучасний антропонімікон Середньої Наддніпрянщини у складі словотвірних моделей на **енк-о, -ович / -евич, -ич**, які розглядатимуться далі у спадному порядку щодо активності використання.

Моделі із суфіксом -енк-о (1094 прізвища, що становить 13,4% від загального фактичного матеріалу)

Специфіка прізвищево-патронімічного суфікса **-енк-о** здавна привертає увагу мовознавців. І. Д. Сухомлин припускає, що формант **-енк-о** існував задовго до виникнення особових назв із ним [24:120]. В. Сімович вважає, що формант **-енк-о** розвинувся із форми середнього роду здрібнєних прикметників на **-еньк-ий** (пор.: *Маленко* < Мал-еньк-о < Мал-еньк-ий) [22:44]. О. Б. Ткаченко висловлюється за формальну спільність укр. **-енк-о**, рос. **-енк-а**, білор. **-енак**, болг. **-енац** і зазначає, що ці форманти утворені приєднанням суфікса **-ь/ко** до іменних основ на **-ен** [24:62]. П. І. Білоусенко припускає, що суфікс **-енк-о** виник після занепаду зредукованих з огляду на збереження в ньому [е] без переходу в [і], тобто не раніше ніж у XII–XIII ст. [2:112]. І. Д. Фаріон, поділяючи цю позицію, доводить, що на функціонування **-енк-о** мали вплив форми на **-к-о**, які були поширеними в староукраїнській мові XIV–XVI ст. [25:58].

У науковій літературі ґрунтовно визначено функціональні особливості форманта **-енк-о**. Як зазначає Л. О. Кравченко, суфікс **-енк-о** з початку виникнення служив для творення найменувань молодих, недорослих осіб [13:72]. На думку Л. Т. Масенко, патронімі назви з формантом **-енк-о** виражали первісно демінутивне значення [14:24]. Особове ім'я батька, до якого приєднувався суфікс **-енк-о**, ставало уточнювальним елементом іменування сина, де суфікс виконував роль своєрідного мовного ланцюга, який протягом довгих століть пов'язував між собою різні генерації одного роду [18:187]. Подвійна функція форманта **-енк-о**, яка реалізувалася у творенні прізвищ і найменуванні дітей, зберігалася до кінця XIX ст. [13:72]. У зв'язку з кодифікацією прізвищ, цей суфікс втрачає свою первісну функціональність, а патроніми на **-енк-о** трансформуються з часом у стандартне українське прізвище.

Прізвища на **-енк-о** належать до найхарактерніших в українській мові [23, 24]. Їх територіальне поширення датується староукраїнським періодом у розвитку мови. Уже в першій половині XV ст. латинопольські писемні пам'ятки фіксують антропоніми з формантом **-енк-о** [12:72]. Протягом XV–XVI ст. відбувається закріплення прізвищ на **-енк-о** [1:117]. Центром особових назв з **-енк-о** у другій половині XVI ст. стає Східне Поділля. У XVIII ст. похідні на **-енк-о** стають поширеними в говорах Середньої Наддніпрянщини. Як зазначає І. Д. Сухомлин, антропоніми з формантом **-енк-о** становлять 39% від

усіх прізвищ з різними суфіксами, що доводить давність форманта, його східнослов'янське підґрунтя. У жодній із слов'янських мов цей патронімічний елемент антропонімікону досі не виявлений, що універсально його національну специфічність [23:66].

Прізвища із суфіксом **-енк-о** посідають перше місце і в антропоніміконі досліджуваного регіону. Активність цих прізвищ пояснюється широким дистрибутивним потенціалом форманта **-енк-о** — він вільно сполучається з особовими іменами та різними формами апелятивів. І. Д. Сухомлин, розглядаючи українські прізвища старої Полтавщини із суфіксом **-енк-о**, за джерелом творення поділяє їх на три групи: 1) утворені від прізвища батька; 2) утворені від імені батька; 3) утворені від імені матері. Зважаючи на те, що прізвища батьків чи дідів виникали, як правило, із прізвиськ, основу яких становили різні групи апелятивної лексики, пропонуємо такий класифікаційний розподіл для аналізу сучасних прізвищ на **-енк-о** Середньої Наддніпрянщини: 1) прізвища, утворені від імен (583 утворення); 2) прізвища, утворені від апелятивів (511 утворень).

Антропооснови відантропонімічного походження з формантом **-енк-о** могли утворюватися від різних за структурою основ:

- непохідних (147): *Акименко* (4), *Барбаренко* (7), *Павленко* (55);
- похідних (302): *Андрущенко* (24), *Васильченко* (10), *Павлюченко* (16).

Непохідні антропооснови відантропонімічного походження мотивовані християнськими іменами слов'янського походження та іменами-запозиченнями. Помітну групу (214 утворення) становлять прізвища на **-енк-о**, які в своїй основі мають повні форми чоловічих християнських імен грецького (146 утворень), латинського (48 утворень) та давньоєврейського (29 утворень) походження: *Абраменко* (9), *Авраменко* (54), *Антоненко* (5), *Архипенко* (2), *Вакуленко* (43), *Василенко* (66), *Іваненко* (58), *Мартиненко* (1), *Павленко* (55), *Яковенко* (33).

Від повних форм жіночих власних імен прізвища на **-енк-о** утворювалися значно рідше. За спостереженнями І. Д. Сухомлина, такі прізвища виникали за умови, якщо іменована особа була сином вдови або чоловіком — приймаком [23:68]. Лише 7 антропооснов досліджуваного антропонімікону зберігають повні жіночі імена: *Мариненко* (2), *Мар'яненко* (2) < *Марина*, *Марфенко* (2) < *Марфа*, *Мотренко* (11) < *Мотря*, *Софієнко* (2) < *Софія*, *Ульяненко* (4) < *Уляна*.

22 прізвища на -енк-о утворилося від повної форми іншомовних імен: *Акименко* (4) < Акім, *Войтенко* (24) < Войт [20:183], *Карленко* (6) < Карл, *Савенко* (13) < Сава, *Самсоненко* (7) < Самсон [22:84], *Стояненко* (4) < Стоян [4:54], *Якубенко* (4) < Якуб [22:31], *Яненко* (7) < Ян [22:98]. Від повної форми жіночого імені Єва (євр. походження) утворено сучасне прізвище *Євенко* (4).

Отже, сполучувальні можливості форманта **-енк-о** відображені середньонадніпрянськими антропонімами, в основах яких перебувають повні форми слов'янських та іншомовних імен.

Серед похідних антропооснов відантропонімного походження зустрічаються прізвища, мотивовані:

- християнськими іменами (360): *Іванищенко* (1), *Карпущенко* (1), *Петрусенко* (4);
- слов'янськими іменами (87): *Борисенко* (6), *Буценко* (4), *Стаценко* (6);
- іншомовними іменами (29): *Лаленко* (2), *Сасенко* (14), *Франченко* (10).

У складі похідних антропооснов виокремлюються усічені та суфіксальні варіанти імен.

Досліджуваний антропонімікон фіксує 58 прізвищ на **-енк-о**, мотивованих усіченими іменами. Продуктивність зазначеного способу творення прізвищ В. Д. Познанська вбачає в тому, що імена, утворені способом усічення, вільно приєднують до себе різноманітні суфікси "суб'єктивної оцінки", утворюючи похідні як із позитивним, так і негативним емоційним забарвленням [19:158]. Твірні основи прізвищ із суфіксом **-енк-о** зберегли різні типи усічення імен (афери, синкопи, апокопи). Явище афери (усічення початкового звуку чи складу імені) простежується в 36 антропоосновах: *Бакуменко* (6) < Бакум < Абакум [25:138], *Акуленко* (3) < Вакула (або від апелятива акула); *Сасенко* (14) < Сай < Ісай [25:276], *Саченко* (12) < Ісак [25:278], *Хоренко* (12) < Хор < Прохор [25:82]. Синкопа (випадання звуку чи складу в середині імені) збережена 3 прізвищами: *Арсієнко* (4) < Арсеній [25:173], *Котенко* (19) < Костя < Костянтин (чи від апелятива кіт) [4:48]. Унаслідок апокопи (усічення кінцевої частини імені) виникли 18 антропонімів: *Азаренко* (7) < Азарій, *Борисенко* (6) < Борислав, *Васенко* (25) < Вась < Василь, *Галенко* (22) < Галина, *Катренко* (1) < Катря < Катерина, *Костенко* (59) < Кость < Костянтин, *Маренко* (1) < Марія; *Мален-*

ко (9) < Малодобръ [16:24] (чи від апелятива малий). Комбіноване усічення (синкопа й апокопа) наявне в прізвищі Босенко (15) < Бось < Богуславъ [16:23].

Усічено-суфіксальні імена послугували твірними основами для 53 прізвищ на **-енк-о**. Серед них домінують християнські чоловічі імена: *Андрусенко* (2) < Андр + (-ус) < Андрій, *Артюшенко* (2) < Арт + (-юх) < Артем, *Гаврусенко* (4) < Гавр + (усь) < Гаврило, *Гаращенко* (4) < Гарась + (-к-о) < Герасим; *Деменко* (4) < Дем + (-к-о) < Дементій; *Івахненко* (4) < Іва+ (-хно) < Іван, *Лаврусенко* (1) < Лавр + (-усь) < Лаврін, *Яровенко* (10) < Яр + (-ов) < Яромиръ. Рідко вживаються слов'янські автохтонні усічено-суфіксальні особові назви *Буценко* (4) < Буць < Будиславъ, *Стаценко* (3) < Стаць < Ста[ни]с < Станиславъ.

Здатність форманта **-енк-о** сполучатися з іншими суфіксами зумовила різну активність суфіксальних імен в основах прізвищ на **-енк-о** (181 утворення). Найвищим ступенем продуктивності відзначаються такі:

- **-к(-о,-а) + -енк-о** → **-ч(-ич)/щ + -енк-о** (68 утворень): *Андрійченко* (7) < Андрійко < Андрій, *Вадимченко* (3) < Вадимко < Вадим, *Васильченко* (10) < Василько < Василь, *Геращенко* (11) < Герасько < Герасим; *Іванченко* (26) < Іванко < Іван, *Климченко* (6) < Климко < Клим, *Левченко* (42) < Левко < Лев, *Макарченко* (2) < Макарко < Макар, *Максимченко* (2) < Максимко < Максим, *Нікітченко* (4) < Микитко < Микита, *Минченко* (2) < Минка < Мина, *Оверченко* (10) < Оверко < Оверкій, *Омельченко* (41) < Омелько < Омелян;
- **ик (-чик) + -енк-о** → **-ич + -енк-о** (43 утворення) *Кириченко* (127) < Кирик < Кирило, *Михайличенко* (4) < Михайлик < Михайло, *Павличенко* (14) < Павлик < Павло, *Петриченко* (7) < Петрик < Петро, *Пилипченко* (1) < Пилипчик < Пилип, *Франченко* (10) < Францик < Франц;
- **-ух-а/-'ух-а, -ух/-'ух + -енк-о** → **-у(-'у)-ш (щ) + -енк-о** (14 утворень): *Артюшенко* (2) < Артюх < Артем, *Євтушенко* (22) < Євтух < Євтихий; *Карпуценко* (1) < Карпуха < Карпо;
- **-ош, -ох-а + -енк-о** → **-ош + -енк-о** (13 утворень): *Дорошенко* (7) < Дорош < Дорофій, *Тимошенко* (14) < Тимоха, Тимош < Тимофій, *Томащенко* (1) < Томаха < Тома, *Ярошенко* (20) < Ярош < Ярослав;

- **-ашк-о+-енк-о** → **-аш+-енк-о** (9 утворень): *Григоращенко* (1) < Григорашко < Григорій, *Киященко* (1) < Кияшко < Кий, *Остащенко* (4) < Осташко < Остап;
- **-усь+-енк-о** → **-ус+-енк-о** (5 утворень): *Андрусенко* (2) < Андрусь < Андрій; *Лаврусенко* (1) < Лаврусь < Лавро, *Петрусенко* (12) < Петрусь < Петро;
- **-аш/-'аш + -енк-о** → **-а('а)ш+-енк-о** (5 утворень): *Лященко* (4) < Ілляш < Ілля, *Лукащенко* (22) < Лукаш < Лука;
- **-ушк-о / -'ушк-о + -енк-о** → **-у(-'у)ш+-енк-о** (5 утворень): *Андрущенко* (24) < Андрушко < Андрух < Андрій;
- **-ук/-'ук + -енк-о** → **-у('у)ч+-енк-о** (4 утворення): *Павлюченко* (16) < Павлюк < Павло;
- **-ух/-'ух + -енк-о** → **-у('у)ч+-енк-о** (2 утворення): *Настюченко* (2) < Настюха < Настя;
- **-ай+-енк-о** → **-ай+енк-о** (2 утворення): *Грицаєнко* (18) < Грицай < Григорій;
- **ак-о + -'ак-о+-енк-о** → **-'ач+-енк-о** (1 утворення): *Семеняченко* (3) < Семеняка < Семен;
- **-ишк-о+-енк-о** → **-ищ+-енк-о** (1 утворення): *Іванищенко* (1) < Іванишко < Іван;
- **-ись+-енк-о** → **-ищ+-енк-о** (1 утворення): *Онищенко* (38) < Ониско < Онисим.

Отже, аналіз відантропонімних прізвищ із формантом **-енк-о**, мотивованих різними за структурою іменами, виявив, що більшу активність мають антропооснови, ідентичні суфіксальним варіантам із формантами **-к-о**, **-ик**, **-ух/-'ух**, **-аш/-'аш**, що пояснюється більшою активністю цих імен у минулому.

Різні групи апелятивної лексики послуговували твірними основами прізвищ із суфіксом **-енк-о**. Найчастіше це апелятиви іменникового походження (425 утворень): *Бабенко* (100) < баба, *Бондаренко* (132) < бондар, *Вітренко* () < вітер, *Дубенко* (5) < дуб, *Дуденко* (7) < дуда, *Лебеденко* (4) < лебідь, *Сухаренко* (1) < сухар, *Петленко* (1) < петля, *Торбенко* (1) < торба та ін. Основи прикметникового походження мотивують 73 прізвища на **-енк-о**: *Гаркавенко* () < гаркавий, *Довженко* (45) < довгий, *Картавенко* (2) < картавий, *Кривенко* (60) < кривий, *Лисенко* (184) < лисий, *Сіренко* (16) < сірий, *Руденко* (96) < рудий, *Худенко* (10) < худий тощо. Апелятивні назви дієслівного походження слугують осно-

вами для 13 прізвищ на **-енк-о**: *Бурченко* (3) < бурчати, *Жаленко* (5) < жаліти, *Пищенко* () < пищати, *Ходієнко* (1) < ходити та ін.

Проаналізовані прізвища свідчать, що антропооснови відапелятивного походження з формантом **-енк-о** могли утворюватися від різних за структурою основ:

— непохідних (207): *Німенко* (4), *Хитренко* (1), *Чуменко* (5);

— похідних (304): *Мухаренко* (2), *Рябушенко* (1), *Чернишенко* (1).

Отже, висока частотність прізвищ цієї словотворчої моделі спричинена широкими сполучувальними можливостями суфікса **-енк-о**, який додавався до особових імен та апелятивних назв іменникового, прикметникового та дієслівного походження, що відзначалися високим ступенем антропонімізації в період становлення прізвищ.

Моделі із суфіксом -ович/-евич (92 прізвища, 1,1% від всього фактичного матеріалу).

Поява формантів **-ович/-евич** зумовлена тенденцією до нанизування суфіксів для збереження батьківської назви іншими поколіннями [18:188]. Це явище, відоме антропосистемі минулих епох, глибоко прокоментував відомий ономаст Ю. О. Карпенко. Аналізуючи типову українську патронімічну модель із суфіксом **-енк-о**, він доходить висновку, що спосіб породження додаткових імен лише за допомогою форманта **-енк-о** не має перспективи, оскільки з покоління в покоління його треба додавати до імені батька двічі, тричі і т. д., у зв'язку з чим виникають складні форманти **-онков**, **-енков** (*Карпо* — *Карпенко* — *Карпенков*). Але і цей дериваційний спосіб визначення особи через його належність до батька не міг продовжити антропонімічну традицію до четвертого покоління [7:190]. Цей процес і зумовив появу так званих вторинних патронімічних суфіксів на зразок **-ович**, **-евич**, що стало одним із шляхів переходу ад'єктивних патронімів у субстантивні [18:189]. Отже, генетично суфікси **-ович**, **-евич** (-евич як м'який різновид суфікса -ович) в особових назвах виникли способом злиття близьких за своєю функцією суфіксів **-ов**, **-ев** + **ич** і протягом свого функціонування служать активним словотвірним засобом вираження родинної належності сина до батька [13:73].

Як зазначає Л. Т. Масенко, спосіб іменування осіб назвами, утвореними від імені батька за допомогою суфікса **-ович/-евич**, уже за часів Київської Русі мав виразний соціалізований характер — ним користувалися лише представники соціальної верхівки суспільства

[14:15]. Як форма ввічливості і пошани до заслужених людей назви по батькові на **-ович**, **-евич** були широковживаними і серед нижчих соціальних верств населення [26:133].

Особливістю української антропоніміки є широкі сполучувальні можливості цього форманта, про що свідчить сучасний антропонімікон досліджуваної території. Суфікс **-ович** /**-евич** спочатку міг приєднуватися лише до чоловічих імен на твердий приголосний та на **-о**, зокрема, до власних особових імен різного походження: *Адамович* (1), *Войцехович* (4), *Данилович* (3), *Зазаревич* (2), *Карпович* (3), *Степанович* (12), *Супронович* (1), *Харитонович* (10), *Янкевич* (9), до батьківського індивідуального прізвиська, яке сьогодні відповідає апелювативним назвам: *Добович* (1) < доба, *Козакевич* (1) < козак, *Кудревич* (1) < кудря (кудрявий), *Кулакевич* (6) < кулак, а з часом нанизувався навіть на готове патронімне утворення типу *Васькевич* (1) < Вась — ка + -евич, *Марунькевич* (7) < Мар + ун + к — а + -евич, *Петрусевич* (1) < Петро + усь + евич.

Із часом суфікс **-ович** / **-евич** став приєднуватися також до чоловічих іменувань на м'які та шиплячі приголосні (*Лукашевич* (2) < Лукаш, *Петрусевич* (1) < Петрусь) і навіть до чоловічих антропонімів на **-а** (*Гриневич* (4) < Гриня, *Костевич* (3) < Костя, *Нікітович* (4) < Микита).

Акцентуаційною особливістю середньонаддніпрянських патронімів на **-ович** / **-евич** є те, що наголос у них переважно сталий на суфіксальному **-о** (*Марко'вич* (3), *Степано'вич* (12), *Федоро'вич* (1)), тоді як на Закарпатті трапляються прізвища із наголосом на суфіксальному **-и** (*Куцькови'ч*), що пояснюється польськими впливами на формування антропосистеми західного регіону [29:36].

Отже, особливістю української антропоніміки є широкі сполучувальні можливості форманта **-ович** / **-евич**, що відображено прізвищевою системою досліджуваного регіону. З появою формантів **-ович** / **-евич** стародавня праслов'янська патронімична функція **-ич** — походження від когось — заступається близькою до патронімичної функції належності до когось.

Моделі із суфіксом -ич (36 прізвищ, що становить 0,4%)

Значний відсоток прізвищ на **-ич** на території України [29:124] спонукав деяких істориків до думки про сербське чи хорватське походження таких антропонімів [29:33]. Як зазначає П. П. Чучка, ні фоне-

тика, ні семантика твірних основ не підтверджують припущення про їх південнослов'янське походження [29: 33]. До того ж формант **-ич** за походженням сягає праслов'янського суфікса ***-itji**, який на південнослов'янському мовному ґрунті перетворився на **-иштъ**, на східнослов'янському на **-ич(ь)**, на західнослов'янському на — **-ič** та **-ic** [23:41].

Здавна функціональні особливості форманта **-ич** привертали увагу науковців. На думку Р. Й. Керсти, суфікс **-ич** уживався для творення назв осіб за походженням від загальних і власних назв, надаючи новоутвореному іменникові значення належності, яке згодом розвинулося в патронімічне: отьч-ичь, Кузм-ич [9:111]. А. П. Коваль припускає, що в давньоруській мові цей суфікс використовувався для іменування молодшої тварини — *Соколич, Голубич* [12:201]. С. М. Пахомова зауважує, що патроніми на **-ич** здебільшого зберегли свою основну прадавню функцію, залишаючись похідними утвореннями від особового імені батька [18:190].

За матеріалами Ю. К. Редька, прізвища з формантом **-ич** фіксуються переважно в західній частині України: у Закарпатті — 9,27%, у Львівській області — 6,26%, у Волинській — 4,5%, в Івано-Франківській — 4,19% [18:188–189]. Цей висновок абсолютно правомірний, якщо брати до уваги сучасний антропонімікон Середньої Наддніпрянщини, який фіксує лише 36 прізвищевих утворення зазначеного типу. Як зауважує П. П. Чучка, спільною валентною ознакою суфікса **-ич** є те, що він поєднувався лише з особовими назвами на **-а** [29:33]. Досліджуваний антропонімікон фіксує й інші приклади сполучуваності форманта **-ич**. Твірними основами середньонаддніпрянських прізвищ на **-ич** виступають:

- повні та усічені форми чоловічих календарних імен (9): *Іванчич* (3) < Іванко < Іван, *Митич* (3) < Митя (Дмитро), *Педо'рич* (4) < Педро (Федір), *Петрич* (2) < Петро, *Савич* (8) < Савва, *Фомич* (2), *Хомич* (3) < Фома (Хома);
- повні та усічені форми жіночих календарних імен (12): *Веклич* (2) < Векла (Фекла) < Текля, *Катрич* (2) < Катря, Кулинич (21) < Кулина (Килина), *Мартич* (1) < Марта, *Марусич* (4) < Маруся < Марія, *Оленич* (11) < Олена;
- відапелятивні назви (14): *Бабич* (36) < баба, *Вірменич* (12) < вірмени, *Гербич* (2) < герб, *Курич* (3) < кура, *Негрич* (1) < негр, *Рудич* (5) < рудий, *Рябич* (1) < рябий.

Б. Б. Близнюк відзначає, що як один з активних прізвищевірних формантів суфікс **-ич** міг приєднуватися не лише до антропонімів на **-а**. Це доводить наявність відапелятивних утворень на **-ич** (як-от, братанич, отъич, дідич "поміщик") [3:17]. Середньонадніпряньський антропонімікон фіксує 2 відапелятивних утворення на приголосний (*Вірменич* (12), *Гербич* (2)) та 2 відантропонімних такого ж зразка (*Захарич* (1), *Педорич* (4)).

Таким чином, здійснений аналіз середньонадніпряньських антропонімів, оформлених суфіксами **-енк-о**, **-ович/-евич**, **-ич** виявив значну роль патронімних суфіксів у процесі формування структурно-словотвірної бази сучасного антропонімікону. Серед патронімних формантів у прізвищах досліджуваного регіону найпродуктивнішим виступає суфікс **-енк-о**, активність якого пояснюється його широкими сполучувальними можливостями, а також автохтонністю у функціонуванні в українському антропоніміконі.

Література

1. *Бевзенко С. П.* Із спостережень над старокиївською антропонімією // Давньоруська ономастична спадщина в східнослов'янських мовах / Відп. ред. В. В. Німчук. — К., 1986.
2. *Бевзенко С. П.* Словотворчі типи українських прізвищ Середнього Придніпров'я в XVII ст. // Тези доповідей VI української славистичної конференції. — Чернівці, 1964.
3. *Близнюк Б. Б.* Сучасні гуцульські прізвища в історичному розвитку: Автореф. дис... канд. філол. наук. — Львів, 1997.
4. *Городенська К., Кравченко М.* Словотвірна структура слова (Відіменні деривати). — К., 1981.
5. *Грищенко А. П., Мацько Л. І., Плющ М. Я., Тоцька Н. І., Уздиган І. М.* Сучасна українська літературна мова. — К., 1997.
6. *Добровольська О. Я.* Лексична база прізвищ Війська Запорозького, за "Реєстри" 1649 р.: Дис... канд. філол. наук. — Ужгород, 1995.
7. *Карпенко Ю. О.* Реєстри Війська Запорозького і проблема постановки українських прізвищ // Питання історичної ономастики України. — К., 1994.
8. *Карпенко Ю. О.* Синхронічна сутність лексико-семантичного способу словотвору // Мовознавство. — 1992. — № 4.
9. *Керста Р. Й.* Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі найменування. — К., 1984.
10. *Ковалик І. І.* Діалектичний характер словотвірної структури похідного слова // Питання словотвору східнослов'янських мов. — К., 1969.
11. *Коваль А. П.* Знайомі незнайомці. Походження назв поселень України. — К., 2001.
12. *Коваль А. П.* Слово про слово. — К., 1986.

13. *Кравченко Л. О.* Прізвища Лубенщини. — К., 2004.
14. *Масенко Л. Т.* Українські імена і прізвища. — К., 1990.
15. *Медвідь-Пахомова С. М.* Еволюція антропонімних формул у слов'янських мовах. — Ужгород, 1999.
16. *Осташ Л. Р.* Слов'янські автохтонні власні особові імена-композиції в чеських та українських прізвищах // *Мовознавство*. — 2002. — № 2–3.
17. *Осташ Л. Р.* Власні особові імена з однофемними суфіксами в українській антропонімії середини XVII ст. // *Linguistica slavica*. — К., 2002.
18. *Пахомова С. М.* Доля українських патронімів на -ич // *Актуальні питання антропоніміки*. / Відп. ред. І. В. Єфименко. — К., 2005.
19. *Познанська В. Д.* Відмінні семантичні патроніми в антропонімії південно-східної України // *Лінгвістичні студії. Збірник наукових праць*. — Донецьк, 1994. — Вип. 1.
20. *Редько Ю. К.* Сучасні українські прізвища. — К., 1966.
21. *Сімович В.* Українські іменники чоловічого роду на -о в історичному розвитку й освітленні // *Науковий збірник укр. вис. педаг. ім. М. Драгоманова*. — Прага, 1929. — Т. 1.
22. *Скрипник Л. Г., Дзятківська Н. П.* Власні імена людей. Словник-довідник. — 2-е вид. — К., 1996.
23. *Сухомлин І. Д.* Українські чоловічі прізвища старої Полтавщини на -енк-о (На матеріалі "Актових книг Полтавського городового уряду XVII в.") // *І Республіканська топонімна нарада: Тези доповідей*. — К., 1959.
24. *Ткаченко О. Б.* Українські прізвища з суфіксом -енк-о та споріднені утворення (питання походження) // *Слов'янське мовознавство*. — К., 1948. — Т. 2.
25. *Фаріон І. Д.* Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII — початку XIX століття (з етимологічним словником). — Львів, 2001.
26. *Худаш М. Л.* З історії української антропонімії. — К., 1977.
27. *Чучка П. П.* Патроніми та їх місце в лексичній системі мови // *Мовознавство*. — 1984. — № 6.
28. *Чучка П. П.* Антропонімія Закарпаття: Автореф. дис... д-ра філол. наук. — К., 1970.
29. *Чучка П. П.* Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник. — Львів, 2005.

Н. Ю. Булава

СПЕЦИФІКА ВІДІМЕННИХ ПРІЗВИЩ ПІВНІЧНОЇ ДОНЕЧЧИНИ

Вивчення імен дає важливу інформацію про історію народу, його психологію, духовну культуру, а передусім — про історію його мови. Тому особові імена — це не лише один з антропонімних класів слів, а

важлива база для творення інших онімів та одне з основних джерел для їх розуміння та тлумачення.

У багаточисельному словнику українських прізвищ особливе місце посідають відіменні прізвища. Аналіз цих прізвищ не може бути здійсненим, доки дослідник не ознайомиться з іменником відповідного регіону. Імена є предметом дослідження багатьох мовознавців (М. О. Демчук, Р. Й. Керста, Л. В. Кракалія, І. І. Ковалик, Л. Р. Осташ, Р. І. Осташ, М. І. Сенів, П. П. Чучка, Г. Ф. Шило та ін.), проте, як відзначає П. П. Чучка, не з'ясовано сучасний репертуар офіційних імен українців, а в деяких моментах він не зовсім унормований. Спільна для всієї України система імен має на окремих територіях свої особливості, зумовлені історичними, політичними та географічними чинниками. Розширення іменника та подальша його нормалізація, зауважує П. П. Чучка, могли б відбуватися набагато успішніше, якби пропаганда нових варіантів спиралася на глибші знання про вживання імен [20].

Дослідження антропонімікону північної Донеччини зумовлено необхідністю детально проаналізувати своєрідність іменника, відбитого в прізвищевих феноменах цього регіону. Прізвища північної Донеччини не були предметом спеціального ономастичного вивчення, тому ці антропооснови необхідно дослідити з погляду збереження у їх складі рідковживаних варіантів, а також із погляду відповідної словотвірної специфіки, оскільки у твірних основах наявні не лише активні, а й давні словотворчі елементи. Результати нашого дослідження виявляють регіональну специфіку цієї території й доповнюють загальну картину антропонімікону східної України. Необхідність всебічного й комплексного аналізу прізвищ цього географічного регіону зумовлює актуальність обраної теми.

Об'єктом нашого дослідження є сучасні українські прізвища північної Донеччини. Метою роботи є ретельний аналіз відіменних територіально локалізованих (північні райони Донеччини) сучасних українських прізвищ. Поставлена мета передбачає вирішення таких завдань: здійснити кількісний аналіз відіменних прізвищ; виявити фонетико-морфологічні варіанти, відбиті в антропоосновах; виокремити найчастотніші імена, збережені в основах прізвищ.

Прізвища, мотивовані чоловічими та жіночими іменами, у всіх східнослов'янських мовах становлять, порівняно з прізвищами топонім-

ного й апелятивного походження, значну групу. Ступінь активності цих прізвищ у різних етнографічних регіонах України неоднаковий, їх кількісний відсоток коливається від 10% до 70% [6:10; 7:166; 13:82; 19:25; 20:12]. Так, на Закарпатті відіменні прізвища становлять значний відсоток від загальної кількості — 23% [20]. Проте точніші дані за цією територією надано П.П. Чучкою, який комплексно дослідив усю антропонімію Закарпаття. Учений зауважив, що зафіксовано 40% прізвищ, в основі яких відображено імена [19:25]. Після детального аналізу прізвищ північно-правобережного Степу Т.В. Марталого визначила, що відіменні прізвища становлять 10% [7:166]. Аналіз прізвищ Опілля також засвідчив високий відсоток прізвищ, мотивованих антропонімами (28%) [13:82]. Дослідження прізвищ північної Тернопільщини виявило, що значну роль у їх творенні виконували імена — християнські й давньослов'янські [20:12]. Вивчення основ прізвищ мешканців міста Дніпропетровська засвідчило, що 67,5% відантропонімічних прізвищ утворено від гіпокористичних, квалітативних та інших форм особового імені [6:10]. В. Д. Познанська відзначила, що у південно-східній Україні відіменні прізвища є найбільш поширеними (3475, або 34,8%) [14:18].

Отже, відіменні прізвища є численними у різних етнографічних регіонах України, так само вони становлять помітну групу на території північної Донеччини. Їх зафіксовано 3223, тобто 32% від загальної кількості фактичного матеріалу (10000 прізвищ). Для творення відіменних прізвищ послугувало понад 400 імен, що за походженням могли бути християнськими (316) (*Абакум, Азар, Логвин, Луп, Мирон, Назар, Никанор, Оникій, Пархом*) або автохтонними слов'янськими (64) (*Гоиславъ, Гостомисль, Любомиръ, Скоромиръ, Собеславъ, Станиславъ*).

Основним ономастичним джерелом, на підставі якого можна досліджувати залишки слов'янського язичництва, є сучасні й давніші прізвища. Сучасні українські прізвища північної Донеччини продовжують зберігати і сьогодні у своїх основах язичницькі особові імена.

Наявність антропооснов, в яких відображено особові імена споконвічно слов'янського походження, що широко функціонували в побуті українців до XVIII ст., пояснюється насамперед стійкістю традицій у їх вживанні [3:3].

Термін *автохтонне особове власне ім'я* впроваджений у науковий обіг відомим українським мовознавцем М. Л. Худашем. Такі імена детально проаналізовані в ономастичній літературі. Цінний матеріал для дослідження слов'янських автохтонних імен представлений у монографічних працях, присвячених вивченню українських прізвищевих назв XIV–XIX ст., зокрема в кандидатських дисертаціях Р. Й. Керсти, О. Д. Неділько, М. І. Сенів, І. Д. Сухомлина, І. Д. Фаріон тощо. Цікаві спостереження про слов'янські автохтонні імена містить монографія "З історії української антропонімії" М. Л. Худаша. Більш ґрунтовно та всебічно здійснила аналіз слов'янських автохтонних імен в українській антропонімії вітчизняна дослідниця М. О. Демчук. Згідно з її позицією, термін *автохтонне слов'янське ім'я* тлумачимо як "ім'я праслов'янського походження або утворене пізніше, вже в антропонімії того чи іншого конкретного слов'янського народу, на споконвічно слов'янському мовному ґрунті" [3:13]. Дослідниця стверджує, що ці імена мали загальнослов'янське поширення, їх джерельною основою були лексичні фонди рідної мови й надавалися вони дітям у традиційній народно-побутовій обстановці на відміну від церковнохристиянських імен [3:12].

Праслов'янська спадщина в сучасних слов'янських антропоніміїних системах досить виразна, якщо йдеться про давні слов'янські особові імена-композиції на зразок *Володимир, Доброгост, Мстислав, Ярослав*. На спільнослов'янське походження цих антропонімів указує вже сама характерна композитна структура з типовими давньослов'янськими композитними основами, а також їх загальнослов'янське поширення [3:50]. Проте праслов'янська антропонімія в сучасних слов'янських мовах — це не лише повні (*Богдань, Богуславъ, Ростиславъ*), а й zdeформовані особові власні імена-композиції (*Борко, Гойко, Стоюшко, Томілович*). У першу чергу, це стосується імен відкомпозитного походження, наявність яких у всіх слов'янських мовах дає підставу вважати їх праслов'янською спадщиною, що сягає праслов'янської епохи [3:50].

Визначена ще в праїндоевропейський період тенденція до скорочення імен-комполітів і творення відкомполітних дериватів так чи інакше позначилася на історичній динаміці цих двох різновидів слов'янських імен, яка виявилася в поступовому звуженні сфери вживання імен-комполітів і розширенні сфери вживання імен відкомполіт-

ного походження. Так, якщо імена-композиції ще в давньоруській період втрачали свою продуктивність через свою довготу, а з розпадом давньоруської єдності на українському мовному ґрунті в кінці XV ст. були рідкісно вживаними, то цього вже не можна сказати про похідні від них деривати — відкомпозиційні слов'янські автохтонні імена [3:51].

За даними М.О. Демчук, асортимент слов'янських автохтонних імен у XIV–XVII ст. на Україні був багатшим, ніж його засвідчують письмові пам'ятки. І все ж незаперечним є факт, що цей вид антропонімів поступово занепадав й ставав пережитком [3:49]. Основною причиною масового видалення з офіційного вжитку кількох тисяч слов'янських автохтонних імен і запровадження на їх місце кількох сотень імен візантійсько-християнського календаря є прагнення православної церкви посилити свій вплив на Русі.

Аналіз сучасних українських прізвищ північної Донеччини виявив, що в антропоосновах небагато збережено язичницьких елементів. Зафіксовано 433 прізвища (4,3%) *Берило* (6), *Берко* (4), *Блажко* (4), *Богун* (68), *Бойко* (313), *Бойченко* (30), *Будко* (3), *Буткевич* (2), *Ведь* (24), *Войко* (1), *Галан* (4), *Гуц* (10), *Путятю* (1), *Собко* (7), *Собчук* (10), *Ярош* (9), *Ярчук* (5), мотивовані іменами слов'янської етимології. Для дослідження цієї групи прізвищ ми користуємося наступною методикою аналізу семантики антропооснов:

1. Здійснюємо кількісний аналіз прізвищ, в основах яких наявні слов'янські автохтонні імена.

2. Виокремлюємо найбільш частотні прізвища, мотивовані слов'янськими автохтонними іменами, та витлумачуємо їх, посилаючись на словники чи інші наукові джерела.

3. Розкриваємо семантику імен слов'янського походження, відображених в антропоосновах.

Пояснюючи семантику слов'янських автохтонних імен, слід звернути увагу, що за структурою ці імена сягають індоєвропейської антропонімної системи, у зв'язку з чим вважаються найбільш архаїчною антропонімною категорією. У праслов'янський період антропоніми цього типу виражали цілу думку-речення, яка містила відповідне побажання дитині. Тому деякі дослідники відзначають, що семантика багатьох із них була непрозорою вже в епоху виникнення писемності у слов'ян [3:46].

Н. Й. Касинець, здійснивши дослідження давньоруських антропонимів з позицій семасіології, виокремила 44 лексико-семантичних групи слов'янських апелятивів, що характеризуються підвищеним коефіцієнтом антропонімізації. Семантика більшості автохтонних слов'янських імен орієнтована на людину, а саме на індивіда (Гостята, Доброгость, Людогость); на внутрішні риси, почуття людини (Жидило, Жидислав, Милослав); на зовнішні ознаки людини (Беловолод, Володимир, Маль, Серослав); на вік, родинні стосунки (Домажир, Жизномир, Станислав); на розум, світогляд (Богуслав, Добромысль, Судимир); на діяльність людини (Будимир, Воислав, Казимир) [5:208].

Слов'янські автохтонні імена послуговували основою для виникнення наступних прізвищ: *Берило* (6) < Берислав [11:23], де значення цього імені пов'язане з побажанням дитині здобути в майбутньому славу [5:212]; *Бойчик* (2) < Боислав [11:23], значення цього імені пов'язане з забобонним бажанням давніх слов'ян здобути славу в бою, бути відважним, хоробрим воїном [5:211]; *Гойко* (1) < Гоимир [11:23], значення цього імені орієнтоване на побажання жити в мирі й достатку [3:47] та ін.

Надзвичайно розгалужену систему варіантів мали імена БѢЛОСЛАВЪ чи БѢЛИЗАРЬ [3:160], від яких зафіксовано 19 прізвищ: *Белай* (4), *Белан* (7), *Белак* (3), *Белаш* (4), *Белевич* (3), *Беленко* (16), *Белик* (44), *Беличенко* (2), *Белай* (1), *Белік* (1), *Белаш* (4), *Білай* (1), *Білан* (9), *Білаш* (4), *Біленко* (29), *Білик* (34), *Білко* (1), *Білоненко* (1), *Біляй* (6), проте основи цих прізвищ можуть також мотивуватися прикметником білий. Значення цього імені пов'язане з певною зовнішньою ознакою людини за кольором волосся, шкіри тощо [5:210; 3:105].

Незначну активність у творенні прізвищ виявили імена *Гос* (1) (< Гостислав) [3:88], де значення цього імені орієнтоване на побажання бути гостинним [5:210], *Русько* (2) (< Русмир) [3:60], де значення цього імені пов'язане з етнічною ознакою [5:210], *Скорик* (53) (< Скоромир) [3:60], де значення цього імені орієнтоване на побажання бути швидким, швидким [5:210].

Дослідження антропонімікону північної Донеччини засвідчило, що основи прізвищ, мотивовані іменами слов'янської етимології, збережені в незначній кількості (433 прізвища, 4,3%). Проте цей тип імен відіграв важливу роль у формуванні української національної антро-

понімної системи. Зокрема після запровадження християнства вони могли переходити до розряду імен-прізвиськ, прізвиськ і згодом, під час формування класу прізвищ, послуговували основами для сучасних українських антропооснов. Частина цих імен функціонує й зараз як власні особові імена (Володимир, Всеволод, Любомир та ін.). Разом із тим деякі слов'янські автохтонні імена виходили з ужитку. Таким чином, вивчення прізвищ дає змогу дослідити слов'янські автохтонні іменами минулого й сучасного, що, сприяючи глибокому та детальному аналізу семантики антропооснов, у свою чергу, надасть змогу більш глибокого розуміння й усвідомлення субстрату національної антропонімної системи.

Із запровадженням християнства на Русі церквою вводиться загальний обов'язок хрестити кожну новонароджену дитину, даючи їй християнське ім'я. У зв'язку з цим у побут східних слов'ян поступово входять імена, канонізовані церквою і внесені у святці або календарі. Кожне ім'я у святцях припадало на чітко визначений день року. Церква суворо забороняла давати дітям при хрещенні колишні традиційні слов'янські автохтонні імена. На українському мовному ґрунті християнські імена зазнали відповідної фонетико-морфологічної адаптації і давно вже не сприймаються як запозичені, наприклад Остапенко < Остап < Євсафій, Охріменко < Охрім < Єфрем та ін.

Зауважимо, що в українській антропоніміці спостерігається неусталеність терміна на позначення християнських імен, нерідко їх називають календарними, канонічними, греко-християнськими. Найбільш умотивованим вважаємо термін "християнські імена", що був запропонований і схвалений у Проекті української ономастичної термінології видатним українським ученим В. В. Німчуком [10:41]. Термін "календарні імена" не є вмотивованим, оскільки до церковних календарів (святців) потрапляли не лише узаконені церквою варіанти, а й слов'янські автохтонні імена, зокрема *Борис*, *Володимир* тощо. Канонічними називалися узаконені церквою в єдиноприйнятій формі імена давньогрецького, латинського і давньоєврейського походження, проте деякі з них, потрапивши на східнослов'янський ґрунт, змінювали свою структуру, пристосовуючись до фонетичної та словотвірної системи мови. Таким чином, утворювалися відмінні від канонічних народні варіанти християнських імен. Назва "греко-християнські" не охоплює всіх імен, запроваджених християнською церквою, поза увагою

залишаються варіанти давньоєврейського та латинського походження. Християнськими іменами є латинські, давньоєврейські чи давньогрецькі варіанти, які виникли на Русі після введення християнства та давалися під час хрещення; вони переважно адаптувалися і функціонують у різних фонетичних, морфологічних і словотворчих різновидах [17:7].

Кількісний склад християнських імен, відображених в основах прізвищ, на різних етнічних територіях України неоднаковий. П. П. Чучка акцентує, що в прізвищах українців Закарпаття закладено близько 350 календарних імен, серед яких 270 чоловічих і 80 жіночих [19:25]. Проаналізувавши основи прізвищ північної Тернопільщини, С. В. Шеремета виявила 163 імені, використаних у святцях, і лише 75 прізвищ, в основах яких наявні жіночі імена [20:12]. У прізвищевих основах північно-правобережного Степу України, Т. В. Марталога фіксує 224 імені християнського календаря в їх різних структурних варіантах [7:170]. В основах сучасних українських прізвищ Опілля представлено лише 145 християнських імен [13:43]. Підрахунки сучасних українських прізвищ південно-східної України засвідчили, що в їх основі закладено 325 християнських імен. Головна роль у творенні цих прізвищ належить чоловічим іменам (285) [14:18].

Залучені дані не залишають сумніву, що відсоток прізвищ, мотивованих християнськими іменами, в українській антропонімії є високим.

Уважне вивчення антропонімікону північної Донеччини виявило також помітну нерівномірність між прізвищами, мотивованими чоловічими й жіночими християнськими іменами. В основі 2608 (80,9%) сучасних українських прізвищ відображено 278 чоловічих християнських імен, і лише 182 (5,6%) прізвища, мотивовані жіночими іменами.

Помічено, що відіменні прізвища перебувають у прямій залежності від стану іменника епохи виникнення цих антропонімів: якщо ім'я було широковживаним, то й прізвища від такого імені зустрічаються часто [14]. Проте зіставлення антропонімних матеріалів різних регіонів України свідчить про неоднаковий склад найбільш популярних чоловічих імен в основах прізвищ. Тому дослідження реєстру прізвищ залежно від найчастотніших іменних показників може розкрити антропонімні вподобання українців у період становлення прізвищ. Аналіз прізвищ міста Дніпропетровська, здійснений С. А. Лебеденком,

дає підстави стверджувати, що найбільша кількість досліджуваних прізвищ утворена від імен Іван, Семен, Пилип, Григорій, Петро [6:9]. Найбільш поширеними іменами в антропоніміці північної Тернопільщини є Іван, Федір, Григорій, Василь, Семен [20:12]. Велику за кількістю групу сучасних прізвищ українців Закарпаття утворено від наступних чоловічих імен та їх варіантів: Федір, Іван, Григорій, Петро, Михайло [19:26]. За ступенем продуктивності у творенні сучасних українських прізвищ південно-східної України В. Д. Познанська виокремлює такі активні імена: Василь, Григорій, Іван, Микола, Павло, що суттєво відрізняються від популярних імен в основах прізвищ західних регіонів України [14:18].

Склад найпоширеніших чоловічих імен в основах сучасних українських прізвищ північної Донеччини відмінний. За ступенем активності у творенні прізвищ виокремлюємо імена з високим, середнім та низьким ступенем, критерієм слугує кількість прізвищ, утворених від певного варіанта; імена з низькою активністю утворили по одному-два прізвища, імена з середньою активністю — по 20 і менше, імена з високою активністю — понад 20 прізвищ [4:118]. Спостереження над антропоніміконом досліджуваної території показали, що широковживаними іменами в основах прізвищ є ті, які характеризуються великою кількістю варіантів, наприклад Григорій (від якого утворено 66 прізвищ) > *Гринь* (29), *Грицай* (17), *Гриців* (1), *Гришай* (3), *Гришко* (19) [17:53]; Іван (53 прізвища) > *Іванів* (4), *Іваник* (5), *Івахно* (6), *Івашкевич* (2), *Івко* (10) [17:61]; Михайло (52 прізвища) > *Михайличенко* (4), *Михалко* (5), *Михальчук* (1), *Михасюк* (1), *Михненко* (4), [17:79]; Семен (50 прізвищ) > *Семенич* (1), *Семок* (1), *Сеник* (1), *Сенчак* (1), *Сень* (2) [17:98]; Федір (39 прізвищ) > *Федан* (2), *Федич* (3), *Федорець* (2), *Федорушенко* (2), *Федчук* (2) [17:105] тощо.

Середньою активністю у творенні прізвищ характеризується 14 імен: Андрій > *Андрусенко* (6), *Андрусь* (1), *Андрушко* (6) [17:38]; Василь > *Васик* (1), *Василига* (3), *Васюта* (3) [17:45]; Гаврило > *Гаврик* (31), *Гаврилейченко* (5), *Гаврилюк* (13) [17:50]; Георгій > *Гошка* (3), *Гошкович* (1) [17:51]; Данило > *Данченко* (1), *Данько* (1), *Даценко* (7), [17:55]; Дмитро > *Дмитрик* (1), *Дмитриченко* (4), *Дмитрук* (18) [17:56]; Костянтин > *Костенков* (1), *Костів* (1), *Костюк* (15) [17:69]; Лук'ян > *Лукаш* (1), *Лукашевич* (1), *Луцик* (9) [17:72]; Матвій > *Матвійчук* (6), *Матюха* (1), *Матюшенко* (3) [17:76]; Павло > *Павлусенко* (5), *Павлюкович* (1), *Пашко* (1) [17:88]; Петро > *Петрейко* (17), *Пет-*

рунько (8), Петруняк (4) [17:91]; Степан > *Степко* (4), *Стецик* (2), *Стецюра* (4) [17:100]; Тимофій > *Тимко* (3), *Тимчак* (28), *Тимошенко* (1) [17:102]; Яків > *Яхно* (9), *Яцевич* (1), *Яцина* (1) [17:111] та ін.

Непродуктивними чоловічими християнськими іменами в прізвищотворенні північної Донеччини виявилися Абакум > *Бакуменко* (7) [17:35]; Адам > *Адаменко* (4), *Адамко* (1) [17:36]; Азар > *Азаренко* (1) [17:37]; Антип > *Антипенко* (8), *Антіпенко* (4) [17:39]; Архип > *Архипенко* (25), *Архипченко* (1) [17:41]; Афоній > *Афонченко* (8), *Фонченко* (1) [17:42]; Вакула > *Вакуленко* (9) [17:44]; Єлисей > *Єлисевич* (1) [17:59]; Єфим > *Єфименко* (18), *Єфимчук* (2) [17:60]; Логвин > *Логвин* (5), *Логвиненко* (9) [201:IV,554]; Луп > *Луп* (1), *Лупенко* (2), [17:259]; Модест > *Моденко* (17) [17:80]; Назар > *Назаренко* (51), *Назарук* (3) [17:81]; Никанор > *Никаноренко* (12) [17:82]; Оникій > *Аникієнко* (1) [17:87]; Пархом > *Пархоменко* (28) [17:90]; Потап > *Потапенко* (9) [17:92]; Протасій > *Протас* (1), *Протащук* (1) [17:93]; Соломон > *Саламон* (1), *Саломоненко* (1) [17:99]; Феодул > *Дульченко* (11), *Федоляк* (2) [17:106]. Від них переважно утворювалося по два-три прізвища. Це пояснюється меншою популярністю цих імен у часи становлення українських прізвищ. Досі наука не дала відповіді на запитання, чому протягом кількох століть проходить зміна найбільш улюблених, популярних у народі імен, яка виявляється у повторенні одного імені для номінації багатьох денотатів, хоч факт цієї зміни в ономастичній літературі вже зафіксовано [9:43–84]. Репертуар таких імен циклічно змінюється. Причини та механізми цього процесу, на думку С. М. Медвідь-Пахомової, слід шукати в соціо- та психолінгвістиці [8:3]. Антропонімічна мода, відзначає дослідниця, виявлялася в соціально диференційованому суспільстві минулих століть через орієнтацію на стандарти йменування соціальної еліти. Це виражалося в поступовому поширенні особових імен, традиційно характерних для аристократичних верств суспільства, на решту населення [8:4].

В антропоніміконі північної Донеччини в основах прізвищ зафіксовано також і рідковживані та застарілі імена: Варнава > *Варнава* (1) [17:257]; Вір > *Вірченко* (5), *Вірич* (1) [17:257]; Геронтій > *Геронька* (1) [17:257]; Дей > *Дейко* (1) [17:257]; Діодот > *Діодот* (1) [17:257]; Єраст > *Єрастенко* (1) [170:286]; Зенон > *Зенько* (1) [17:60]; Картерій > *Картушенко* (2), *Картуш* (1) [17:259]; Піоній > *Піон* (1) [17:260]; Піст > *Піст* (2) [17:260]; Стратон > *Стратоненко* (1) [17:101]; Урбан

> *Урбан* (1) [17:261], які репрезентують у наших матеріалах переважно по одному прізвищу.

Відзначимо, що частотність прізвищ залежала й від популярності того чи іншого варіанта. Популярність імені могли зумовити наступні фактори: фонетична привабливість варіантів, етнічна належність антропонімів, історичні, соціальні та психологічні умови, що могли вплинути на поширення певних імен [8:3].

Незначною за кількістю в антропонімії зазначеної території є група прізвищ з іншомовними чоловічими іменами в основі. Їх поява зумовлена активними етнічними контактами корінного українського населення з представниками інших народів, зокрема з південними й західними слов'янами, а також тюркомовними етносами. Більшість цих імен зазнала фонетичної й морфологічної адаптації, хоч їх основи продовжують нагадувати про іншомовне походження.

Найбільше прізвищ утворилося від польських імен: *Бартош* (2), *Бартошек* (1), *Бартошик* (1) (< Бартош) [9:9]; *Войцех* (4), *Войцеховський* (9), *Войцешин* (2) (< Войцех) [9:9]; *Касперович* (7), *Каспірович* (3), *Каспарян* (1) (< Каспер) [9:9]; *Кубай* (2), *Кубенко* (2) (< Якуб) [9:9]; *Томашевич* (1), *Томашек* (2) (< Томаш) [9:9]; *Якуба* (3), *Якубів* (2), *Якубчак* (9), *Якубян* (1), *Якубянець* (1) (< Якуб) [9:9]; *Яненко* (18), *Яницький* (4), *Янко* (5), *Янкович* (1), *Янковський* (1), *Яновенко* (1), *Яновський* (10), *Янцевич* (3), *Янчак* (12), *Янчеленко* (10), *Янчук* (6), *Ясюк* (2) (< Ян).

На території північної Донеччини зафіксовано також прізвища з іменами румунського: *Іочко* (1) (< Іон) [4:67]; *Джола* (1), *Джулина* (1), (< Джула < Юлій) [4:67]; *Фокша* (2) (< Фокша < Фока) [4:68]; *Шендрік* (8), *Шендеровський* (3), (< Шендре < Александр) [4:68]; тюркського: *Азамат* (1) (< Азамат) [12:107]; *Аксак* (5) (< Аксак) [12:107] тощо; німецького: *Вернер* (4) (< Вернер); *Ганців* (4) (< Ганц); *Готліб* (2) (< Готліб); *Карлюк* (1), *Карлаш* (1), *Карлович* (2), *Карлашенко* (3) (< Карл); *Франко* (3), *Франчук* (1), *Франц* (2) (< Франц) [2:229–233]; угорського: *Андраш* (3) (< Андраш) [1:91]; *Іштванович* (8) (< Іштван) [12:107]; *Ференц* (2) (< Ференц) [1:91]; єврейського походження: *Хайминів* (3) (< Хайм) [18:116], *Шай* (1) (< Шай), *Шимон* (2) (< Шимон) [18:115–120].

Непродуктивними серед прізвищ, співвідносних з іншомовними іменами, є антропооснови, мотивовані південнослов'янськими іменами: *Георгієв* (1), *Сандалюк* (2) (< Сандал) [4:52] тощо.

Дослідження відіменних прізвищ, співвідносних із чоловічими християнськими іменами, показало, що ця група антропооснов кількісно значна, проте варіанти різняться за ступенем продуктивності у творенні прізвищ. Відповідний аналіз дав змогу виявити найбільш популярний репертуар імен, що послугували для творення прізвищ. Більшість відіменних прізвищ мотивована чоловічими християнськими варіантами.

Сучасні українські прізвища північної Донеччини, мотивовані жіночими іменами, становлять 1,8% від загальної кількості. Низьку частотність цих прізвищ відзначає більшість дослідників української антропонімії [6:9; 7:170; 13:61; 14:18; 19:25; 20:12]. Незначна кількість прізвищ північної Донеччини з жіночими іменами в основі підтверджує поширену думку, згідно з якою такі прізвиська одержували в тих випадках, коли жінка рано лишалася вдовою і ставала головою сім'ї або коли їх отримували нешлюбні діти. За спостереженнями Ю. К. Редька, "прізвища, утворені від жіночих імен, могли отримати не лише діти, а й чоловіки, якщо дружина була багатша за нього або більш знатного роду, або переважала особистими якостями — розумом, енергією тощо" [15:11]. Додамо, що жіночий антропонімікон 11 церковних календарів (XIII, XVII, XVIII ст.) переважно повторюється і налічує 51 ім'я [16:139]. М. І. Сенів пояснює нечисленність жіночого іменника, у першу чергу, тим, що церковні календарі, якими користувалися священники при виборі імені, наводили їх неповно, подаючи лише імена найбільш популярних святих [16:139].

Аналіз прізвищ, мотивованих жіночими іменами, виявив, що найчастотніші варіанти в антропоосновах північної Донеччини такі ж, як і в інших регіонах України. С. А. Лебеденко, М. І. Сенів, П. П. Чучка, С. В. Шеремета, відзначають, що активними жіночими іменами у становленні прізвищ були насамперед Ганна, Марія, що можна пояснити популярністю цих імен у часи становлення прізвищ.

Широковживаними іменами в основах прізвищ досліджуваного регіону є ті, що мають велику кількість варіантів, наприклад: Ганна (від якого утворено 20 прізвищ) > *Ганич* (5), *Ганиченко* (1), *Ганкевич* (2), *Ганночка* (6), *Ганусенко* (1) [17:128]; Марія (13) > *Манюк* (2), *Манько* (1), *Марусич* (1), *Массюра* (1) [17:158], *Марусяк* (1); Євдокія (8) > *Дуніч* (4), *Дунь* (1), *Доценко* (22), *Євдошенко* (8) [17:137]; Оксана (7) > *Окс* (2), *Оксанич* (1), *Оксанюк* (1), *Оксантюк* (1), *Оксенченко* (1),

Оксенчук (6), *Оксюта* (4) [17:167]; *Галина* (7) > *Галка* (72), *Галко* (5), *Галуненко* (5), *Гальчак* (1), *Гальченко* (2), *Гальчич* (2), *Гальчук* (1), [17:127]; *Катерина* (5) > *Катренюк* (5), *Катрич* (11), *Катрушенко* (5), *Катрущенко* (1) [17:146], *Кащук* (2) (< *Каська* < *Кася* < *Катерина*) [17:209]; *Килина*, *Кулина* (5) > *Акулінич* (1), *Акульченко* (1), *Кулинич* (15), *Кулінич* (1), *Кульченко* (1) [17:249] тощо.

Незначну кількість прізвищ утворили маловживані, рідкісні жіночі імена: *Векленко* (6) (< *Векла*) [17:204]; *Домна* (1) (< *Домна*) [17:206], *Дукліденко* (1) (< *Дукліда*) [17:262]; *Калюша* (2) (< *Калерія*) [17:208]; *Мокринко* (1) (< *Мокрина*) [17:211].

Незначною за кількістю в антропонімії зазначеної території є група прізвищ з іншомовними жіночими іменами в основі.

На території північної Донеччини зафіксовано декілька прізвищ з іменами французького (*Еля* (1) (< *Еліна*) [17:134]), польського (*Ванда* (5) (< *Ванда*) [17:123], *Юзька* (1) (< *Юзефа*) [17:191]), німецького походження (*Магда* (11), *Магдик* (1), *Магдич* (5) (< *Магдалина*) [17:156]).

Аналіз прізвищ, мотивованих жіночими іменами, дав змогу виявити іменний репертуар, збережений в антропоосновах. Кількість варіантів, відображених в основах прізвищ, незначна, що спричинено традицією іменування за батьком. Більшість імен, відображених у прізвищах, — це адаптовані християнські імена, проте в антропоосновах збережено також й іншомовні варіанти.

Отже, відіменні прізвища північної Донеччини — це численна та розмаїта група антропооснов, що становить 32% від загальної кількості всього фактичного матеріалу. Для творення прізвищ послуговували слов'янські автохтонні (4,3%) та християнські варіанти (27,8%). Дослідження прізвищ, мотивованих християнськими іменами, виявило перевагу чоловічих варіантів (26%) над жіночими (1,8%), що зумовлено традицією іменувати по батькові. Аналіз антропооснов дав змогу виявити особливості творення відіменних прізвищ досліджуваного регіону: репертуар найпоширеніших імен та їх варіантів в основах прізвищ; склад іншомовних варіантів, збережених у прізвищах.

Література

1. *Вереш П., Калман Б. Т.* Венгры // Системы личных имен у народов мира. — М., 1986. — С. 89–93.
2. *Витковский Т.* Немцы ГДР // Системы личных имен у народов мира. — М., 1986. — С. 229–233.

3. Демчук М. О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV–XVII ст. — К., 1988.
4. Добровольська О. Я. Лексична база прізвиськ Війська Запорізького, за "Реєстрами" 1649 року: Дис... канд. філол. наук. — Ужгород, 1995.
5. Касинець Н. Й. Давньоруські антропооснови з точки зору семасіології // Питання історичної ономастики України. — К., 1997.
6. Лебедець С. А. Лексические (апеллятивные) основы и словообразовательные типы антропонимов г. Днепропетровска: Автореф. дис... канд. філол. наук. — Днепропетровск, 1985.
7. Марталого Т. В. Антропонімія північного Степу України: Дис... канд. філол. наук. — Дніпропетровськ, 1997.
8. Медвідь-Пахомова С. М. Про антропонімічну моду // Записки з ономастики. — Одеса, 1999. — Вип. 2.
9. Никонов В. А. География фамилий. — М., 1988.
10. Німчук В. В. Українська ономастична термінологія. Проект // Повідомлення Української ономастичної комісії. — К., 1966.
11. Остап Л. Р. Слов'янські автохтонні власні особові імена-композиції в чеських та українських прізвиськах // Мовознавство. — 2002. — № 2–3.
12. Остап Р. І. Імена в козацьких реєстрах // Жовтень. — 1984. — № 4.
13. Панчук Г. Д. Антропонімія Опілля: Дис... канд. філол. наук. — Тернопіль, 1999.
14. Познанская В. Д. Антропонимия юго-восточной Украины: Автореф. дис... канд. філол. наук. — Харьков, 1983.
15. Редько Ю. К. Сучасні українські прізвиська. — К., 1966.
16. Сенів М. І. Особові власні імена церковнослов'янського походження (український жіночий іменник XIV — поч. XIX ст.) // Українська історична та діалектна лексика. — К., 1985.
17. Скрипник Л. Г., Дзятківська Н. П. Власні імена людей. — К., 1996.
18. Торпусман А. Н. Евреи // Системы личных имен у народов мира. — М.: Наука, 1986. — С. 115–120.
19. Худащ М. Л. З історії української антропонімії. — К., 1977.
20. Чучка П. П. Антропонимия Закарпаття: Автореф. дис... д-ра філол. наук. — К., 1970.
21. Шеремета С. В. Антропонімія північної Тернопільщини: Автореф. дис... канд. філол. наук. — Івано-Франківськ, 2002.

О. Ф. Немировська

ОНОМАСТИЧНІ РЕАЛІЇ ЯК ФАКТОР ІСТОРИЧНОГО ЧАСУ І ПРОСТОРУ

(на матеріалі українського народного героїчного епосу)

Відбиття реального історичного часу і простору в художній літературі і фольклорі, мовно-стилістичні засоби утворення локально-темпоральної структури художнього твору, як прозового, так і поетичного, є порівняно новою темою лінгвістичних досліджень. Увага мовознавців зосереджена, в основному, на вивчення хронологічно маркованої лексики (ХМЛ), яке здійснюється на матеріалі вітчизняної та зарубіжної історичної прози (В. А. Буда, І. М. Волченко, Г. М. Гайдученко, М. Ю. Жукова, Т. Т. Ковальова, О. В. Коваленко, І. Ю. Марковіна, Л. Г. Панін, О. С. Яковлева та ін.). Зазначений аспект дослідження, безперечно, є важливим, оскільки він сприяє глибинному вивченню ідіостилю майстрів художнього слова, визначенню специфічних рис і особливостей відтворення ними колориту певної історичної доби. Проте поряд з ХМЛ існує багато інших мовних засобів, що є не менш важливими з т. з. історичного часу і простору. Вони можуть бути різними — граматичні темпоральні засоби, темпоральна, локальна і композиційна побудова тексту, що передбачає відхилення від основної лінії оповіді (проспективні чи ретроспективні) та ін. Найбільш чіткими і семантично наповненими локально-темпоральними показниками є, на нашу думку, власні назви (ВН), що є дійовим чинником утворення художнього хронотопу.

Ономастична лексика (ОЛ) посідає чільне місце у побудові художнього цілого. Саме вона найбільш чітко окреслює час і простір, в якому розгортається дія. Отже, значення онімів у зображенні певної історичної доби є надзвичайно важливим. Проте сьогодні існують лише поодинокі розвідки з питань функціонування онімів у жанрі історичної прози і поезії, причому увага в них зосереджена, в основному, на стилістичних і текстоутворюючих функціях ВН [4; 10], хоча, на нашу думку, більшу увагу слід приділяти ОЛ як засобу відтворення історичного колориту зображуваної епохи. Крім того, майже недослідженим залишається питання функціонування ОЛ в українському народному героїчному епосі — народних думах та історичних піснях, де оніми, крім виконання своєї основної функції — локативно-темпора-

льної, є носіями значної культурно-історичної інформації. Як справедливо зазначає Г. А. Нудьга, героїчний епос — це "творче обличчя народу, вияв давності і зрілості його духовного життя, ознака того важливого етапу розвитку, який називається самосвідомістю, розумінням свого місця в світовій історії" [5:3-4]. І ОЛ героїчного епосу, специфічні особливості її уживання і функціонування також є, на нашу думку показником ментальності, рівня культури народу, його вміння використовувати багатства рідної мови. Саме це зумовлює **актуальність** нашого дослідження.

Отже, **тема** нашої розвідки — ОЛ як фактор відбиття реального історичного часу і простору. **Предметом** дослідження стали ономастичні реалії (ОР) в українському народному героїчному епосі, **матеріалом** — українські народні думи та історичні пісні, що увійшли до збірки героїчного епосу [8], які містять значний за обсягом і семантико-стилістичним потенціалом пласт ОЛ. Далі при посиланні на зазначене видання ми будемо вказувати лише сторінки.

ОР представлені в українських народних думках та історичних піснях різними розрядами і класами онімів. Незважаючи на те, що більшість з них є реаліями, кожна ВН овіяна романтичним, фольклорним серпанком — навіть власні імена (ВІ) реальних історичних осіб, що оспівуються у фольклорі і стають мовби казковими героями: *Іван Богословець* [12–14]; *Самійло Кішка, Марко Рудий, Мусій Грач, Алкан Паша* [20–30]; *Семен Скалозуб* [28]; *отаман Матяш* [39–40]; *Іван Богун* [46–48]; *Хмельницький, Барабаш, Клиша білоцерківський, король Радислав, староста Крачевський, Максим ольшанський, Мартин полтавський, Матвій Борохович* [48–53]; *пан Потоцький* [53–55]; *Богдан Хмельницький, Іван Луговський, Павло Тетеренко, Єврась Хмельниченко* [55–58]; *Олексій Попович, Грицько Зборовський* [59–60]; *Івась Удовиченко, Коновченко, Филоненко* [65–75]; *Данило Нечай* [100]; *Максим Кривоніс* [104]; *Перебийніс* [105]; *пан Хмельницький, пан Волощин* [107]; *Волинець* [111]; *козак Сірко* [117]; *Семен Палій* [119]; *Текеля* [129]; *пан Калнишевський, Калниш кошовий* [130–131]; *Іван Гонта, Максим Залізняк* [137]; *пан Паволоцький, Швачка, Харко* [138]; *Микита Швачка* [140]; *Іван Бондаренко, осаул Якименко, отаман Гонта* [142–143]; *Сава Чалий, Гнат Голий* [146]; *сотник Паволоцький* [152]; *Довбуш* [153]; *Лук'ян Кобилиця, пан Джурджован* [159]; *Устим Кармалюк* [162], *пан Селіванович* [166]. Водночас всі ці ВІ створюють

чітку темпоральну прив'язку, навіть ті, що називають вигаданих персонажів (*козак Голота* [7–9]; *Федір безродний* [9–12]; *Маруся Богуславка* [18–20]; *лях Бутурлак* [20–30]; *пан Супрун* [115]), завдяки своїй приналежності до героїчного епосу, що оспівує справжні історичні події. Темпоральними показниками виступають також лексеми-історизми *козак, отаман, гетьман, кошовий, осаул, паша*, словосполучення і описові конструкції: *гетьман кошовий Грицько Зборовський* [59–60]; *польський пан Ян* [107]; *Филоненко, корсунський полковник* [69]; *Сір-ко, кошовий отаман* [117].

ВІ реальних історичних осіб у контексті українського народного героїчного епосу не є однорідними з т. з. загальної відомості: це ВІ як видатних людей, так і осіб, чия популярність є обмеженою в часі і просторі [7:15]. Проте всі вони створюють неповторний історико-народний фон героїчного епосу, надаючи йому рис романтичності й самотності. Зазначені історичні особи є персонажами дум та історичних пісень, отже, їхні ВІ є антропонімами. Антропоніми є досить активною частиною епосу, що "визначає напрямок у формуванні і функціонуванні всього ономастикону" [7:12] і, перш за все, топонімів, що в досліджуваних текстах представлені досить широко: *Україна, Русь, Польща, Волощина, Подоліє, Грабська земля, Кубань, Галичина, Туреччина, Литва* (хороніми); *Азов (Озов), Біла Церква, Богуслав, Браїлов, Варна, Винниця, Київ, Канів, Москва, Січ, Кефа, Запоріжжя, Трапезонт, город Черкаський (город Черкас), Царигород, Корсунь, Стеблев, Суботов, Пирятин-город, город Крилов, Полонне, Кам'янський Подільськ, Тавань-город, містечко Берестечко, Келеберда, Варшава, Дашев, Сорока, Санжаров, Немиров, Хотин, Жванці, Єлисавет, Очаків, Владиген, Глухов, Полтава, Умань, Жаботин, Львів, Фастів, Дорогинець, Гард* (астіоніми); *Жовтий Пісок, Студеньки, Солобківці, Шамраївка, село Грузьке, Кущійовка, Ташкійовка, Паволока, Красний Діл, Віжниця, Сторонець, Яруга, Вербівець, Вергуни, Остап'є* (комоніми); *Чорне море* (пелагонім); *Дніпро (Дніпро-Славута), річка Самарка (Самара), Лиман-ріка, Вісла, річка Случа, Прут, річка Рось, Ташлик-ріка, Дунай, річка Мушка, річка Синюха, луг Базалуг* (потамоніми); *шлях Муравський, шлях Ордійнський, шлях Килиїмський, Кримський шлях* (дромоніми); *поле Килиїмське* (агроонім); *Луг, Великий Луг, долина Черкень, Кейнарська долина* (ороніми); *Савур-могила, Загребельна могила* (некроніми), *Чута, Лебедин* (дримоніми); *Тендров-ос-*

тров (інсулонім); *Трахтемировський монастир*, *Межигорський Спас*, *свята Січова Покрова*, *Покровська Церква* (еклезіоніми), *пристань Козловська* (міський хоронім).

Як свідчить наведений перелік, топонімікон у контексті українського народного героїчного епосу разом з антропонімами та іншими ВН є дійовим засобом побудови локально-темпоральної домінанти, чітким показником історичного часу, що охоплює період героїчного минулого — боротьбу проти іноземних завойовників — турків, татар, поляків у 14–17 ст. В основі сюжету більшості дум та історичних пісень лежать справжні історичні факти, що зумовлює використання відповідного локального, темпорального фону, Топонімічні лексеми "завжди мають свої очевидні або приховані художні мотивації, прямі або непрямі натяки, що розкриваються в літературній композиції тексту і за його межами (історичні мотивації та асоціації)" [9:83]. Саме ці асоціації найбільш співвідносяться з творами на історичну тематику, в тому числі і з фольклорним героїчним епосом. Крім того, історичний фон утворюють хронологічно марковані, "ретроспективні" топоніми — давні ВН сучасних географічних об'єктів, що сьогодні мають інші імена. Так, хронологічно маркованими є топоніми *Цариград* (*Цареград*, *Царьград-город*, *Царигород*) — Константинополь; *Кефа* — Феодосія, *Трапезонт* — Трабзон (турецький порт на Чорному морі); *Крилов* — сучасний Новогеоргіївськ (у гирлі річки Тясмин); *Кайнарська долина* — давня назва низини при впадінні річки Савранки в Південний Буг; *земля Грабська* — арабська земля; *Тавань* — у 17 ст. — місто і переправа через Дніпро в районі сучасного Берислава Херсонської області; *город Келеберда* — сьогодні село на Полтавщині; *Жванець* — тепер Кам'янець-Подільський район Хмельницької області; *Яруга* — нині село Кам'янець-Подільського району на Хмельниччині; *Вербівець* — нині село Муроване на Вінничині; *Владижен* — село Ладжин на Вінничині; *Гард* — у 17–18 ст. турецька фортеця на Південному Бузі; *Кримський шлях*, *Ордиїнський шлях*, *Килиїмський шлях*, *Муравський шлях* — географічні об'єкти, що мали у свій час стратегічне значення.

Водночас відтінку поетичності, легендарності надають оповіді відповідні лексеми-означення і прикладки, що оточують топоніми і утворюють фольклорну стилізацію: *город Азов* (*Озов*), *город Богуслав*, *город Козлов*, *Кефа-город*, *город Січ*, *Січ-матір*, *город Цариград* (*Ца-*

ръград-город), город Браїлов, город Трапезонт, город Килия, город Корсунь, город Чигирин, город Суботов, Москва-город, Ташлик-ріка, Лиман-ріка, Буг-ріка, річка Буг, річка Самарка, Дніпро-Славута, Тендров-остров, Савур-могила, у Глухові, у городі. Пісенну тональність утворюють також фонетичні варіанти-паралелі пелагоніма *Чорне море* в думі "Самійло Кішка" — *Чорне море, Чорное море* [20–30], що уживається 10 разів при описі звільнення козаків з турецької неволі і перемоги над турками. За допомогою подібних паралелей творяться особливі художні форми; паралельні флексії **-ос, -ес** увиразнюють мовлення, створюють ефект фольклорної стилізації: "...обидва варіанти (...) підсилюють виразність ознаки. В таких випадках одна варіантна форма служить синонімним епітетом до іншої, епітетом, який знайшов собі у варіантній формі яскравий спосіб виразу" [1:59].

Утворенню історичних мотивацій сприяють також ВН відомих в історії битв, що виступають у ролі хрономінів: *Жванецька битва* [107]; *битва під Солобківцями* [112]; *Турбаївське повстання* [149]. Нами зафіксовано також опосередковану номінацію — замітник-апелятив хрономіна в думі "Хмельницький та Барабаш" при описі *Корсунської битви*, яка припала на Зелені свята — 15–16 травня 1648 року [185]: *"Тогді-то, у святий день, у божественний, у вовторник Хмельницький козаків до сходу сонця пробуджає* [51].

Чітка локально-темпоральна маркованість ОР поєднується з їхніми стилістичними можливостями, з наповненням окремих онімів особливим смислом. "В умовах художнього (і фольклорного) контексту конотативні ознаки будь-якого слова (і власного імені в тому числі), що традиційно вважаються вторинними, додатковими, факультативними, стають основними" [2:41]. Так, *ВІ Хмельницький, Іван Богун, Іван Гонта, Максим Залізник, Максим Кривоніс* стають уособленням боротьби народу, символом героїзму і патріотизму. А *ВІ Барабаш, Іван Луговський, Єврась Хмельниченко, Михайло Кричевський* утворюють із зазначеними *ВІ* виразну опозицію, містячи негативні конотації і уособлюючи зраду, прихильність до поляків, турків.

У досліджуваних творах нами зафіксовано одне *ВІ* реальної історичної особи, що вживається у варіації-пейоративі — це *ВІ Григорія Потьомкіна* — російського державного і військового діяча, що проводив великодержавну політику і з ініціативи якого було зруйновано Січ та ліквідовано запорізьке військо (історична пісня "Світ великий,

край далекий, та ніде прожити"). Конотації негативного, зневажливо-го ставлення до Потьомкіна утворює пейоратив *Грицько*, що уживається у контексті опису його заходів на користь російською самодержавства (повна форма ВІ взагалі не вживається): "*Ой, цариця загадала, а Грицько порайв, щоб зігнати запорожців та аж по Дунаю*" [130].

ВІ російського царського генерала *Текелі*, чії війська руйнували Січ у 1775 році, сполучаючись з етнонімом *москалі*, стає у контексті історичної пісні "Ой летить куля з ворожого поля" уособленням поразки, знищення запорізького війська: "*Ой у неділю та пораненьку, як стало світати, став Текеля з москалями майдан обступати*" [129].

Уособленням горя і страждань народу стає астіонім *Цариград* та його варіанти у думках "Сокіл і соколя", "Двох братів-невольників пісня", "Самійло Кішка", що вживаються у контексті опису страждань козаків у турецькій неволі. Січ у думках та історичних піснях уособлює волелюбні прагнення народу, уживаючись 18 разів у різному контекстному оточенні: "*Січ — моя мати*" [93]; "*Чи до Січі-матері приїжджаєте?*" [46]; "*Був я в Січі отаманом*" [158]; "*Ой, лети, лети (...) та й на Січ рибу їсти*" [142].

Яскраве протиставлення утворює ВН Січ і лексема козаки зі словосполученням безбожні бусурмени в думі "Отаман Матяш старий": "*Тогді козаки на коні сідали, чотири тисячі безбожних бусурменів побіждали, сrebro і злото турецьке од них забирали, до города Січі швиденько поспішали, в горді Січі безпечно себе мали*" [40].

Ономастичний масив, нагромадження еклезіонімів наприкінці думи "Самійло Кішка" створює яскраві конотації, уживаючись у контексті опису щедрих пожертвувань на храми *серебра і золота* як вдячності козаків за визволення з неволі: "*А сrebro-злото — на три часті паювали: первую часть брали, на церкви накладали, на святого Межигорського спаса, на Трахтемирський монастир, на святу Січову Покрову давали, которі давнім козацьким скарбом будували...*" [29–30].

Яскраві і різноманітні стилістичні конотації утворює *пелагонім Чорне море*, що виконує у контексті дум подвійну роль — локалізуючи місце дії і водночас будучи яскравою стилістичною деталлю з розгалуженими стилістичними конотаціями. Уживаючись у контексті дум 34 рази, ВН *Чорне море* уособлює турецьку неволю ("Невольницький плач", "Маруся Богуславка"), визволення козаків ("Самійло Кішка"), сподівання козаків на щасливий поворот додому ("Олексій Попович",

"Буря на Чорному морі"), прощання дівчини з козаком ("Проводи козака до війська"). Експресію підсилює лексичне оточення і найближчий мікроконтекст: "Хоча й би чи не встала на **Чорному морі** бистрая хвиля, хоча й би чи не повиривала якорів з **турецької каторги!**" [15]; "Що на **Чорному морі**, на камені біленькому, там стояла **темниця кам'яная**, що в тій-то темниці пробувало сімсот козаків..." [18]; "**Чорним морем** довго гуляли против Кефи-города, там собі великий та довгий одпочинок мали" [21]; "Тогді Кішка Самійло (...) **кайдани** з рук і із ног у **Чорное море** пороняв" [25]; "**Турок яничар** впень **рубайте**, котрих живцем у **Чорное море** бросайте!" [26]. Зазначений пелагонім утворює виразну опозицію з хоронімом *Грабська земля*, по-тамонімом *тихий Дунай*, словосполученням *дунайське гирло* ("Олексій Попович", "Буря на Чорному морі"): "Що на **Чорному морі** щось недобре починає: бере судна козацькі молодецькі на три часті розбиває. Одну часть узяло — у **Грабську землю** занесло, а другу часть ухопило — у **дунайське гирло** забило..." [59]; "На **Чорному морі** негаразд починає (...) першу часть одбивало — у **тихий Дунай** заношало; другу часть одбивало — у **землю Грабськую** на каторгу турецькую заношало..." [62]. Отже, пелагонім *Чорне море* стає своєрідним символом історичного відрізка часу, епохи боротьби народу за визволення; у контексті дум ця ВН стає однією з наскрізних, набуває своєрідної символіки.

Однією з наскрізних ономастичних реалій українського народного героїчного епосу є хоронім *Україна*, що в аналізованих творах уживається 33 рази, причому більшість уживань припадає саме на історичні пісні (25 разів), де зазначена ВН набуває символічного значення завдяки яскравим стилістичним конотаціям — смутку, печалі: "Зажурилась **Україна**, бо нічим прожити" [83]; "Вся **Україна** плаче" [112]; "За тобою вся **Вкраїна** тяжко-важко плаче" [115]; туги за рідною землею, любові до неї: "Коли б нам дав бог орловії крила, то линули б ми на ту **Україну**" [82]; "Є в мене родіна — уся **Україна**" [93]. В одному мікроконтексті хоронім *Україна* створює виразну темпоральну опозицію батьки — сини: "**Батькам** було добре на **Вкраїні** жити, а **синам** досталось панищину робити" [158]. В думках зазначений хоронім утворює протилежні конотації, уживаючись 8 разів з прикметником-означенням *славна*, акцентуючи на славному героїчному минулому рідної землі [44; 50:3; 51; 65; 97:2].

Хоронім *Україна* утворює складні внутрішньотекстові зв'язки з іншими онімами, апелятивними номінаціями та іншими мовними засобами. Так, асоціації-паралелі і водночас контрастні опозиції спостерігаються у контексті оповіді про занепад Польщі, Литви (історичні пісні "Зібралися всі бурлаки", "Ох тяжко козакові в неволі сидіти"). Закономірним є уживання поряд з топонімами *ВІ граф Потоцький* (*пан Потоцький*), яке доповнює онімічне поле оповіді: "*А ти, графе, ти, Потоцький, розпроклятий сину, занастив свою Польщу та взяв Україну*"; "*Ой ти, пане Потоцький, воеводський сину, запропастив Литву і всю Україну*" [145].

Виразні опозиції утворює астіонім *Москва* (у значенні *Московська держава*) з різними топонімами *Україна, Галичина* ("По тім боці огні горять"); *Єлисавет*, словосполученнями і заміниками-апелятивами *орда, пан-хан, хан бусурман, восточний цар*: "*Зажурилась Україна, бо нігде прожити: витоптала орда кіньми маленькії діти (...) служили ми хану-пану, хану бусурману, а тепер ще послужимо восточному царю (...) Засилає Галичина, щоб не було зміни. "Иди, іди, Галичине, тією стороною, а я піду із Москвою услід за тобою; ставай, ставай, Галичине, на багатих дворах, а я піду із Москвою по вельможних панах"* [124]; "*В одне врем'я під Єлисаветом много орлів ізліталося, а в Москві-городі в засіданнем місті сенатори собирались. Ой собравшиися вони в одно місто, стали спосіб собирати, якби в війська запорозького всі вольності одібрати*" [128]. Отже, астіонім *Москва* стає яскравою художньою деталлю, яка сполучається з іншими мовними засобами і утворює складні й багатоярусні зв'язки у контексті.

Таким чином, результати дослідження ОР в українському народному героїчному епосі свідчать про їхню подвійну спрямованість у контексті дум та історичних пісень — **прагматичну** (відображення реального історичного часу і простору) і **фольклорно-поетичну** (оспівування героїчної боротьби народу, створення опоетизованих образів, стилізація оповіді під пісенну тональність). Ця подвійна спрямованість ОР зумовлена тематикою, жанром, ідейною спрямованістю зазначених творів, що визначають певні особливості використання мовних (в т. ч. ономастичних) засобів. Жанрова приналежність твору є "тим естетичним каноном, згідно з яким автор конструює як сам світ, що зображується, так і засоби його вербалізації" [3:36]. Саме жанр героїчного епосу зумовлює, на нашу думку, принцип подвійного спря-

мування у використанні всіх мовних засобів, оскільки оспівувані в них реальні історичні події, герої минулого набувають у поетичному епосі яскравих фольклорних рис. У народній творчості ВН виконують не лише номінативну функцію. У фольклорних текстах ВН "є ніби кодовим знаком, який несе в собі інформацію про (...) об'єкт, специфічно інтерпретовану народом" [6:48]. Реалізації цього подвійного принципу сприяють наступні засоби ономастичного письма: 1) уживання ВІ як реальних історичних осіб, так і вигаданих опоетизованих персонажів народного епосу; 2) уживання реального топонімічного фону, в т. ч. "ретроспективних" топонімів, ВН реальних історичних подій, що є показниками локально-темпоральної маркованості твору; 3) стилізація окремих реальних ВН під фольклор, що досягається шляхом використання відповідних лексем-означень і прикладок, різноманітних фонетичних і граматичних варіацій ВН. Водночас ОР в героїчному епосі містять значний образно-стилістичний потенціал; вони є категорією експресивною, і в досліджуваних творах окремі оніми різних розрядів і класів трансформуються у певні символи.

Виходячи з вищевикладеного, можна стверджувати, що ономастичні реалії в українському народному героїчному епосі виконують важливу функцію правдивого відображення історичного минулого і створення фольклорної стилізації контексту дум та історичних пісень.

Література

1. Вашенко В. С. Стилістичні явища в українській мові. — Ч. 1. — Харків, 1958.
2. Иванова Н. И. Смысловая перспектива поэтонима как проявление его символичности // Записки з ономастики: Зб. наук. праць. — Вип. 2. — Одеса, 1999.
3. Коллегаева И. М. Текст как единица научной и художественной коммуникации. — Одесса, 1991.
4. Крупеньова Т. І. Функції власних назв у драматичних творах Лесі Українки: Монографія. — Одеса, 2004.
5. Нудьга Г. А. Украинский поэтический эпос. — К., 1971.
6. Панекіна Т. І. Назва Київ в українських прислів'ях та приказках // Записки з ономастики: Зб. наук. праць. — Вип. 2. — Одеса, 1999.
7. Силаева Г. А. Антропонимия художественных произведений Л. Н. Толстого: Учебн. пособие по спецкурсу. — Рязань, 1986.
8. Українські народні думи та історичні пісні: Героїчний епос: Збірник. — К., 2005.
9. Фоянкова О. И. Имя собственное в художественном тексте: Учебн. пособие. — Л., 1990.
10. Шотова-Ніколенко Г. В. Онімний простір романів Ю. І. Яновського: Автореф. дис... канд. філол. наук. — Одеса, 2006.

УКРАЇНА В ПОЕЗІЇ І В ОНІМІЇ ЄВГЕНА МАЛАНЮКА

Образ України є беззаперечним набутком поезії Євгена Маланюка. Саме, підкреслюємо, маланюківської України: такої, якою він бачив її в минулому, такої, якою державою вона, в його уяві, поставала в різні часи, такої, зрештою, яка не спромоглася ту державність зберегти, залишаючись щоразу, в ліпшому випадку, географічно-етнічною територією. Трагічне відчуття, породжене трагічною історією, не могло не створити трагічного художнього образу України, що у поета частіше виступає не як топонім, а його перифраза, якийсь заміник.

Україна для Маланюка, як він, "творячи зневажливі слова", беззастережно заявляє у "Псалмах степу", — не мати, а коханка, "зрадлива бранка степова". У цьому циклі віршів автор жодного разу не вживає онім Україна, обходячись лише особовим займенником *ти* і присвійним *твоя* у різних граматичних формах (загалом 25 ужитків). Пише ці займенники з великої літери. Щоправда, за двома винятками, які навряд чи можна вважати коректорським недоглядом. На нашу думку, такий правопис має семантично-контекстуальне пояснення. Обравши принципом написання займенників *Ти* і *Твоя* з великої літери, поет у двох випадках знижує їх до малої, намагаючись тим самим підкреслити неоднозначність свого ставлення до об'єкта звертання, зневажити його, бо має на те аксіологічні підстави: "*Бо ж ти коханка, а не мати, — / Зрадлива бранко степова*", "*Прости, що я не син, не син Тобі ще, / Бо й ти — не мати, бранко степова*". В обох випадках мале *ти* поєднується з перифразою *бранка степова*. Тому й з малої літери, бо автор розмовляє з Україною не як з Батьківщиною-державою, а як з батьківщиною-територією, де він народився й виріс, але не став її сином. Сином, а не печенігом він буде тоді, коли побачить у ній рідну матір, а не чужинську бранку, чинює коханку.

До речі, у вірші "Вчора" слово *Мати* Маланюк вживає з великої літери. Внутрішнє наповнення цього слова настільки широке, що воно акумулювало в собі аж три значення: *Мати* — *Україна*, *Мати* — *Богоматір*, *Мати* — *мати*. На нашу думку, все-таки переважає перше значення: "*Далеко бідне око бачить, там села, села між ярів...*". Але молитва до неба ("*А ми похмуро небо молим...*"), релігійні терміни ("*Де той тропар? Де той псалом?*") і, взагалі, звертальна форма "*О, Мати*"

привносять у це слово елемент біблійного значення — *Божя Матір*. І, зрештою, нікуди не дітися від первісного змісту — *Мати, що дала життя*.

Образа на матір-Україну настільки велика й болюча, що поетові навіть несила виголосити її імені. Логіка така: раз нема держави, то вона й не має назви, постане перед світом держава — постане і її ім'я. Однак поки що реалії інші. Як результат тих реалій, що породили в поета гірке розчарування, нестерпний біль, страдницькі муки — безжальна за суттю і талановита за художнім втіленням інвектива.

"Гербарій" — це вірші насамперед про Україну. Однак поет жодного разу не називає її імені. Не вдається і до історичних назв-синонімів, як-от Київська Русь, Русь-Україна, Русь, а обмежується лише займенниками і топонімами, що позначають частини одного цілого: Херсонщина, Поділля, Київ, Синюха. Припускаємо, що таке замовчування імені **Україна** є свідомою позицією автора, а відтак і художнім прийомом: раз нема держави, то вона і не має назви. У цьому підході домінує трагічне почуття поразки, почуття приреченості, зневіри у державницьке майбутнє України. То реакція на перший, ще свіжий біль, то безпорадний відчай після смертельного діагнозу.

Ще один заміник назви Україна знаходимо у "Вітрах історії": "*Знов на Богдановій дідизні / Історії свистять вітри...*". Як бачимо, Євген Маланюк до кінця дотримується обраного принципу (не називати імені *Україна*), хоч *Богданова дідизна* — це, звичайно ж, вона — Україна, Батьківщина славного розбудовника державності Богдана Хмельницького. Нині на теренах його дідизни знову "історії свистять вітри".

У збірці "Гербарій" Є. Маланюк, по суті, накладає табу на ім'я Україна. Але час, відомо, лікує все, біль потроху стихає, і в другій за написанням книжці "Стилет і стилос" поет уже озвучує назву *Україна*, хоч і використовує її також ще дуже обмежено, скупо, лише тричі. Втім семантичні та стилістичні функції назви **Україна** є місткими й багатоманітними. Поза тим з'являються й заміники назви, які самі по собі топонімами не є. У збірці Є. Маланюк ще не називає Україну ні "*Степова Еллада*", ні, навпаки, "*чорна Еллада*". Але тут з синівською любов'ю саме Україні адресуються такі слова: "*А я мушу незморено просто — / Смолоскипом Тобі Одній. / Я — кривавих шляхів апостол — / В голубі не вечірні дні*". І це теж про Україну — вірш "Земля", що починається присвятою "**Єдиній**" і закінчується разючими словами: "**На-**

речена — *Кохана* — *Нене!*... *Весна*". Він був незрадливим сином і співцем України. Він мав право звернутися до неї зі словами *Наречена, Кохана, Нене*. Має право бачити в ній *Весну* свого життя.

Знаменним стає один з ужитків топоніма **Україна**: "*В погромних загравах — руїни, / А я згораю і борюсь, / Щоб над ланами України / Засяла Ханааном — Русь*". **Ханаан** — це земля обітована, свята земля, куди Мойсей виводив євреїв з єгипетського полону. А назва **Русь**, як тепер твердо встановлено (О. М. Трубачов, В. Г. Скляренко) народилася в межах майбутньої України. Це — древня Україна. Пригадаймо назву найважливішої праці М. Грушевського "Історія України-Руси". Древня і могутня Київська Русь перемагала навіть непереможну Візантію, погромила дуже міцний Хазарський каганат. Зміст думки, вираженої топонімами: "Борюсь, щоб Україна стала незалежною й могутньою державою, повернувши собі свою древню міць". Правильно сказав Т. Салига: "Він прожив поза Україною, але з Україною в серці".

З Україною в серці творив усі вірші збірки "Стилєт і стилос". А топонімічно це проявилось у вжитку ще чотирьох географічних назв, що так чи так символізують усю Україну чи рідну поетову місцину: Київ, херсонські прерії, Січ, Синюха.

У третій збірці "Земля й залізо" з колоска під назвою Україна народжуються нові зерна, якими поет засіває ономастичну ниву. У цій збірці з'являється онім *Еллада* і вживається 9 разів у 5 формах: власне *Еллада* — двічі, *Степова Еллада* — чотири рази і по одному разу *Еллада чорна*, *Скитська Еллада* та *Скитська Еллада Степова Сарматських Афродіт, кирпатих Аполлонів*.

Отже, простежується, як у часі формувалася світоглядна позиція Євгена Маланюка. Незалежно від того, чи замовчує він назву *Україна*, чи номінує її різними перифразами, Україна — в його поезії, в його серці як чільна думка й чільний онім.

Євген Маланюк використовує різні оніми, але переважають ті, що стосуються України. Від збірки до збірки він уживає все більше онімів і з усе більшою майстерністю. При цьому і в трьох перших збірках Євгена Маланюка, що вийшли вже на еміграції, після активної збройної боротьби за незалежність України і болючої поразки в цій боротьбі, автор не виглядає поетом-початківцем. Початки залишилися у минулому, у вогні битв. Збірки "Стилєт і стилос", "Гербарій", "Зем-

ля й залізо" — це класика, що простує у вічність. В українське слово прийшов геній, і це досить швидко для всіх — і друзів, і недругів — стало ясно.

Поет такої могутньої сили не міг не розкрити нові обрії, нові виразові спроможності української мови й української поезії. Ці нові обрії сягнули не лише нових напрямків, мотивів, поетичних думок — змістовного аспекту поезії Євгена Маланюка, а й виразових спроможностей, майстерної мови, в тому числі онімічної, з підбором і використанням власних назв. У розвитку української поетичної ономастики Євген Маланюк сказав своє дуже вагоме слово. Його поетичний вжиток власних назв — поступ, прекрасні знахідки й істотне посилення онімічних спроможностей української поезії.

Ці знахідки — не стільки в доборі власних назв, скільки в їх особливих конотаціях, особливому експресивному забарвленні, що неповторно поєднало **стилет** (залізо, зброю, позитивне або негативне забарвлення) і **стилос** (емоційну вишуканість, майстерне використання й пронизливе звучання). Ось приклади: 1) "з *несамовитого Сінаю* / *Ти* — ураганом голосів — / *Гукаєш, кличеш, проклинаєш, / В своїй розп'ятій красі*"; "*Та враз підвівсь і запалав, / І з серця кров'ю крикнув Гонта*"; "*Тут ті ж невірники злиденні, / Тут та ж сліпа і рабська кров, / А там ім'я посмертне "Ленін"* / *Вже обертається в "Петро"*"; "*А мені ти — фата-моргана / На пісках емігрантських Сахар*"; 2) "*Сниться синя Синюха і верби над плесом, / Вільний вітер Херсоніцини, вітер-дудар*"; "*Прийдеш, прийдеш? — і легіт: прийду — / Медоносним зітханням — ой Ладю!*"; "*Дзвенить вода. Це він, це він синіє / Балада хвиль — Дніпро. І на горі / Спить Київ — Степова Александрія*"; "*Та тільки Вам — душі моєї жар, / Сузір'я зорь моїх, Волосожар*".

Якщо в І. П. Котляревського антична онімія одержує по суті тільки гумористичне скерування ("*Но зла Юнона, суча дочка, / Розкудкудакалась, як квочка*"), а в Лесі Українки, набувши скерування високого ("*Я честь віддам титану Прометею*"), зосереджується на зображенні античних часів, то Євген Маланюк відмовився від будь-яких часових меж у використанні античної онімії, зберігаючи усталене зразками Тараса Шевченка й особливо Лесі Українки високе її звучання: "*Хай зникне ж скитсько-еллінська краса / На припонтійськім тучнім суходолі, / Щоб власний Рим кордоном вперезав / І поруч Лаври станув Канітолій*".

Особливі стосунки — теж з поєднанням **стилета і стилоса** — склалися в поета з найдорожчим онімом, з **Україною**, про яку він мріяв усе своє емігрантське життя, яку проклинав і якої так і не побачив, померши на чужині. Особливе ставлення до назв рідної країни — чи не найвище онімічне осягнення перших збірок Євгена Маланюка.

Н. Д. Калачева

**ТЕНЕЗИС И СТИЛИСТИКА УСЛОВНО-ПОЭТИЧЕСКИХ
ИМЕН В ТВОРЧЕСТВЕ А. С. ПУШКИНА
(Метаморфозы поэтонима Клит)**

Глубина и многомерность таких мифологических символов, как Аполлон, обогащает поэтический язык и открывает широкие возможности для актуализации различных коннотаций и аллюзий, связанных с мифологическим именем в тексте и вне его.

По богатству своей семантической структуры, по обилию самых причудливых и неожиданных коннотаций, "по способности вызывать у читателя целые цепи связанных с этими именами представлений, ассоциаций" (В. Михайлов), поэтонимы мифологического генезиса очень близки другим ономастическим коннотонимам. Имена исторических лиц и литературные герои, уже известные по предыдущим произведениям, введенные в художественное пространство нового текста — все они обладают аналогичными особенностями.

Содержательная база коннотонимов, ее глубина и многомерность зависят от аккумулярованного поэтонимом запаса эстетически и социально значимой информации, так называемой его исторической, культурной памяти. Но у каждого из видов коннотонимов характер и объем этой культурно-исторической памяти различен, как различен и специфичен денотат у каждого из видов.

Миф, история и поэзия — совершенно особые формы действительности. История отличается от мифа своей достоверностью, а художественная литература (поэзия), создавая образ мифологического героя или исторического лица, остается все же литературой, а не мифом или историей. Как было уже отмечено выше, в семантике любого мифологического имени заложена некая завершенность генетического сценария и сущность мифологического символа всегда узнаваема,

независимо от контекста художественного произведения или контекста времени. Попытки разорвать эту сложившуюся исторически связь ведут к утрате адекватности символа мифу и здравого смысла в целом. И думается, вряд ли художнику слова покажется привлекательным сюжет, где будут отражены, например, чадолюбие Кроноса, трусость Геракла, или ущербность Афродиты.

Имена же литературного генезиса обладают более подвижной семантической структурой, они наполняются новой содержательностью от текста к тексту, от художника к художнику, и с каждой последующей инкарнацией поэтического имени мы видим отраженное в нем новое поэтическое "я" творца, его мысли, его чувства, его картины мира. Но наполняясь новым содержанием, они, обладающие исторической памятью, несут в себе коннотации, связанные с прежними употреблениями в текстах других литературных произведений, и поэтому обязательно окружены ореолом иных художественных миров. "В то же время **иномирность** и есть то свойство, которое является основанием для включения их в создаваемое автором произведение (т. е. в новый мир)", говорит В. Калинин.

Именно этой своей незаконченностью генетического сценария поэтика онимов литературного происхождения * представляет особый интерес для исследователя, как впрочем, и определенные сложности поиска, поскольку лингвистические вопросы взаимодействия поэтона и его культурной исторической памяти, рассредоточенной в межтекстовом пространстве, с поэтонимом данного произведения до сих пор не были предметом внимания филологов.

Греческий антропоним Клит (приглашенный, избранный) неоднократно повторяется как условно-поэтическое имя и в лицейской лирике А. С. Пушкина (10 словоупотреблений), и спонтанно, — в отдельные периоды русской поэзии XVIII и XIX века. Некая запрограммированность на положительные коннотации определенно заложена и в этимологии данного имени.

Возможно, свою роль тут сыграл и исторический фактор. Из Энциклопедии (под ред. В. Южакова, С.Пб. — 1904 г.) узнаем, что история сохранила сведения о двух Клитах — К. Черном и К. Белом, бывших военачальниками у Александра Македонского. Клит Черный, напри-

* Семантическую неустойчивость которых А. Ф. Лосев определил как "состояние подвижного покоя".

мер, прославился своей отвагой и смелостью — в битве при Транике спас жизнь императора, что впрочем, не помешало последнему затем казнить Клита на одном из пиров.

Впервые это имя прозвучало в поэзии русского классицизма в 1730 году, задолго до рождения А. С. Пушкина. Под знаком мелиоратива и полной этимологической гармонии представлено одно в одной из первых русских сатир Антиоха Кантемира — "На зависть и гордость дворян злонравных". В ней говорится о предметах, пожалуй, и сегодня не утративших своей актуальности — привилегиях, исключительности и об избранности — подлинной и мнимой.

Являясь сторонником Петровских реформ, а значит, и идеалов Просвещения, Кантемир, естественно, разделял и общеизвестные взгляды Петра I на русское дворянство. Поэтому вполне логичной для мировоззрения автора является проприальная оппозиция — знатный — низкий по происхождению, но выдвинувшийся по заслугам. И главные герои — Клит (приглашенный, избранный) с Евгением (благородный, знатный) вполне соответствуют заданным автором аксиологическим параметрам. Социальный ореол ономастической оппозиции делает конфликт героев, носящих греческие имена, вполне приближенным к реалиям современной Кантемиру действительности.

Полный добродетелей (усердие, целенаправленность, скромность) Клит в конце концов занимает то место "под солнцем", которое в силу родовых привилегий было уготовано судьбой знатному, но "злонравному" Евгению. Добродетельный Клит "идучи упрямо в цель", неукоснительно следует неким золотым правилам, своеобразному кодексу благонравия: "...короткий язык имеет, слова свои точно мерит, Клита в постели не может застать день новый..." И в результате таких стоических усилий и некоторых мелких моральных отступлений герой получает высокую придворную должность. Разумеется, родовитому Евгению, не обременявшему себя даже освоением грамоты, остается только завидовать и злобствовать. А Клит, сопровождаемый дидактическими аплодисментами Кантемира, "добрыми род свой возвышает делами/ и полезен всем быть начинает".

Казалось бы, образ типичного новика петровской эпохи, человека не знатного, но деятельного и упорного, ставшего избранником судьбы вполне заслуженно, был задуман Кантемиром как позитивная модель нового социального типа эпохи и, следовательно, — образец для

подражания. Поэтому вполне вероятным было бы дальнейшее развитие содержательной базы этого поэтонима в заданном русле мелиоратива, тем более что стилистика имени, насыщенная положительной коннотацией исторически, традиционно и этимологически, могла служить точкой отсчета для последующего развития содержательной базы позитива коннотаций. Но этого не произошло. Заданный Кантемиром семантический вектор имени героя непостижимым, казалось бы, образом меняет свое направление, и уже в поэзии Пушкина это имя представлено в ореоле совершенно иных коннотаций. Единственное, что отдаленно напоминает нам кантемировского Клита — это жанровый характер контекста, то есть среды обитания персонажа. Но в сатирические произведения Пушкина "избранник" Клит востребован совершенно для иных целей. Он становится избранным объектом насмешки, иронии и едкой сатиры. И уже в этой поэтической реинкарнации содержательный фон имени начинает наполняться иным содержанием. В новом воплощении и стилистическом окружении уже и этимология имени воспринимается читателем как ирония, и прежний коннотативный ореол позитивности постепенно растворяется от текста к тексту. Внимательное изучение и анализ всех значений данного поэтонима в диахроническом аспекте пушкинской поэтики убедительно показывает нам явную динамику пейоратива, развивающегося от комического к сатирическому.

Эпиграммы лицейского периода (1813, 1814г.) затем стихотворения "Лицинию" (1814), "К Батюшкову" (1815) представляют собой своеобразное "досье" на Клита — развернутую панораму его жизни в трех ее ипостасях: юности, зрелости и старости. В первой из эпиграмм "Несчастия Клита", казалось бы, традиционной лицейской "дразнилке" на однокашника, — чудаковатого Кюхлю, "балующегося" стихами, обращают на себя внимание целые россыпи эпиграммических пуантов.

Меткость и удивительная точность изобразительных средств различных языковых уровней — от лексики до строфики и ритмики стиха, равнонаправленно сфокусированы на создание комического эффекта: "Внук Третьяковского, Клит, гекзаметром песенки пишет, / Противу ямба, хорая злобой ужасною дышет". Так, прелесть ономастической перифразы " внук Третьяковского" — в ее неоднозначности. То ли это намек на тяготение юного пиита к тяжеловесности клас-

сического стиля автора "Тилемахиды", то ли это аллюзия в сторону "одаренности" внука, (как известно, В. К. Третьяковский более прославился своим поэтическим трудолюбием, нежели соответствующим даром).

"Текзастром песенки пишет" — очаровательная по своей неуместности лексема "песенки", стоящая рядом с тяжеловесным (фонетически и семантически) "гекзастром" парадоксальностью своего соседства усиливает комизм. Песнь, ода, стих — они были бы здесь более уместны, но легкомысленное "песенки..." Несопоставимость, неуместность, трансформированная на лексическом уровне, абсурдна, парадоксальна, а, следовательно — смешна.

Итак, силуэтно образ намечен. Юный Клит, вероятно, ровесник самого автора — нелеп, забавен, смешон. Это пиит, талант которого способен заморозить даже холод классического гекзаметра (поэтического размера, который в эпиграмме также кстати мастерски спародирован Пушкиным), а рифмы, прокравшиеся в него, именно ненавистные Клиту — ямбические и хорейские.

Годом позже Пушкин напишет свою известную фантазию на тему вольности, сатирическую стилизацию античности — "Лицинию", где повзрослевший поэт страстно отстаивает идеалы республики. Клит повзрослел тоже, со стихотворчеством покончено: "Тщеславной юности оставим блеск веселий..."

И прежние знакомцы, но уже в контексте иного времени, оказываются по разные стороны добра и зла. Позиция автора ясна: "Я сердцем римлянин, в груди кипит свобода", а Клит — в стане ее душителей: "Пускай бесстыдный Клит, слуга вельмож Корнелий, / Торгуют подлостью, и с дерзостным челом / От знатных к богачам ползут из дома в дом".

Поскольку сам жанр сатиры, этой "лобовой атаки" на порок, не предполагает наличия изысканных аллюзий и обертонов, то и соответствуют ему здесь иные средства художественной выразительности — антитеза, гротеск, гипербола, градация. Со своим нравственным антиподом автор расправляется лексическими средствами стилистики и делает это с присущей ему гениальностью. Посмотрим, как по восходящей нарастает торжественность в градации: бесстыдный — дерзостным — челом. И вдруг неожиданное обрушение с высоты стиля "чела" —... "ползут из дома в дом".

"Бесстыдный Клит" не просто осмеян — он уничтожен, поскольку с дерзостным лицом **ползает**, как насекомое. Своеобразным завершением триады в развитии поэтонима Клит находим в первоначальной редакции стихотворения "К Батюшкову". Нетрудно догадаться, что перед нами прежний знакомец, но уже в старости. Тихую и мирную жизнь старика Клита, который "тихонько проводил свой век, своим домком спокойно правил," буквально переворачивает вверх дном неожиданно вспыхнувшая былая страсть к стихотворчеству, и если в юности поэтический темперамент Клита был способен заморозить даже холод античных метров, то к старости он разыгрался у бедняги с такой силой, что — "здравый смысл вверх дном поставил, и слогом древности седой в деревню братьев приглашает/, Сошел с ума — и в пастухи! Вот каково писать стихи". По вполне понятным причинам историко-биографического характера, эта часть стихотворения не вошла в окончательную его редакцию, но для семантической судьбы поэтонима она знаменательна. Поскольку ничего случайного в пушкинской поэтике, а, следовательно, и в ономастике нет, то, завершая развитие образа антигероя, автор сознательно "награждает" его безумием, чтобы в дальнейшем к нему не возвращаться.

Таким образом, добродетельный кантемировский Клит в поэтике Пушкина трансформирован в свою полную противоположность, и семантика условно-поэтического имени с положительного полюса коннотаций перемещается на отрицательный. Мог ли быть случайным, а тем более внезапным такой семантический сдвиг? Разумеется, нет. Тем более, что между Кантемировской сатирой (1730) и первой пушкинской эпиграммой на Клита (1813) без малого почти целый век российской истории — и какой век! Век великих свершений и преобразований, век пробуждения России и приобщения ее к мировой цивилизации. Именно в этот период и в общественном, и в творческом сознании русского человека произошли те существенные трансформации, которые и повлияли на семантику и стилистическую наполненность поэтического имени.

Но вот что удивительно — в поэзии ближайших современников А. Кантемира — М. Ломоносова, В. Тредиаковского, А. Сумарокова и И. Хемницера поэтическое имя Клит не встречается, и, похоже, к концу XVIII века оно оказывается напрочь забытым. Но, начиная с 1790 года оно неожиданно возрождается в сатирических произведе-

ниях П. Сумарокова, В. Капниста, Д. Дягилева и становится достаточно популярным в поэтическом ономастиконе начала нового века.

Думается, не случайно интерес к имени возникает на рубеже двух веков, именно в то время, когда коллективное самосознание приобретает традиционно итоговый характер (столь, впрочем, понятный и нам, живущим на рубеже двух тысячелетий). Но именно в это рубежное время поэтическое имя из серьезной общественно-политической сатиры Кантемира становится достоянием другого сатирического жанра — эпиграммы, а вектор ее критической направленности перемещается в сторону бытового, мелкого. И мы видим, как заложенный Кантемиром фундамент положительной коннотации образа в контексте нового времени и литературы оказывается измельченным на множество семантических осколков.

Это скупец, прилежно прячущий деньги от друзей — "чтоб с ними и друзей мне не лишиться" — у Дягилева, это невежественный писака у Капниста: "Клит все печатает, и все, как мыслит кстати... но лишь невежества его печать выходит из печати". Это отъявленный негодяй, которого и замарать невозможно потому, "что уголь сажею не может замараться", по мнению Сумарокова. И далее следуют многочисленные вариации пейоратива, растиражированного в различных номинациях Клита-рогоносца, Клита-враля, Клита-осла, болтуна, хвастуна и т. д.

Итак, добродетельный и благонравный кантемировский Клит задолго до Пушкина оказался уже сброшенным с пьедестала избранности, положительности. Но новой, убедительной альтернативы образу в результате коллективных поэтических усилий, продолжавшихся несколько десятилетий, в литературе не было создано, а появился лишь достаточно обширный список различных человеческих пороков, из коего следовало, что их сосредоточием, носителем, является Клит.

Подлинную историю антигероя и его, полный динамики, выразительный портрет — нелепого в юности, пресмыкающегося в зрелости и наказанного безумием в старости, напишет небрежная рука лицеиста-подростка. Полушутя-полусерьезно за несколько лицейских лет, в нескольких эпиграммах и стихотворениях. Напишет и поставит точку, и больше к этому имени не вернется, так как посчитает его исчерпанным.

Но все-таки почему одно и то же полузабытое условно-поэтическое имя вызвало в литературе, с одной стороны, лишь неосознанный ропот неприятия, материализовавшийся в трудно объяснимом негатив-

ве всех коннотаций, а с другой — пером юного Пушкина был создан исчерпывающий, хотя и шаржированный, но, тем не менее, достаточно убедительный портрет антигероя? Дело тут, думается, в контексте самой Кантемировской сатиры и в контексте историческом. И в разном их прочтении Пушкиным и его предшественниками.

По существу, сатирический пафос Кантемира и его призывы следовать идеалам европейского Просвещения, этическим канонам золотой середины, были, несомненно, актуальны в начале послепетровской эпохи. Но на изломе веков, а, следовательно, и классической традиции в русской литературе, семантическая судьба поэтонима Клит была предрешена — ее постигла участь многих петровских преобразований, затрагивающих исконно национальные, духовные стороны русской действительности. Вот почему взятые Кантемиром за образец такие типичные для европейского сознания нравственные ориентиры, как рассудочность, умеренность, склонность к компромиссам, разумеется, не нашли душевного отклика в самой природе русского характера, а, следовательно, и в литературе.

По этой причине семантика имени Клит от полюса положительных коннотаций сдвинется в противоположную сторону и, отраженная многократно в кривом зеркале эпиграммы, выразит лишь полустихийный всплеск негатива, отсветы которого значительно позже будут талантливо экстраполированы на Грибоедовского Молчалина "Умеренность и аккуратность"... — за этим микроконтекстом поэтонима, ставшего мифологемой, едва различимой тенью — Кантемировский Клит с его рвением и усердием, старательностью и услужливостью, в которых угадывается душа вчерашнего раба. Пройдет немало лет, и на пороге нового XX века, вероятно, его, этого раба, будут по капле выдавливать из своих душ чеховские герои в "Чайке", "Иванове", "Даме с собачкой".

Пушкинское прочтение Кантемира отразило прежде всего тот "всеобъемлющий характер его мировосприятия, который, как отмечали исследователи, не мог замыкаться ни в каком мировоззрении, духовном направлении, теории или доктрине". По сути, категории времени и пространства одинаково безразличны художнику — они условны для него.

Автору художественного произведения не столь важно, когда или где размещены его персонажи — рядом, на лицейской скамье, либо

на площадях древнего Рима. Важно лишь то, как действительность, реальная предметность мира отражается в создаваемом автором образе, а собственное имя героя становится предикатом того или иного понимания этой отраженной художником предметности. И автор художественного произведения, как совершенно верно отмечает В. Калинин в монографии "Поэтика онима", — стремится не просто назвать тем или иным именем своего героя, но предиктировать ему те свойства, которые по сложившимся в общественном сознании представлениям скрыты в имени.

В пространстве, ограниченном рамками одного текста, мы видим, как различен коннотативный потенциал поэтонима, как изменяется его содержательная база в ходе развития сюжета, и, следовательно, образа. Чтобы исследовать поэтонимогенез имени в каком-либо произведении, необходимо проанализировать все микро и макроконтексты данного поэтонима. А если автор преднамеренно дает своему персонажу имя, уже достаточно известное по другим художественным произведениям, несущее в себе столь богатую "иномирность", то детерминировать содержательный потенциал такого поэтонима следует с учетом его литературной семантики в ее ретроспективном аспекте. Ведь не является случайным тот факт, что на коннотативном фоне вполне толерантно звучащего этимологически греческого антропонима Клит в разные эпохи его литературной судьбы то вдруг отчетливо проступают своеобразные стигматы негатива всех существующих контекстов, то интерес к имени сменяется долгими периодами полного забвения, когда "ономастическая репутация" поэтонима становится безразличной художникам.

Может быть, в микроконтекстах поэтонима пушкинского "Лициния" и кантемировской сатиры заложены ростки так называемых пра-коннотаций, пришедших откуда-то из глубины времен? Рассмотрим микроконтексты кантемировского Клита с точки зрения семантизирующего влияния глаголов. Ведь, как известно, глагол является организирующим центром любой фразы, а употребленный метафористически часто влечет за собой метафоризацию других, связанных с ним слов. И если внимательно перечитать Кантемировскую сатиру именно с этой точки зрения, то обнаруживается, что некоторые глаголы движения, присутствующие в контекстах поэтонима, несколько диссонируют с образом "упорно идущего и рано встающего" деятельного "избранни-

ка". По степени метафористичности как бы отодвинутые на второй план экспрессивности, они характеризуют Клита именно с той стороны, которая привлекла внимание Пушкина-читателя: "мысль его прилежно таится, / спины своей не жалеет, / кланяется даже мухам". Далее, в одной строке, достаточно нейтральной стилистически, где назидательный тон Кантемировской дидактики достигает апогея, совершенно незаметным оказывается глагол "ползать", поскольку он почти нейтрализован выразительным смысловым акцентом, падающим на финал строки: "ползать не советую, хоть спеси **гнушаюсь**". Но Пушкин, гениальный читатель, обратил внимание именно на глагол "**ползать**" — и сделал его ключевым в своей трактовке образа Клита. "И с дерзостным челом ползут из дома в дом". Так Пушкин прочел Кантемира. И то, что в семантике поэтонима Клит новинка — элементы приниженности звучат приглушенно, едва светясь отблеском иного смысла (мира?) и возможно, иного денотата, в стихотворении "Лицинию" они звучат иначе.

У Пушкина, сторонника духовной свободы и вольности, органически не приемлющего рабства в любом его проявлении, кантемировский "новый человек" — это, прежде всего, вчерашний раб, поскольку взгляды поэта на так называемый "демократизм петровских преобразований" достаточно общеизвестны, и мы их не будем сейчас приводить. А не знатный, но пробивной Клит, по всей вероятности, мог быть в недалеком прошлом если не рабом, то уж сыном раба.

Людей подобного общественного статуса в античности называли вольноотпущенниками. Казалось бы уже свободный гражданин, но... Кстати, сыном вольноотпущенника был и Гораций, творчество которого так любили и знали, как Кантемир, так и Пушкин. Об этом свидетельствует то количество переводов римского поэта, которые принадлежат перу этих двух русских поэтов. Само название стихотворения "Лицинию" — прямая реминисценция горацевского дидактического послания к родственнику Мецената. Сюжет же кантемировской сатиры, как впрочем, и тема "нового" человека, оказывается, волновали и Горация. Так, в одной из своих сатир (I,6) он упоминает вольноотпущенника, стремящегося к общественно-политической карьере, и нарекает его именем, образованным от латинского прилагательного *novus* — новый. Поскольку в латинском именнике такого имени нет, а существовало выражение *homo novus* — во времена Горация так на-

зывали (зачастую с отрицательной оценкой) выходцев из семей с незначительным социальным статусом, то можно предположить, что имя создано самим автором — остальным действующим лицам сатиры даны имена из реального антропонимикона эпохи (Сир, Дама, Дионисий) и это, что знаменательно, типичные имена рабов.

Смысл сатиры достаточно ясен и вполне современен: Гораций не видит в честолюбии, влекущем человека к высоким постам, никакой пользы, особенно если честолюбец низкого происхождения. Вполне адекватным современным переводом лексемы *Novus* было бы русское слово "высочка". Именно так оно и коннотировано у Горация.

Но в контексте петровского времени для Кантемира, сторонника реформ, оно наполнилось иным содержательным потенциалом. И двойственная природа семантики имени, присущая его коннотативному фону, изначально не оправдала идейно-культурных перспектив автора, о чем убедительно свидетельствовал процесс полного переосмысления его содержания, который и произошел в дальнейшем.

И это было вполне естественным, так как степень закрепленности за именем определенных свойств в поэтонимах литературного происхождения, как это было показано нами, существенно отличается от степени их связанности в именах мифологических. Поэтому и время, и сам жанр, основателем которого в России был кстати сам Кантемир, — все это и сыграло с именем Клит злую шутку — его семантика и первоначальный смысл авторской концепции героя преломились в кривом зеркале бытовой эпиграммы.

И только Пушкин с пронизательностью гения сумел сквозь диффузность семантики поэтонима, сквозь штампованные наслоения времени увидеть едва различимые отсветы в имени, понять его историческую судьбу и переосмыслить ее в образе, наполненном новым содержанием.

Литература

1. *Пушкин А. С.* Полное собрание сочинений: В 10 т. — Л., 1979.
2. *Антология* античной лирики. — М., 1999.
3. *Гершензон М. И.* Мудрость Пушкина. — С.Пб., 2001.
4. *Достоевский Ф. М.* Дневник писателя. — Л., 1988.
5. *Калинкин В. М.* Поэтика онима. — Донецк, 2000.
6. *Карпенко Ю. А.* Антична міфологія як поетична зброя // Записки з ономастики. — Одеса, 2002. — Вип. 6.
7. *Лосев А. Ф.* Диалектика мифа. — М., 1991.

8. Михайлов В. Н. Собственные имена как стилистическая категория в русской литературе. — Луцк, 1965.
9. Русская поэзия XVIII в. — М., 1979.
10. Русская поэзия XIX в. — М., 1978.
11. Топоров В. Н. Из истории петербургского аполиннизма. — М., 2004.
12. Франк С. Л. Этюды о Пушкине — С.Пб., 1998.

Ю. О. Карпенко

ПРО ВАГОМІСТЬ КАНДИДАТСЬКОГО ДОСЛІДЖЕННЯ (ОНОМАСТИЧНІ СТУДІЇ ДРАМАТИЧНИХ ТВОРІВ ЛЕСІ УКРАЇНКИ)

Для чого пишуться кандидатські дисертації? Передусім для підтвердження кваліфікації дисертантів і, відповідно, одержання наукового ступеня кандидата наук. Маю на увазі саме кандидатські дисертації, бо для докторських є обов'язковою публікація монографії (і значної кількості статей), тому вони не можуть не одержати певного наукового розголосу, особливо серед фахівців, що працюють у колі тих же проблем.

А кандидатська дисертація, стисло викладена в авторефераті й кількох статтях (ваківський мінімум — три), лягає після захисту на вічний притулок у бібліотеку ім. В. Вернадського і в бібліотеку по місцю захисту, і там нею більше цікавляться імовірні миші, ніж імовірні читачі. А кандидатські дисертації, знаю за власним досвідом (керував 63 успішно захищеними кандидатськими дисертаціями, виступив офіційним опонентом на захисті 45 кандидатських дисертацій), не так уже й рідко містять вагоме, нове, істотне для подальшого розвитку науки. Добре, якщо дисертант, одержавши науковий ступінь, сам буде це вагоме й істотне роздмухувати далі. А якщо з якихось причин він цього робити не буде? Так і залишаться тоді його відкриття без включення в загальний рух науки. А шкода...

Одною з таких кандидатських дисертацій з вагомим внеском у розвиток літературної ономастики стала кандидатська дисертація Тетяни Іванівни Крупеньової "Ономастика драматичних творів Лесі Українки", захищена в Одеському національному університеті в 2001 р. Т. Крупеньова спромоглася після захисту опублікувати за матеріалами дисертації монографію, але все одно її здобутки щось не одержали, на мою думку, належного наукового розголосу.

Це спонукало мене опублікувати, з рядом скорочень та змін, рецензію, з якою виступав як офіційний опонент на захисті роботи Крупеньової.

Дослідження літературної ономастики в Україні поволенськи активізуються. В кандидатських дисертаціях виконані монографічні дослідження ономастики М. Коцюбинського (Г. Немировська), О. Гончара (О. Немировська, В. Галич), В. Винниченка (Г. Лукаш), історичних романів про Б. Хмельницького (Т. Гриценко), сатиричних творів (Л. Кричун), Л. Костенко (М. Мельник), також фольклорної ономастики народних пісень (Н. Колесник) чарівних казок (О. Порпуліт) та ін. Існують уже докторські дисертації та відповідні монографії з загальних проблем літературної ономастики В. Калінкіна та Л. Белея.

Однак, можна сказати, вивчення ономастики української літератури тільки-но починається. Наразі ми тут помітно відстаємо від стану, осягнутого, приміром у Польщі, Німеччині, Англії. Власне, відстаємо екстенсивно, за ступенем вивченості матеріалів. Теоретично, концептуально скоріше вони від нас відстають — теоретична думка в галузі літературної ономастики (і не тільки!) має в Україні загальновизнані здобутки.

У цьому контексті дисертація Т. І. Крупеньової, виконана — без перебільшення — на високому науковому рівні, виглядає і вкрай потрібною, і дуже своєчасною. Як то не дивно, але ономастика генія української літератури Лесі Українки до появи статей, а оце й дисертації та пізніше — монографії Т. Крупеньової майже не вивчалася, а ті кілька невеличких заміток, що з'явилися, вражають своєю безпомічністю. У розумінні онімів Лесі Українки більше зробили літературознавці своїми принагідними спостереженнями. Але і вони зробили вкрай мало, а помилок припускалися досить часто. Про все це (мимохідь і дуже тактовно) говорить Т. Крупеньова, а головне — вона здійснює глибокий, кваліфікований аналіз всіх власних назв (а не лише антропонімів) в усіх завершених творах Лесі Українки.

Дисертаційне дослідження Т. І. Крупеньової зрештою зводиться до послідовного, драма за драмою, хронологічного розгляду ономастичного простору кожного твору зокрема. Підрозділи, присвячені ономастиці окремих творів, згруповані в два розділи. Поділ матеріалу на два розділи підказаний самим матеріалом, а конкретно — встановленим Т. І. Крупеньовою цікавим фактом: Леся Українка спочатку (якщо

не брати до уваги "Блакитної троянди") уникала власних назв у своїх драматичних творах, користувалася ними дуже ощадно, але поступово почала звертатися до онімів усе ширше, аж поки в 1907 р., у "Кассандрі", не стався перелам — онімія переможно утвердилася у драматичних творах поетеси. Зазначений перелам чітко за внутрішніми, саме ономастичними параметрами розділив дисертацію Т. І. Крупеньової на дві частини.

Це дуже вагомий процес — рух Лесі Українки до власних назв. Головний герой драми "У катакомбах" — просто неофіт-раб, а в написаній через два роки "Кассандрі" усі п'ять рабинь Андромахи, які і з'являються лише, щоб кинути по черзі по репліці, наділені своїми власними іменами. Встановлення цього процесу і його дбайливий, детальний аналіз — одне з найвищих досягнень Т. І. Крупеньової. Ситуація описана виразно і переконливо. Після "Блакитної троянди" Леся Українка відчуває якесь розчарування у власних назвах (як вона була розчарована і всією тогочасною українською драматургією). У наступному "Прощанні" власних назв немає взагалі. І лише поволеньки, з часом власні назви почали завойовувати серце поетеси. Це все зрозуміло. Виразовий потенціал власних назв є практично безмежним, і ця істина все повніше почала розкриватися майстрині.

Але чому Леся Українка спочатку розчарувалась у власних назвах, чому в період ощадного їх використання вона їх уникала? Це питання в дисертації Т. І. Крупеньової не має чіткої відповіді.

А взагалі дисертація Т. І. Крупеньової мені дуже подобається. Мабуть, її можна назвати взірцевою — саме такі описи ономастики класиків української літератури (і будь-якої літератури!) нині дуже потрібні. Докладний, системний й глибокий аналіз (саме аналіз, а не купа переліків!) усіх онімів в усіх творах, причому — у складі текстів цих творів. На додаток — великий, на 271 сторінку (більше від самої дисертації майже на сотню сторінок) і повний словник онімії драматичних творів Лесі Українки. Сам цей словник онімії драматичних творів Лесі Українки становить таку вагому наукову цінність, що заслуговував би на ступінь кандидата наук, якби ВАК присуджував ступені за словники.

У першому розділі своєї дисертації Т. І. Крупеньова розглядає проблеми ставлення Лесі Українки до онімів, онімію структуру драматичних творів поетеси, аналізує ту бідненьку літературу, що стосується

ся ономастики творів Лесі Українки. Оніми в творах Лесі Українки містять великий обсяг інформаційного та експресивного навантаження, є промовистими, навіть дуже промовистими. Але вони промовляють неочевидно й нестандартно — не так, як до того звик читач. Читач, приміром, звик, як про це говорить Т. Крупеньова, до Карася і Одарки, а тут тобі Руфін і Прісцилла... Тому дослідники, зокрема Л. П. Лисюк, говорять, що в Лесі Українки панує нейтральний ужиток власних назв. А насправді так не є. Майже всі вжиті поетесою оніми мають ту чи ту експресивну напругу, що докладно й доказово розкрила Т. Крупеньова в своїй дисертації. У цьому, між іншим, полягає ще один видатний здобуток дисертантки. Навіть "Лісова пісня", власним назвам якої присвячено кілька серйозних статей дуже авторитетних учених (Й. О. Дзенделівський, Т. Б. Лукінова, Т. Борисюк та ін.), з суто ономастичних позицій по суті ще не вивчена, бо зазначені статті написані з етимологічних чи етнографічних позицій.

Але головним змістом першого розділу є ономастичний аналіз десяти драматичних творів Лесі Українки. Розглядаються оніми творів: "Блакитна троянда", "Прощання", "Іфігенія в Тавриді", "Одержима", "Вавілонський полон", "На руїнах", "Осінь казка", "Три хвилини", "В катакомбах", "В дому роботи, в країні неволі". У цих творах проявилися різні форми онімійної ошадності поетеси. "Блакитна троянда", новаторська своїм змістом, значною мірою виражена в старій, традиційній для драматичного твору формі. Форма ця авторку не задовольнила — вона шукає нових форм: переходить з прози на вірш, пірнає в глибоку давнину, причому давнину неслов'янську (після "Блакитної троянди" та "Прощання" наймолодший щодо зображуваного часу твір — "Три хвилини" — стосується Великої французької революції, тобто кінця XVIII ст.). Ці пошуки істотно відбилися і на використанні власних назв. Якщо в "Блакитній троянді" названо все, що може бути названим, то в "Прощанні" власних назв фактично немає зовсім, точніше є тільки два "приховані" оніми, що показала Т. Крупеньова. Далі пішло ошадне вживання онімів. При цьому у драматичних поемах "Вавілонський полон" та "На руїнах" іменується тільки головний персонаж, у драмах "Три хвилини" й "У катакомбах" — тільки окремі другорядні персонажі, а в творах "Осінь казка" та "В дому роботи, в країні неволі" усі персонажі мають тільки апелювативне позначення.

Апелятивне позначення персонажа за законами функціонування художнього твору стає контекстуальним антропонімом. Не випадково літературознавці-лесезнавці записують подібні позначення з великої літери, хоч сама Леся Українка вживала малу, тобто у поетеси: лицар, раб-гебрей, а в літературознавчих працях: Лицар, Раб-Гебрей. А добре підібраний справжній, узуальний антропонім краще, ніж контекстуальний, бо допомагає і схарактеризувати, й індивідуалізувати персонаж. І тому Леся Українка починає все більше цінувати власні назви, приділяти їм все більше уваги. Оними активно використовуються в її драмах як "назви зображуваного та засоби зображення" і в період ошадності, коли вони рідко ставали позначеннями осіб. Але якщо ставали, то виявлялися дуже вдалими. Тут хочеться звернути увагу на влучний фонетичний аналіз імен Елеазар, Тірца, Міріам, здійснений Т. Крупеньовою і висловити жаль, що вона не вдавалась до фонетичної кваліфікації інших онімів, ужитих Лесею Українкою.

Ще одне зауваження до першого розділу дисертації Т. Крупеньової сформулюю так. В аналізі онімів драматичної сцени "Іфігенія в Тавриді" виділяється окремим пунктом "онімна "гра" ім'я-безіменність головної героїні". Ця безіменність у тексті сцени підкреслюється: "Без слави, без родини, без імення", "Все таємниця дівчини величної, Рід її, плем'я і імення само". Але дисертантка членороздільно не говорить, чому саме ім'я (вживане й самою героїнею, й авторкою в ремарках) стало таємницею й повинно приховуватись.

У другому розділі дисертації ґрунтовно розглядається онімія 13 драматичних творів Лесі Українки. Послідовно вивчається функціонування власних назв у таких шедеврах, як "Кассандра", "Айша та Мохаммед", "Руфін і Прісцілла", "У пущі", "На полі крові", "Йоганна жінка Хусова", "Музичні химери", "Бояриня", "Лісова пісня", "Адвокат Мартіан", "Камінний господар", "Орфееве чудо", "Оргія". Якщо врахувати, що в першому розділі вивчено ономастику 10 драматичних творів і що в тому ж розділі є три підрозділи загальнотеоретичного плану, то слід визнати: розглядувані матеріали розподілені поміж розділами рівномірно. Між тим обсяг першого розділу — трохи більше 50 сторінок, а обсяг другого розділу — трохи більше 100 сторінок. У цій розбіжності наглядно матеріалізується онімійна ошадність першого періоду драматичної творчості Лесі Українки і повноправне утвердження онімії в драмах другого періоду. Онімів у кожному дра-

матичному творі стало значно більше — потрібно більше простору для їх аналізу. У першому розділі аналіз онімії кожного драматичного твору займає в середньому менше чотирьох сторінок, а в другому — більше десяти сторінок.

Ця статистика засвідчує не тільки реальну й істотну розбіжність — з суто ономастичної точки зору — драматичних творів Лесі Українки, написаних до 1907 р., і тих, що були створені протягом 1907–1913 рр. Вона засвідчує також єдність і високість рівня дослідження, виконаного Т. Крупеньовою в її дисертації.

Втім, про рівень дослідження доречніше судити не за кількісними, а за якісними його параметрами. Візьмемо для прикладу хоч би ономастичний аналіз драматичної поеми "Адвокат Мартіан". Впадає в очі наступне: 1) Т. Крупеньова так чи так аналізує всі оніми, наявні в творі, найбільшу увагу приділивши антропонімам; 2) римська антропонімія твору (дія поеми відбувається в Римській імперії, в III ст.) має чотири шари аналізу: а) з'ясовуються стосунки вжитих у творі імен до тричленної римської антропоформули — преномен, номен, когномен — і дуже тонко й точно коментуються всі відповідні нюанси; б) встановлюється етимологія всіх цих імен, у тім числі й єдиного грецького — Ізоген; в) аналізується співвідношення ймення й образу, причому в усіх випадках тонко й переконливо з'ясовується їх відповідність, що засвідчує велику увагу письменниці до імен, її дбайливий добір якраз відповідних, доречних імен; г) простежуються ономастичні зв'язки описаної римської древності з сучасною українською дійсністю: виявляється, що тільки два імені, що належать найближчим акторці людям — самому заголовному персонажеві Мартіану та хворій дівчинці Люціллі — живуть (звісно, з фонетичними трансформаціями) і серед українського антропонімікону, а це означає, що вони потрапили до християнських святців; 3) вивчається проблема безіменності: наприклад, тогочасний римський імператор згадується лише як цезар, апелятивно, бо "конкретне ім'я конкретного цезаря в тексті драматичної поеми не працювало б на художнє ціле, а навпаки, обмежувало б його масштабність, перешкоджало б узагальненню" 4) з'ясовується ступінь експресивності онімів, зокрема й такий використовуваний дуже обмежено прийом, як ужиток українських демінутивних форм римського імені (тільки одного): Люціллочка, Люціллонька; 5) розглядається, як працюють на твір інші розряди власних назв,

у даному випадку — топоніми й теоніми. І все це робиться логічно, аргументовано, компетентно.

Дослідниця раз у раз, аналізуючи окремі оніми, робить мікровідкриття, знаходить в онімії Лесі Українки те, чого не бачили інші дослідники. Такі відкриття іноді досить разючі, як аналіз назви "На полі крові", також зв'язку етимологічного сенсу реальних топонімів з долею головного героя драматичної поеми "У пущі". Особливо багато таких відкриттів в аналізі ономастичного простору "Кассандри", "Камінного господаря", "Оргії". А слабкого аналізу, слабких місць у дисертації Т. Крупеньової я взагалі не знайшов. Кожен, хто вивчає певну драму Лесі Українки, мав би знати, що Т. Крупеньова написала про ономастику цієї драми. Дуже добре, що матеріали дисертації видруковані окремою монографією.

А оскільки я не панегірист, а рецензент, перейду до зауважень.

Дисертантка приділяє недостатню увагу назвам драматичних творів Лесі Українки. А це теж оніми. До того ж, гадаю, найголовніші в творі. Деякі заголовки в дисертації розглядаються, і досить змістовно. Крім уже згаданого заголовку "На полі крові" це і "Прощання", і "Камінний господар". А ось "Три хвилини" зависли у повітрі. І чому, приміром, "Осінь казка", а не "Зимова казка" чи якимось інакше? Чому Леся Українка так любить іменувати свої твори синтаксемами, що мають сенс обставини місця (за яким завжди майорить і узагальнюючий метафоричний сенс): "На руїнах", "В катакомбах" "В дому робот, в країні неволі", "У пущі", "На полі крові"?

Наступне міркування. Т. Крупеньова недостатньо врахувала проміжні онімічні варіанти, бо не працювала безпосередньо з рукописами Лесі Українки. Дисертантка обмежилась тими попередніми текстами, що опубліковані з академічному виданні творів письменниці, а там варіанти опубліковані фрагментарно, вибірково і досить суб'єктивно, бо упорядники томів не звертали належної уваги на такі "дрібниці", як власні назви. І в цих опублікованих уривках чернеток дисертантка знайшла чимало цікавого, наприклад щодо змін в антропоніміконі драми "Руфін і Прісцілла". А про зміну прізвища одного з персонажів "Блакитної троянди" Милевського (у чернетці — Миленко) Т. Крупеньова прочитала у П. Одарченка. І, до речі, дуже слушно інтерпретувала цю зміну, яка самому П. Одарченкові видавалась геть неістотною. Цілком можливо, що якісь попередні варіанти драматичних онімів Лесі Українки не потрапили в поле зору дисертантки.

Т. Крупеньова буде свій текст і цитує досліджувані тексти Лесі Українки, також розвідки інших авторів доречно й коректно. А ось з назвами та бібліографічним записами публікацій трапляються недогляди. Так, Йосип Олексійович Дзендзелівський, названий в інших місцях роботи правильно, на с. 19 фігурує як О. Дзендзелівський. У списку використаних джерел та літератури для деяких видань не вказано номер випуску, є огріхи в записах публікацій, що друкувалися латинкою.

Зроблені зауваження не знижують високої наукової цінності дисертаційного дослідження Крупеньової. Внесок його в теорію літературної ономастики і в лінгвістичне лезезнавство слід оцінити як вагомий. Цілий великий пласт творчості Лесі Українки — творчість ономастична — до роботи Т. Крупеньової майже не привертала уваги дослідників. А Крупеньова довела її велику істотність і ґрунтовно й кваліфіковано її інтерпретувала. Без ономастичного осмислення драматичних творів Лесі Українки глибоко розібратись у цих творах просто неможливо. Ця теза визначає найвагоміший практичний аспект дисертації Т. І. Крупеньової. Інші практичні аспекти, зокрема навчальний — на рівні ВНЗ і школи, методичний — для майбутніх дослідників літературної онімії та лексикографів, ця дисертація теж має.

Отже, вчені-початківці пишуть кандидатські дисертації. Цей науковий жанр в інтелектуальній Україні має значне поширення. Але доля дисертації після її захисту й затвердження ВАК стає досить жалюгідною. Лежить у бібліотечних сховищах і все. Видатна кандидатська дисертація Й. О. Дзендзелівського з діалектології Одещини перебуває в бібліотеці Одеського національного університету в незнаності й ніяк не використовується, бо автор поїхав до Ужгорода й зайнявся говірками Закарпаття. А в цій дисертації — багатющий діалектний і топонімічний матеріал, який, здається виходив на світ лише двічі — коли ми, група одеських ономастів, укладали регіональні описи топонімії Одещини і коли П. Ю. Гриценко описував діалекти Одещини. Така ж доля чекала б і дисертацію Т. Крупеньової, якби вона не опублікувала своєї монографії [1].

Література

1. *Крупеньова Т. І.* Функції власних назв у драматичних творах Лесі Українки. Монографія. — Одеса: Астропринт, 2004. — 159 с. Наклад 300 прим.

СТИЛІСТИЧНІ ФУНКЦІЇ ГРАМАТИЧНИХ МОДИФІКАЦІЙ АНТРОПОНІМІВ У ПРОЗІ ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ

Вивчення і сприйняття художньої літератури є невід'ємним від вивчення специфіки її мови, того особливого мовного почерку конкретного автора, що є показником неповторної творчої індивідуальності. У художньому творі слово нерозривно пов'язане з образом, оскільки мова є основним матеріалом художнього твору: "...щоб слово дійсно втілювало авторський задум і образні узагальнення, художник проводить цілеспрямований добір усього словесного матеріалу твору, всієї сукупності лексичних засобів, які здатні з найбільшою силою передати те, що відкрив, пізнав письменник" [8:35]. Як відомо, вагому роль у створенні образу відіграє ономастична лексика взагалі і система іменувань персонажів зокрема. Саме "ім'я і образ, що паралельно створюються у творчості письменника, доповнюють і уточнюють одне одного" [6:31] і вибудовують художній образ, суб'єктивно відображаючи об'єктивне, втілюючи авторський задум і авторську концепцію персонажа. По суті, авторський процес пошуків ономастичного еквівалента задуму — це активний і цілеспрямований добір мовних засобів з метою віднайти оптимальний варіант втілення авторської концепції персонажа і твору в цілому, чіткої побудови внутрішньотекстових зв'язків.

Вивчення літературної ономастики останнім часом все більше концентрується на вивченні стилістичної ролі власних назв (ВН) та їхньої варіативності в контексті художнього твору. Дана проблема висвітлюється у працях Л. О. Белея, В. І. Болотова, М. О. Гавриленко, К. Б. Зайцевої, С. І. Зініна, В. М. Калінкіна, М. В. Карпенко, Ю. О. Карпенко, Л. М. Колоколової, В. А. Кухаренко, Г. П. Лукаш, М. Р. Мельник, В. М. Михайлова, Т. В. Немировської, Л. О. Новікова, М. Я. Полякова, А. В. Соколової, Л. Д. Шестопалової, Г. В. Шотової-Ніколенко та ін. Однак розробка питань граматичних модифікацій іменувань персонажів у творах окремих майстрів художнього слова як стилістичного фактору і одного з показників індивідуального стилю автора, на нашу думку, висвітлена недостатньо. Виняток становлять праці Р. У. Таїч [7], присвячені аналізу антропосистеми та її варіантів на матеріалі творів М. Є. Салтикова-Щедріна. На матеріалі української

літератури дана проблема ґрунтовно досліджувалася лише у працях Г. П. Лукаш [3], присвячених антропоніміям прозових творів В. К. Винниченка.

У художньому тексті (ХТ) в процесі формування образного мікросвіту ВН, як правило, зазнають певних змін. Спостереження за їхньою динамікою, на нашу думку, є важливим аспектом дослідження ономастичного простору. Аналіз варіантів власних імен (ВІ) у їх сукупності, порівнянні і зіставленні уможливорює глибше і повніше осягнення ролі і значення ВІ як дійового засобу художньо-образного письма, дослідження їх як системи, що здатна ефективно втілювати авторську концепцію персонажа. Письменник може видозмінювати антропонімічні моделі, по-своєму інтерпретуючи ономастичні норми, але в більшості він не порушує принципу пізнання.

На думку Р. У. Таїч, сукупність варіантів іменувань є маленькою системою, що утворюється внаслідок мобілізації як внутрішніх, так і зовнішніх можливостей певного імені, які автор використовує в даному конкретному випадку [7:13]. Пояснення мотивів номінації дає сам ХТ твору як дворівневого об'єкта лінгвістичного дослідження, де другий рівень — конотативний — і є найсуттєвішим в емоційній оцінці його змісту. Зазначене положення зумовлює **актуальність** розгляду питання про граматичні модифікації ВІ, що утворюють певну номінаційну лінію — своєрідну партію персонажа.

Отже, **об'єктом** представленого дослідження є граматичні модифікації іменувань персонажів, що поряд з іншими мовними й позамовними засобами стають дійовим чинником створення характеру, виконують оцінну функцію, відображають різноманітні відношення між персонажами, сприяють їхній мовній характеристиці. **Предметом** розвідки послужили граматичні модифікації ВІ персонажів у прозових творах Ольги Кобилянської, чия творчість з т. з. ономастичного почерку є майже недослідженою, матеріалом — прозові твори письменниці, що увійшли до 3-томного видання [2], а також її останній значний твір — повість "Апостол черні". **Мета** дослідження — продемонструвати особливості варіювання і граматичних модифікацій ВІ, їхній зв'язок та роль у створенні характерів і з'ясуванні індивідуальної манери письма Ольги Кобилянської.

Спостереження над граматичними модифікаціями іменувань персонажів дають значний матеріал для виявлення додаткових ономасти-

чних фарб і відтінків, допомагають осмислити єдиний художній мікросвіт, утворений авторкою відповідно до її задуму. У художньому творі вживання певного варіанта іменування найчастіше зумовлюється сюжетними ситуаціями, змістовна й асоціативна різноманітність яких вимагає залучення все нових засобів, які здатні за допомогою мінімальних, конденсованих мовних витрат створити потрібний емоційний ефект. Вибір даного імені з численних варіантів зумовлений прагненням письменниці звернутися до читача саме таким чином, назвати свого героя саме так, а не інакше. У досліджуваних творах нами виявлено наступні граматичні модифікації ВІ:

- 1) зменшено-пестливі форми (демінітиви): *Оленочка* ("Людина"); *Наталочка, Наталонька, Василечко, Івасечко, Леночка, Мунечка, Катуня* ("Царівна"); *Парасочка* ("Некультурна"); *Михайлик, Михайличок, Анночка* ("Земля"); *Андруша, Василько, Олексочка* ("Ніоба"); *Грицуня, Настуня, Настунька* ("В неділю рано зілля копала..."); *Мануся, Манусенька, Іруся* ("Через кладку"); *Іваннуся* ("За ситуаціями"); *Петруня, Микольцо, Янцо, Сандочка, Аничка* ("Вовчиха"), *Захарійчик* ("Але господь мовчить..."), *Юлик, Юличок, Дорочка, Люнечка, Олятко, Зонечка, Франусь* ("Апостол черні");
- 2) пейоративи: *Оленка* ("Людина"); *Павлінка, Наталка, Домка* ("Царівна"); *Іллінка* ("Час"); *Марійка, Парасинка, Докійка, Івоніка, Іфтімка, Николайка, Тодорика, Рахірка, Єлисаветка, Маріценка* ("Земля"); *Андрушка, Лідка, Оленка* ("Ніоба"); *Тетянка, Настка* ("В неділю рано зілля копала..."); *Несторко, Ірка, Федорко* ("Через кладку"); *Іваська, Славка, Андрійка* ("За ситуаціями"); *Ілько, Настка* ("Назустріч долі"); *Гафійка, Єленка, Савка* ("Вовчиха"); *Юлько, Марійка, Захарко, Левка, Максимка, Лілька, Гафійка* ("Апостол черні"); множинна форма пейоратива *Оксанки* ("Балаканка про руську жінку");
- 3) розмовно-побутові варіанти: *Катря, Геня* ("Людина"); *Лена, Муня, Катя* ("Царівна"); *Зоня* ("Царівна", "Ніоба", "Огривай, сонце...", "Апостол черні"), *Гриць* ("В неділю рано зілля копала..."); *Маня* ("Через кладку"); *Ганя, Санда, Юзя* ("Вовчиха");
- 4) згрубіла форма — *Мартуха* ("Valse mélancolique").
- 5) андроніми і патроніми — *Гаврісаніха* ("Некультурна"), *Онуфріїха Лопати, Єлисаветка Онуфрійова* ("Земля"), *Іваніха Дубиха,*

Тетяна Дубівна, Настуня Кривинюківна ("В неділю рано зілля копала..."), *Марта Климиха* ("Огрівай, сонце..."), *Журавлиха* ("Вовчиха"), *Герасимиха* ("Але господь мовчить..."), *Орелиха* ("Апостол черні").

Слід зауважити, що розмаїття зменшених форм є характерною особливістю українського народного іменника. У передмові до списку імен, доданому до "Словаря української мови", Б. Грінченко зазначає: "Дуже часто імена, що є за формою зменшеними, вживаються народом як основні, такими є, наприклад, Грицько, Харько, Химка та ін." [5:4:548]. Цю думку підтримує Л. Т. Масенко, яка наголошує на тому, що вживання здрібнених форм імен у функції повних є характерною рисою українського народного іменника [4:8]. Народна антропонімічна традиція широко відбивається в українській класичній літературі, в т. ч. і у творчості Ольги Кобилянської.

У контексті творів письменниці граматичні модифікації ВІ зумовлені логічністю їхнього уживання і точністю вписування у художню тканину твору. Перш за все, це словотвірні деривати. Наприклад, для дитячих форм ВІ уживаються демінутивні імена з суфіксами **-ечк-**, **-очк-**, **-усь**, **-ун-**, **-ик-**; пейоративи з суфіксом **-к-**; особливо активно ці форми уживаються у контексті оповіді про дитинство персонажів: *Наталочка, Катуня, Николка, Тетянка, Настунька, Несторко, Петруня, Павлик, Зонечка, Захарійчик, Максимка, Юлик, Юличок, Юлько, Зонечка, Левка, Франусь, Лілька, Гафійка*.

Демінутиви є розповсюдженим явищем у системі ВІ, їхня наявність "регулює приязні стосунки дійових осіб, фіксує й закріплює їх" [3:12]. Використання віріантів-онімів уможливило прояв ними своїх потенційних надінформативних якостей. Так, головну героїню повісті "Людина" *Олену Ляуфлер* називає **Оленочкою** [2:1:114] її наречений *Стефан Лієвич*; *Наталку Верковичівну* ("Царівна") померла бабуня називає **Наталочкою** [2:1:308]; а її господиня *пані Марко* — **Наталонькою** [2:1:292]; *панна Марія*, стара гувернантка, закономірно звертається до свого вихованця **Василечко** [2:1:151]; *вуйко Іванович* називає доньку **Катунєю** [2:1:130]; *Ганна* ("Valse mélancolique") називає товаришку **Мартусею** [2:1:517]; *Івоніка* і *Марійка* ("Земля") відповідно називають сусідів-приятелів **Докійка** [2:2:22] і **Домнічка** [2:2:125]. В повістях "Через кладку", "За ситуаціями" закономірними є також граматичні варіації **Мануся** у мові *пані Міллер* [2:3:147], **Іруся** [2:3:167],

Манусенька в мові *Богдана* [2:3:269], *Несторко* у зверненні *Мані* до брата [2:3:37], *Іваннуся* у зверненні *Аглаї* до своячки [2:3:382], *Андрійко* у мові *Аглаї* про нареченого [2:3:304].

Зменшені форми можуть мати і додаткове стилістичне навантаження, оскільки антропонімічні варіації, що призводять до виникнення конотацій у кожному варіанті антропонімічної парадигми, хоча і базуються на екстралінгвістичних факторах, зумовлені конкретними стилістичними настановами твору. Так, Ві *Павлик*, *Зонечка* ("Огрівай, сонце..."), *Захарійчик* ("Але господь мовчить...") створюють контрастну опозицію зі злочинцем, що скоїли їхні батьки, Ві *Мунечка*, *Павлинка*, *Леночка* ("Царівна") акцентують увагу на певних рисах персонажів. Так, вживане в мові *тітки Павлини*, Ві *Мунечка*, *Леночка* вказують на сліпу материнську любов, що затьмарює інші почуття; ці граматичні модифікації у контексті повісті знаходяться в опозиції з Ві *Наталка* у повній формі в мові *тітки*. Ві *Павлинка* у мові *вуйка* сприяє стилізації мовлення персонажів за родинними стосунками. Ві *Николка* у роздумах матері про майбутнє сина ("Місяць") передує трагедії [2:2:613]. Ві *Василько* ("На полях") у мові *матері* підкреслює ніжність, сум, передчуття майбутньої розлуки з сином [2:1:543], Ві *Парасочка* ("Некультурна") підкреслює шанобливе ставлення безіменного *цигана* до головної героїні новели [2:1:472].

У деяких контекстах демінутиви мають іронічну, негативну забарвленість. Так, у повісті "Царівна" *тітка Павлина*, прагнучи позбутися *Наталки* шляхом її шлюбу з Лорденом, уживає демінутив *Наталочка* з присвійним займенником *наша* у препозиції: " — Які вже в вас дивні вигадки, пане професоре! — вмішталась *тітка*. — Вже цілком перехрестили *нашу Наталочку*..." [2:1:151]. У новелі "Вовчиха" словосполучення *та моя сестра Сандочка* в мові *Юзька* висвітлює його обурення вчинком сестри; експресію підсилює Ві *Санда* у препозиції: "Саме потім, як ми розійшлися, прийшла *Санда*, *та моя сестра Сандочка*, і грім та хляп мені в лице, що я злодій" [2:3:507].

Пейоративи з суфіксом **-к-** є типовими для українського розмовного мовлення і, в основному, не містять жодних негативних конотацій. Особливо інтенсивно вони вживаються у творах письменниці, присвячених народному життю і закономірно вписуються у контекст. Іноді пейоративні форми мають конотативні нашарування. Так, у повісті "Земля" суфікс **-к-** утворює, з одного боку, негативну експресію, ви-

світлюючи ненависть *Марійки* до *Рахіри*, а в іншому контексті демонструє пристрась *Сави*:

"Гадає, що як *Сава* візьме його гадя, його **Рахірку**, то ми таки зараз відділимо його половину нашої землі..." [2:39].

"**Рахірко!** Княгине моя! — прошептав зі сльозами в очах. — Не покидай мене!" [2:2:82].

Трикратне вживання ВІ з суфіксом **-ух-** з відтінком **згрублості** *Мартуха* в мові *Ганни* зустрічається у фрагменті "Valse mélancolique" і створює контрастну опозицію персонажів — *Марти* і *Ганни*. *Ганна*, що є творчою натурою і вся належить мистецтву, опосередковано порівнює подругу з біблійною *Мартою*, створюючи штрихи до її характеру і світогляду; а повторення варіанту ВІ підсилює у цьому контексті експресію:

"— А я тобі кажу, **Мартухо**, що царство на землі належить все-таки до тебе.

— *Та що там...*

— А я тобі кажу, **Мартухо**, що царство на землі належить все-таки до тебе" (курсив наш. — О. С.) [2:1:507–508].

В цьому ж творі авторка вдається до французького варіанту ВІ головної героїні — **Sophie** в мові безіменної слухачки лекцій, *німочки*. Це створює своєрідну атмосферу товариства, яке вільно володіє іноземними мовами, і є органічним у контексті:

"*Німочка* запевняла мене, що **"Sophie"** — се дама "höchst anständig und fein" (дуже порядна і гарна. — нім.) [2:1:511].

Кожне ситуативно обумовлене ім'я виконує у контексті свою функцію. І навіть якщо в момент номінації вибір ВІ є випадковим, під впливом його ролі у змісті ХТ відбувається наповнення імені особливим значенням

У творчості Ольги Кобилянської зустрічаються типово народні іменування жінки за чоловіком (андроніми) — *Гаврісаниха* ("Некультурна"), *Онуфрійха Лопати* ("Земля"), *Іваниха Дубиха* ("В неділю рано зілля копала..."), *Марта Климиха* ("Огривай, сонце..."), *Журавлиха* ("Вовчиха"), *Герасимиha* ("Але господь мовчить..."), *Орелиха* ("Апостол черні") і доньки за батьком (патроніми) — *Єлисаветка Онуфрійова* ("Земля"), *Тетяна Дубівна*, *Настуня Кривинюківна* ("В неділю рано зілля копала..."). Ці модифікації є також характерними для розмовного стилю мовлення і зустрічаються у творах письменниці на

сільську тематику; вони є особливо близькими до життєвих реалій. Згадані модифікації органічно вписуються у контекст, створюючи відповідний фон оповіді і відтворюючи реальну ономастичну ситуацію тогочасної України.

Іноді андронім набуває важливої смислової функції у художньому контексті, перетворюючись у додаткову ономастичну деталь до характеру персонажа. Такою яскравою деталлю є, на наш погляд, андронім *Орелиха* ("Апостол черні"), що відтворює трансформацію ВІ у мові селян, для яких такі форми є звичними:

"Пані Орелецька, чи, як її називали, "Орелиха", не покидала своєї звички улаштовувати розривки..." [1:54].

Таким чином, дослідження ономастикону творів Ольги Кобилянської дозволяє зробити висновок про значну рухомість антропонімів, що в цілому зумовлює використання різноманітних номінаційних варіантів та граматичних модифікацій ВІ персонажів. Варіанти, граматичні модифікації є спільними компонентами системи номінацій персонажа. Всі вони взаємопов'язані і взаємообумовлені авторською концепцією і, за твердженням Р. У. Таїч, є антропосинонімами [7:25]. Саме в цій номінації концентрується уся гама конотативних відтінків значення, саме цей конкретний варіант стає символічним втіленням персонажа. У контексті творів письменниці вони сприяють уточненню, повнішому, образнішому висвітленню суті персонажа, стилізації оповіді залежно від контекстної ситуації, утворенню різноманітних конотативних нашарувань. Отже, всі варіанти і граматичні модифікації є ефективними прийомами номінаційного письма Ольги Кобилянської. Реалізуючи авторську настанову на вирішення конкретних смислових завдань, кожний антропонімічний варіант сприяє членуванню ХТ на ідейно-композиційні фрагменти, виконуючи тим самим найважливішу функцію — текстоутворюючу.

Література

1. Кобилянська О. Ю. Апостол черні: Повість / Вступне слово та підготовка тексту Є. Г. Куртяка. — Львів, 1994.
2. Кобилянська О. Ю. Твори: У 3-х т. — Т. 1–3. — К., 1956.
3. Лукаш Г. П. Ономастикон прозових творів Володимира Винниченка: Дис... канд. філол. наук. — Донецьк, 1997.
4. Масенко Л. Т. Українські імена і прізвища. — К., 1990.
5. Словарь української мови : У 4-х т. / За ред. Б. Грінченка. — К., 1996.

6. *Суперанская А. В.* Общая теория имени собственного. — М., 1973.
7. *Таич Р. У.* Имена собственные в произведениях М. Е. Салтыкова-Щедрина (на материале "Господ Головлевых", "Истории одного города" и "Сказок"): Автореф. дис... канд. филол. наук. — Самарканд, 1973.
8. *Храпченко М. Б.* Язык художественной литературы // Контекст — 1984: Литературно-критические исследования. — М., 1986.

Т. І. Крупеньова

ОСОБЛИВОСТІ НОМІНАЦІЙ У НОВЕЛАХ В. СТЕФАНИКА

За останні два десятиліття значно зріс інтерес до проблем літературної ономастики. У центрі уваги дослідників знаходяться такі актуальні проблеми літературної ономастики, як статус антропоніма в тексті художнього твору (В. М. Михайлов), конотація власних імен (Л. М. Буштян, Є. С. Отін), стилістичні можливості онімів (І. М. Михновська, Л. І. Перехова, Е. Б. Магазаник, І. В. Ляхова, Ю. О. Карпенко, Л. В. Селезньова, Л. І. Колоколова), метонімія власних імен (Л. І. Василевська) та ін. Велика увага надається дослідженням ономастикона творчості окремих письменників XIX ст. — XX ст. Однак особливість ідіостилю письменника виявляється в номінаціях, до складу яких крім онімної системи входить і безіменна система.

Дослідження функціонування номінацій у мові художньої літератури — дуже велика й складна тема і є однією з актуальних проблем стилістики художнього мовлення. Для вивчення стилістичної ономастичної лексики потрібно глибше та детальніше розуміння художнього твору, тому що без аналізу онімів справжнє розуміння тексту неможливе, а їх вивчення є складовою частиною дослідження творчості письменника, особливостей його ідіостилю.

Мета нашого дослідження — аналіз номінацій у новелах В. Стефаніка, тобто функціонального навантаження, особливостей використання онімної та безіменної систем у творах. Нами було розглянуто 59 новел письменника. Номінаційна система новел В. Стефаніка налічує 177 антропонімів (вживаються 775 раз), 258 безонімних персонажів (вживаються 704 рази) і 32 топоніми (вживаються 60 разів).

Вся ця велика й різнобарвна лексика є суттєвою частиною словника письменника. Вона несе в собі цілеспрямований ідейно-художній та експресивний заряд як категорія стилістична, експресивно-оцінна,

характеротворча. Ономастикон найтіснішим чином пов'язаний з іншими лінгвістичними та екстралінгвістичними засобами авторського письма, концепцією персонажів, ідейно-художньою спрямованістю творів, їх загальною тональністю. Вони узгоджуються з жанром, літературною школою, епохою, художнім методом конкретного періоду. Тематичні межі та ідейна глибина творів В. Стефаника визначили ономастичний простір усієї творчості. Чутливий художник слова, письменник відтворює на сторінках своїх творів ономастичні реалії України кінця XIX — початку XX століття, використовуючи у своїй творчості реальний іменник. Оригінальність манери письма В. Стефаника полягала у передачі максимальної смислової напруженості життя колективного підсвідомого, народної "душі", виявленої в образах, характерах, ситуаціях, в індивідуальній психології, історії та культурі "мужицтва" як цілісного соціокультурного типу. Іменник прозових творів є насиченим і різноманітним, його структурні моделі побудовані з урахуванням реалій, що існували у тогочасному мовному просторі, з частковим зверненням до історичних реалій при вирішенні певних ідейно-естетичних завдань.

Антропоніми, що їх письменник взяв з самої гуші народного життя, уживаються в контексті його творів відповідно до законів художнього тексту, є узгодженими з сюжетним рухом, конкретною концепцією кожного твору.

Система номінацій у новелах В. Стефаника відзначається своєрідністю побудови. Загальна характеристика номінацій доводить, що письменник використовує їх у двох варіантах — безонімних номінаціях і онімах. У 11 новелах автор номінаційну систему головних та другорядних персонажів вирішує у безіменному ключі ("*Сама саміська*", "*Межа*", "*Озимина*", "*Похорон*", "*Лан*", "*Дорога*", "*Діти*", "*Вовчиця*", "*Дурні баби*", "*Портрет*", "*Моє слово*"). Система безонімних номінацій у згаданих творах є різнотипною: це загальні назви персонажів, які називають їх узагальнено, абстрактно (*баба, дівчина, мати, старий, батько, внук, жандарм*); займенникові номінації (*він, ти, вона, хтось*). Так у новелі "*Межа*" вжито 2 безіменні персонажі: *старий (тато)* і *стара (мати)*, які вживаються по 5 раз: "*Що ти старий говориш, та не зриши!*" [3: 2, 229], "*Стара коло него хреститься*" [3: 2, 229]; у новелі "*Сама саміська*" для підкреслення назви автор вводить тільки одного персонажа — *баба* (вживається 28 разів): "*У тій хати-*

ні, що лізе під горб як перевалений хрущик, лежала баба" [3:1, 44]; у новелі "Вовчиця" 6 безіменних персонажів (*батько, внук, злодій, мама, моя приятелька, я*) протиставляються 6 онімам історичних осіб (*Вільгельм, Франц-Йосиф, Миколай, Шевченко, Ленін, Гарібальді*): "*Вільгельм, Франц-Йосиф, Миколай, Шевченко, Ленін і Гарібальді допомогалися в тій хатині домінуючого місця*" [3:2, 232].

Називаючи персонажів, письменник прагне дібрати ім'я, яке б характеризувало, оцінювало та однозначно ідентифікувало персонажів. В. Стефанік, створюючи імена персонажів у реалістичних новелах, спирається на норми сільської антропосистеми, адже реалістичний твір потребує від автора максимального скорочення відстані між зображуваною і оточуючою дійсністю. Василь Стефанік слідує народній традиції у виборі структури найменування для своїх персонажів, використовуючи одночленну і двочленну антропоформули. Вибір тієї чи іншої залежить від соціального статусу персонажа, його походження, віку, від того, чи у мові автора, чи у мовній партії персонажа вжита ця антропоформула. Тобто вживання двочленної формули найменування певним чином характеризує персонаж, тоді як одночленна формула (ім'я або прізвище) здебільшого виконує номінативну функцію.

Нами було виявлено 7 моделей антропоформул іменування персонажів: ім'я (*Данило, Марія, Семен, Дмитро, Іван, Андрій, Катерина*), ім'я + прізвище (*Максим Онищук, Михайло Вахнюк, Дмитро Золотий, Іван Зуб, Онуфрій Мельник*), прізвище (*Корч, Свиц, Куфлюк, Трильовський*), демінутив (*Іванко, Андрійко, Павлик, Николайко, Юрчик, Гандзуня, Доцька, Катруся*), андронім (*Тимчиха, Митриха, Романиха, Касіяниха, Семениха, Лесиха, Михайлиха, Верижиха*), андронім + прізвище (*Іваниха Золота*), здвоєний андронім (*Семениха Басараби*х). Найбільшу кількість антропонімів було виявлено у новелі "Суд" (12), а безіменних персонажів — у новелі "Палій" (17).

В народному іменнику найбільш частотне в реальному житті ім'я **Андрій** зустрічається в творах: "*Палій*", "*Лесева фамілія*", "*Мамин синок*", "*Святий вечір*", "*Сини*"; та ім'я **Василь** — "*Діточа пригода*", "*Morituri*", "*Нитка*", "*Браття*", "*Лист*", "*Басараби*", "*Синя книжечка*".

Співвідносячись з мікроконтекстом, взаємодіючи з ним, антропоніми у творах В. Стефаніка беруть активну участь у створенні певного художнього образу. Вони вписуються в художнє ціле як органічний компонент втілення авторського задуму, розкриття авторської концепції

персонажа й цілого твору, є місткою яскравою деталлю у творчій лабораторії художника слова. На рівні контексту антропоніми створюють різні асоціації, керують добором інших лексичних одиниць. Ця функція залежить від ролі конкретного персонажа в творі, об'єктивної інформації, що закладена в імені. Антропоніми виступають як комуникативні центри, що організують художній текст і сприяють його глибинному прочитанню.

У більшості творів В. Стефаніка номінаційна система складається з двох рівнів — антропонімічної та безіменної, які переплетені між собою, де антропоніми виконують і дейктичну, і анафоричну, і, як зазначає І. Р. Гальперін, ретроспективну функцію [1: 111]. Перша збірка письменника "Синя книжечка" (вперше опублікована навесні 1899 року у Чернівцях) містить 15 новел, кожна з яких щодо системи номінацій має своєрідну, неповторну будову. Система номінацій у новелі "Синя книжечка" складається із 4 поіменованих персонажів (*Антін, Василько, Марія, Юрчик*) та 5 безіменних (тільки згадуваних) персонажів (*війт, війтиха, дід, піп, цісар*). Власне ім'я головного персонажа вперше в тексті вживається із вказівним займенником: "*Отой Антін, що онде п'яний викрикує на толоці, був все якийсь нещасливий*" [3:1, 13]. Розглянувши власне ім'я із заміниками імені, одержимо номінаційний ланцюжок, що наскрізь проходить твір, висвітлюючи горе та важку долю персонажа: *отой Антін — Антін — все якийсь нещасливий — дьидя — лайдак — онука — ему — собі — я*.

У новелах В. Стефаніка вживаються андроніми (утворені за допомогою суфікса -их-), які позначають заміжніх немолодих жінок (*Томиха, Дмитриха, Грициха*). Суфікс -их-(а) є найпоширенішим засобом творення андронімів, загальноукраїнським типом іменування заміжніх жінок. Андроніми сприймаються як стилістично забарвлені, тому що використовуються виключно у побутово-розмовному стилі, також вони є виразниками фольклорного колориту.

Разом з власними і загальними іменами у формуванні номінативного ряду смислового суб'єкта художнього тексту беруть участь і займенники. Вони володіють могутніми текстоутворюючими потенціями, що визначають ситуацію і контекст. Підставою функціонування займенників є один із способів відображення об'єктивної дійсності — прономінативний. Пронімінацією називається особливий спосіб відображення, при якому відсутній постійно закріплений зв'язок дано-

го звукового комплексу з яким-небудь явищем об'єктивної дійсності, а натомість зв'язок здійснюється контекстуально-ситуативно.

Оскільки однією з основних властивостей прономінативної одиниці є ситуативність і змінність значення, останнє реалізується виключно в межах мікроконтексту. Основною умовою реалізації значення анафоричного займенника є його безпосереднє співставлення з антецедентом. При цьому його смислова місткість знаходиться в повній відповідності з семантикою останнього. Тому однією з основних функцій займенника можна визнати субститивну. У новелах В. Стефаніка можна прослідкувати тенденцію іменування персонажів за допомогою займенників. Так, у новелі "Вовчиця" головний персонаж іменується тільки займенником **я**: "*Оце я вернув з похорону моєї приятельки з дитинячих літ*" [3: 1, 231]. А у новелі "*Вечірня година*" перше знайомство із головним персонажем починається із діалектної форми займенника **він**: "*Не міг сісти, так **єго** щось знало від стіни до стіни*" [3: 1, 99], хоч пізніше з'являється безіменна номінація: "*Ти, парубче, не брикай, як кінь по полю, розперезаний, але сиди собі коло Марії та овець пильнуйте*" [3:1,101]. Займенники здійснюють конкретну ідентифікаційну референцію, виконують вказівну, дейктичну, анафоричну функції [2: 218].

Разом з дієсловами займенники є одним з найважливіших засобів виразу семантики особи, які представляють категорію персональності. Виступаючи в своїй первинній функції — субститивній — займенники беруть участь у створенні основної одиниці, що сегментує дискурс — надфразовій єдності. Кількість займенникових позначень головних персонажів в авторському оповіданні в 4–10 разів перевищує загальне число вживань інших номінацій в цьому ж типі оповідання. Це є віддзеркаленням природного розвитку тексту. По-перше, тому що займенник ненав'язливо вводить рему попередньої пропозиції у фокус повідомлення, перетворюючи референт з об'єкта в суб'єкт. По-друге, це пояснюється тим, що автор часто вдається до концентрованого використання займенникових заміників. Такий прийом служить не тільки і не стільки для скріплення окремих одиниць, скільки для створення певного ритмічного малюнка конкретного сегмента тексту за допомогою займенникового лексичного повтору.

Номінації у новелах Василя Стефаніка сприяють формуванню образної структури твору та характеризують персонажів. Основним джерелом антропонімічної системи новел письменника є реальний

іменник українського села, і автор адекватно використовує його. В. Стефанік використовує типові для сільського середовища варіативні найменування, які передають яскравий колорит живої української народної мови.

Література

1. *Гальперин И. Р.* Текст как объект лингвистического исследования. — М., 1981.
2. *Краткий справочник по современному русскому языку /* Под ред. П. А. Леканта. — М., 1991.
3. *Стефанік В.* Повне зібрання творів: В 3 т. — К., 1949–1954.

Г. В. Шотова-Ніколенко

ТОПОНІМИ В РОМАНІ Ю. І. ЯНОВСЬКОГО "ЧОТИРИ ШАБЛІ"

При дослідженні топонімічного матеріалу художнього твору, цього "другого ономастичного простору" [4: 188] стає очевидним той факт, що функція географічних назв досить широка та різноманітна, і не зводиться просто до вказівки місця подій [9: 17]. Топоніми займають особливе місце в тканині художнього твору, адже "кожна подія, хоч не значна, а тим більше значна, відбувається... на певній точці у просторі" [27: 6]. Отже, топоніми "формують простір роману, немов би створюють контурну карту, на яку потім накладається дія" [29: 167]. Як і всі власні назви, топоніми підпорядковані загальним законам художнього контексту, експресивно та стилістично насичені. Це вони створюють просторову домінанту художнього тексту [18: 114]. Загально-відомо, що досягнути достовірності опису без географічних назв велими важко [8: 31], адже топоніми відіграють одну з найважливіших ролей, стають найважливішим важелем художності у текстовій побудові [11: 82]. Давно вже помічено вченими-топономастами, що "літературний топос являє собою індивідуальну авторську систему" [14: 170], "для кожного письменника характерне своє особливе використання топонімів та манера вписання їх у контекст" [18: 114]. Роман "Чотири шаблі" є художньо ускладненим, багатовимірним твором, що виразно спостерігається вже на рівні художнього топосу [3: 12]. У цьому романі маємо буквально "повінь топонімів, пов'язаних з пересуванням персонажів у художньому просторі" [19: 80]. Перші чотири

розділи зображують події громадянської війни в *Україні*. П'ятий розділ переносить читача у *Францію*, в *Париж*, де один з головних героїв твору (Михайло Остюк) опиняється на дипломатичній роботі. У шостому розділі зображено тайгу, *Сибір*, де відбуваються несподівані зустрічі та відкриття. Як бачимо, письменник розкидав своїх героїв по широкому світові, і тут не обійшлося без екзотичного оточення і пригод детективного плану [13: 52]. В останньому розділі змальовується мирне життя в Україні. Принцип мандрів збережено й в цьому романі Ю. Яновського. "Завдяки особливостям побудови цього твору читач має нагоду чи не в кожному з розділів ознайомитися з іншими областями української землі, перенести свою увагу з запаморочливою швидкістю до щораз інших місць" [12: 326]. Топонімікон роману Ю. І. Яновського "Чотири шаблі", що налічує 94 географічні назви, неординарний, насичений та панорамний, що зумовлено сюжетом, композицією твору, у якому топоніми слугують формуванню художнього цілого та мовної специфіки і "механізму" участі в реалізації авторського задуму [15: 3], можна виділити три великі топонімні групи: *топоніми України*, *топоніми Франції* та групу *інших географічних назв*. Перша група, що складається з 38 топонімів України, налічує 14 ойконімів, у тому числі 1 назву фортеці, 16 гідронімів, 2 назви мостів, 1 хоронім, 1 назву рівнини, народну назву **Савур-могила**, 1 дримонім, 1 назву інсулоніма.

Найчастотніші топоніми роману — це ойконіми **Успенівка** (45) та **Павлівка** (28), де відбуваються ключові події перших чотирьох розділів роману. У творі ці топоніми, як і **Покрутівські яри**, постають як місця запеклих боїв: "Ізгадаємо ту силу прекрасних та відважних бійців, що ми їх поклали на фронтах. **Успенівка** й **Павлівка**, **Покрутівські яри**, ріка Синява пригадуються нам" [31: 310], "**Успенівка** розпочала гарматну підготовку" [31: 216]. Також ойконім **Павлівка** має конотацію майбутнього легендарного місця бою: "Слава ця піде між народ по країні, і заспівають нових дум про Остюків бій під **Павлівкою**" [31: 244]. Топоніми **Варварівка**, **Медведівка**, **Полтавка**, як і **Успенівка**, **Павлівка**, типово українські географічні назви, створюють національно-стилізований фон, який сприяє виявленню ідейно-тематичного змісту і своєрідно висвітлює події, які зображуються у творі [6: 154–155]: "З протилежного боку виразно чулося, як наближається з **Варварівки** ешелон" [31: 182], "Вона (ватага — Г. Ш.) про-

стувала до **Медведівки** святити ножі, бо свяченими тільки й не гріх було колоти..." [31: 177], "Тільки виїзди зараз до **Полтавки**, — сказав Шахай, туди рахують сорок верстов з гаком. Щоб ти не спізнився мені, Марченко!" [31: 180]. Що стосується реальної локалізації цих топонімів, то за довідником 1969 р. [26] відзначається 31 Варварівка, 7 Медведівок, 68 Павлівки, 13 Полтавок, 14 Успенівок. Отже, точно окреслити територію в творі досить важко. Але всі ці ойконіми виконують функцію реальних фонових топонімів.

Твори Ю. Яновського — це суцільний рух, безперервна зміна географічного простору, вражень та можливостей. Для роману "Чотири шаблі", як і для всіх романів письменника, характерні топонімічні масиви, тобто скупчення топонімів у реченнях. Топоніми можуть бути носіями емпізи, яка твориться за допомогою перелічування [22: 13]. "Важлива особливість перелічування топонімів (на відміну від будь-якого іншого перелічування) полягає в обов'язковому просторовому співвідношенні об'єктів та пропонує дійсне й уявне переміщення в просторі" [23: 199], створює "ефект панорами" [22: 13], читач немов би окидає уявним поглядом територію, що зображена у творі. Топонімічні масиви характерні як для ойконімів, так і для гідронімів: "Навіть на **Ковалів Хутір** — ось тут за горбом — наїздять інколи... Що завтра о восьмій годині ранку з усіх трьох сіл — **Синчаків, Павлівки й Довгого Кута** — почнеться наступ цього війська. **Павлівка** — в центрі, **Синчаки** — зліва, а **Довгий Кут** — з правого боку" [31: 239]; "Ліворуч од **Павлівки** на одній лінії з нею та **Довгим Кутом** лежали **Синчаки** поблизу річки бистої — **Синяви**" [31: 242]; "Тепер далі: тече ріка (Дніпро — Г. Ш.), котрій і ціни не складеш, так вона доцільно протікає серединою країни, забираючи в себе воду з усіх менших річок: з **Тетерева, Десни, Росі, Сули, з Тясьмина, Псла, Ворскли, з Орелі, Самари, Інгульця**" [32: 300].

Топонім **Хортиця** набуває забарвлення величності (адже це історичне місце козацької слави — Запорозької Січі) й має високу конотацію — майбутньої столиці України: "У вас буде прекрасна столиця, ... і називатиметься вона **Хортицею** по імені острова. Посередині Дніпра стоїть острів з граніту... Острів, як криця, — це не фінські болота, котрі треба було загачувати кістками ваших дідів, щоб збудувати **Санкт-Петербург**. Це не острів **Манхеттен**, на котрому стоїть Нью-Йорк, це славна гранітна **Хортиця**, що витримає будинки яких завгодно

масштабів" [32: 300]. Письменник тут звертається до топонімічних протиставлень, які репрезентують Росію та Америку.

Інші топоніми цієї групи слугують просторовій орієнтації, виділяють географічний об'єкт і співвідносять з ним зображувані в творі події [17: 188–189]: "Наше золото, — каже Марченко з натхненням, — воно відродило **Ново-Спаське**, тепер — **Партизанку**" [31: 320], "Хай побратається цей завод з **Партизанкою**" [31: 321]. "На Варварівці нас чекає тридцятишлях з **Оситняга** і оситнязькі партизани" [31: 180]. В довіднику адміністративно-територіального поділу України [25] ми знайшли ойконіми *Партизани* і *Партизан* [25: 814], *Оситняжки* і *Оситна* [25: 811], що існують у Кіровоградській області на батьківщині письменника. Отже, Ю. Яновський трохи змінив реальні назви, а не вигадав неіснуючі.

Ойконім **Ново-Спаське**, теж реальна назва, існує в Дніпропетровській та Запорозькій областях [26], (тільки в довіднику цей ойконім пишеться разом — *Новоспаське*), в романі — це рідне село чотирьох побратимів "Він (Остюк — Г. Ш.) думав про свою молодість в **Ново-Спаському**, про роботу в господарстві батька, про свою власну землю і власну хату, — які б вони були в його міцних, роботящих руках" [31: 272].

Гідронім **Дунай** уживається в загальнонародному фразеологізмі, характеризуючи веселу вдачу Панька Виривайла: "Боже помагай! З ночвами на **Дунай!** — проспівав під ніс Панько, ніби виконуючи завдання — хвилювати Остюка і дратувати Шахая" [31: 206].

З метою виразності письменник персоніфікує гідроніми, тим самим створюючи образний контекст [15: 17]: "...одну річ відновив у пам'яті Остюк — могутню **Дніпрову течію**, безліч води, що, затиснута між велетенськими скелями **Вовчого Гирла**, мчала, як шалена, вируючи, шумуючи і подаючи знизу голос велетня" [32: 301].

Поетична історична назва **Великий Луг** символізує Україну: "...вона (Лоретта — Г. Ш.) не знає звичаїв його (Остюка — Г. Ш.) предків з **Великого Лугу**, котрих не могла засмутити жіноча печаль" [31: 268]. Ойконім **Біла Церква**, хоронім **Вкраїна**, фольклорний оронім **Савур-могила** зустрічаються в народних піснях, які співаються на весіллі Шахая, вони зумовлюють символічно подальший сюжет твору: Гей, хвалився та козак Швачка, / Під **Білу Церкву** ідучи: / Гей, будем брати, та китаюку драти, / Та в онучах топтати! [31: 178]; / Ох,

і виведіте мене, виведіте / На **Савур-могилу**, / Гей, нехай стану, гляну-подивлюся / Я на свою **Вкраїну!** [31: 176].

Топоніми — дримонім **Матронин ліс** та історичний хоронім **Запорозька Січ** надають оповіді документальності [15: 10], історичності й зв'язані з підтекстним змістом роману: "Шахай побачив смиренного ченця Залізняка, котрий в темну квітневу ніч 1768 року вийшов з ватагою з **Матрониного лісу**" [31: 177]; "Церкву колись будували ще запорожці — вона була тісна і старовинна. Суворі звички **Січі Запорозької** відбилися на церкві. Ікони було змальовано з братчиків-будівників, з кошового отамана, з курінних. В такій церкві ставало страшно серед вусатих чорних лицарів, уквітчаних оселедцями, в козацьких свитах — лицарів жорстоких та відважних" [31: 168].

Топоніми **Кічкаський міст**, **Синчаківський міст** та **Успенівська рівнина** створюють вірогідний фон для зображуваних подій, в даному випадку — бойових: "Мета в них — не пустити за ріку, себто не дати нам **Синчаківського мосту** і по змозі або розбити нас тут, або погнати назад, де за нами по п'ятах ідуть інші" [31: 243]; "За **Кічкаським мостом** стоїть його кінна дивізія" [31: 284]; "Остюк упізнав **Успенівську рівнину** і побачив крізь пил грецьку кінноту, що йшла допомагати французам" [31: 273].

У романі зустрічається також ініціальне позначення ойконіма — криптонім **містечко N**, що, як правило, є натяком на реальність об'єкта [21: 142]: "Галат попускав повіддя і мчав уперед, в напрямку **містечка N**" [31: 251].

Також і в цьому романі є натяк на улюблений топонім Юрія Яновського **Одеса**, вжитий як перифраза: "**Велике портове місто** бриніло від юрби. На рейді ще ворушилися перевантажені пароплави, крейсери й міноноски, деякі з них ще зрідка стріляли на **місто**, в котрому вже хазяйнувала партизанська армія" [31: 220].

Другу групу складають 36 топонімів Франції, куди увійшли 3 ойконіми, 21 урбанонім, 7 назв мостів, 3 еклезионіми, 1 гідронім, 1 інсулонім. Найчастотніші топоніми — це гідронім **Сена** (11) та ойконім **Париж** (9), що, як і всі французькі топоніми цього розділу, набувають рис "чужого" простору [1: 3], постають як зовсім ірреальні місця, що подані через сприйняття Остюка-маршала, який загубився в мирному часі іноземного міста, яке наче ковтає персонажа. "Це сприйняття суто екзистенціалістичне — на перший план виходить зображення пере-

живань та почуттів героя, що й утворюють "справжній" космос оповіді" [30: 30]. Всі топоніми п'ятого розділу "безперечно антропоцентричні, тому що "працюють" на персонаж" [5: 12], допомагають зрозуміти душевний стан колишнього українського повстанця: "Його (острів С.-Луї — Г. Ш.) обтікала вода **Сени**; **Париж** рокотів навкруги, як далеке завмираюче божевілля..." [31: 265]; "Місто затискало в лапах Остюкову *степову душу* (курсив наш — Г. Ш.), обламувало його крила і обмежувало розмах очей. Вітри над **Парижем** дмухали чужі й нерівні, сонце сходило за хмарами і лягало в дим вечорів" [31: 266]; "Маршал одразу уявляє собі мапу **Парижа**. Ніби *блакитна шабля* (курсив наш — Г. Ш.), лежить посередині **Сена**" [31: 284]. Порівнюючи спокійну річку **Сену** з *блакитною шаблею*, письменник натякає на непросте бойове минуле Михайла Остюка.

У романі гідронім **Сена** впродовж свого вживання має значення "місце покарання, страти": "Остюк, радянський дипкур'єр, шкутильгаючи, підійшов до поручнів мосту С.-Луї і кинув листа в **Сену**" [31: 265]; "Остюк схватив зрадника за груди і за пояс, підняв його над поручнями і кинув у **Сену**" [31: 284].

Французькі топоніми в романі подані у великих концентраціях, з метою виразності вони поєднуються з різними тропами: антономасією, метафорою, порівнянням, метонімією [2: 95], що створює образний контекст [15: 17]: "Перед ним похмуро устав із землі **Нотр-Дам**. Маршал Остюк подивився на нього, як верхівець, що проїздив повз хреста на перехресті доріг" [31: 266]; "**Бульвар Пуасоньєр** скінчився і почався **Монмартр**" [31: 270]; "Найблискучіша в Парижі вулиця — **Ріволі** — вступила в годину найбільшої метушні" [31: 282]; "...з-поміж статуй міст, котрі оточують площу, оживає в павільйоні статуя міста **Марселя** і голосом ченця кричить на всю площу" [31: 285]. Інші топоніми актуалізуються у сні Остюка: "Остюк розбиває кінноту натроє. "Перша бригада піде звідси набережною **С.-Бернарда**, поверне ліворуч на бульвар **С.-Жермен**"..." [31: 284]; "Мовчки салютує шаблями бригада, і **Аустерліцький міст** гуркотить і гнеться під такою кількістю коней" [31: 284]; "Не торкаючись землі, летять за ним кіннотники до площі **Бастилії**. Промайнула вулиця **С.-Антуан**. На колишній **Гревській площі** маршал заарештував управу міста. Вулиця **Ріволі**, **Луврський палац**, **Тюльєрійський сад**, усе мчало назустріч і зникало за плечима" [31: 285]; "На площі **Згоди** біля **Луксорського обелі-**

ска маршал побачив уперше крізь вулицю **Єлісейських Полів — Триумфальну арку**" [31: 285]. В цих реченнях-інкрустаціях [10: 78] ніби подано всю Францію з її найвідомішими топонімами-символами.

У п'ятому розділі роману французькі та італійські топоніми (**Мантуа, Ріволі**) ніби вводять читача в історію, натякають на минулі події: "Остюк, шкутильгаючи за ченцем до скверу **С.-Жак**, намагався розшукати, звідки він знає слово "**Ріволі**". Потім поруч цього слова стало в пам'яті "**Мантуа**". За цим прийшло слово "Жубер"... Так, Остюк знав від Шахая про бій під **Ріволі** з італійського походу генерала Бонапарте" [31: 279]; "Увесь **Новий Міст** побудовано з каменю в'**язниці Бастилії**, — сказав чернець, коли було пройдено половину мосту, біля монумента Генріху IV" [31: 283]; "Це дзвонять близько — в **С.-Жермен Оксеруа**, дзвонять там, звідки близько чотирьохсот років тому відзначили початок Варфоломійської різанини" [31: 282]. Тут ми маємо змогу переконатися, що топоніми — це дуже влучний та економний спосіб подання історії, зміщення часових пластів: Юрій Яновський оперує найважливішими топонімами в історії Франції, які змінили хід історії цієї країни: **С.-Жермен Оксеруа** — *Варфоломійська Ніч* (1572) [7, т. 1: 334], **Новий Міст** — *Падіння Бастилії* (1789) [7, т. 2: 606], **Ріволі** — переможний похід майбутнього імператора Франції Наполеона (1796–1797) [7, т. 2: 609].

Інші французькі топоніми розділу виконують фонову функцію та створюють неповторно-загадковий, романтичний, трохи тривожний та суцільно динамічний колорит **Парижа**: "Цілими днями тинявся він (Остюк — Г. Ш.) по місту і несподівано **мостом Сюллі** потрапив до **острова С.-Луї**" [31: 265]; "Ліворуч на самому березі між мостами **С.-Луї** та л'**Архевеш** побачив морг" [31: 266]; "Вулиці рухаються, вітер б'є в обличчя Остюкові, омнібус переїздить на правий берег Сени і швидко їде величезним **Севастопольським бульваром**" [31: 268]; "Лоретта хоче пояснити, чому вона перейшла сюди зі свого старого місця біля церкви **С.-Мадлен**" [31: 268]; "Уставши на розі **бульвару С.-Дені**, Остюк пішов до **Монмартра**" [31: 268]; "З вікна... мансарди видно було... цілу серію червоних черепичних дахів його вулички, що підходила безпосередньо до **бульвару С.-Мішель**" [31: 271–272]; "На мосту **С.-Мішель** засвітилися ліхтарі" [31: 279]; "Полетіли в безвість шабля і френч, кубанка і галіфе, — Остюк, справжній європеєць, пішов далі мостом до **Cіре**" [31: 266]. Фіксуємо навіть сюрреалістичне

подання топоніма письменником: "Останнє, що побачив — були *червоні краплі*, котрі *падали в келех* (курсив наш — Г. Ш.) на мосту **Мистецтв**" [31: 284].

Ойконім **Тулон**, що набуває химерно-романтичного забарвлення, з'являється в баладі про капітана Жана, яку співає французенка Лоретта Остюку. Сюжет балади — це скорочений віршовий переказ Ю. Яновським дії роману про морських піратів "Фома Ягня" французького письменника Клода Фаррера (1876 — 1957) [12: 314–316]: Та ось і вплив сам **Тулон** / Із хвиль солоних лона лон. / Його замріяний обман / Вилискує і крізь туман [31: 276].

Топоніми **Золотий Ручай** та **Хабаровський край** окреслюють географічний простір розділу шостого, де події відбуваються в неосяжній тайзі. Топонім **Золотий Ручай** — промовиста назва — позначає місце, де є золото: "Мені траплялося, — зауважив він, — напивати із сотні пудів піску до трьох золотників. А зараз ми вже заробили по сотнязі на брата. Тепер ти віриш, що це — **Золотий Ручай**?" [31: 292]; "Ще коли ми рушали з **Хабаровського**... Ми зранку йшли на нашу заявку — золото глибоко тоді залягало — і до обіду сиділи під землею, довбаючи породу" [31: 301].

Історичні топоніми **Спарта**, **Фермопіли**, **Царград** та хороніми **Азія** й **Європа** "створюють надтекст великої історії" [3: 13]: "...кривий хан Тимур, що розмахував мечем на цілу **Азію** й **Європу**... Леонід під **Фермопілами**, що загинув із своїми трьома сотнями, захищаючи стежку до **Спарти**" [32: 223]; "До **Царграда** плив Дніпром Олег, велика дорога — "**із варяг у греки**". Славна у вас історія, тезко" [32: 300]. До речі, названий так у літописах історичний шлях "**із варяг у греки**", який "ішов униз Дніпром до Чорного моря й далі на Константинополь — величезний ринок торгівлі з левантинськими містами й найбагатше місто в усьому християнському світі" [24: 47], не вважається власною назвою. Але це — топонім (дромонім), що склався історично, визначений детермінативом — шлях, дорога. Це історична власна назва, яка виражена обставинним словосполученням звідки-куди, де прийменники не злилися в одну лексему, і є типовим прикладом того, що функція визначає зміст завдяки одиничності об'єкта. Ю. Яновський вживає цей дромонім як вказівку на історичну реальність, що в даному текстовому вжитку є власною назвою.

Хороніми **Австрія, Арабія, Греція, Італія, Швеція, Сибір**, еклезіонім **Соловецький монастир** виступають топонімами-згадками, вони не зв'язані безпосередньо з розвитком сюжету, а характеризують епізодичних дійових осіб або визначають місце дії в епізодах [28: 84]: "...йому (Остюку — Г. Ш.) приємно стало від однієї згадки про цього блискучого вояку, молодого, соромливого й романтичного хлопця, котрий загинув у **Австрії** так несподівано, провівши туди з **Італії** крізь гори, холод, сніги, крижані безодні — шістнадцятитисячну армію" [31: 280]; "Вже — надвечір. Терикони біля шахт сірі, поле — сіре, і здається, що друзі сидять в **Арабії**" [31: 319]; "Він (наречений Лоретти — Г. Ш.) був тоді військовий, збирався в похід до **Греції** чи до **Сибіру**" [31: 275]; "...він (Марченко — Г. Ш.) не князь... і не кронпринц **Швеції**, але він має всі дані для цього" [31: 218]; "Петро Кальниш — останній кошовий **Січі** — цокотів чотками в самотньому затворі **Соловецького монастиря**: двадцять сім років праяв старий степові думи, дивився на свій край аж з **Білого моря**, плакав,... радів сонечку, коли воно проглядало крізь млу **Півночі**" [31: 170]. Тут топонім **Соловецький монастир**, який має установлену конотацію "надто віддалене місце ув'язнення" [20: 50], пелагонім **Біле море** та хоронім **Північ** втілюють у собі символ нерідного краю, чужої землі. Дух мандрівництва запорозьких козаків та їх велика повага до своїх кошових виявляються за допомогою турецького топоніма **Смірна**: "Хіба що запорожці, повертаючися з морських походів, клали вози свічок перед святими кошовими в церкві і викурювали їм же цілі шапки росного ладану зі **Смірни**" [31: 168].

Отже, топоніми роману "Чотири шаблі" є сюжетотворчими, виконують наскрізну композиційну роль [28: 85]. Топонімікон роману дуже об'ємний та насичений, має великий діапазон та різноплановість, підкреслює високу напругу зображуваних подій. Письменник у романі "широко вживає найрізноманітніші власні назви з усього світу, тяжіючи до онімійної глобальності" [16: 3], але наскрізними топонімами є топоніми України та Франції. Топоніми України в романі "Чотири шаблі" втілюють фольклорно-національний колорит, виражають українську ментальність, стають достовірним тлом локалізації подій, проникнуті українським войовничим духом віків. Топоніми ж Франції постають як щось ірреальне та загадкове, навіть вороже, адже ми сприймаємо всю топонімію Парижа очима українського маршала — Михайла Остюка.

Література

1. *Абрамова О. Ю., Грибенникова О. О., Мисюк А. В.* Росія і чужина: На матеріалі лірики Й. Бродського, В. Набокова і п'єси М. Булгакова "Втеча" // Питання сучасної ономастики. VII Всеукраїнська ономастична конференція. Статті та тези. — Дніпропетровськ, 1997.
2. *Беленькая В. Д.* Топонимы в составе лексической системы языка. — М., 1969.
3. *Голобородько Я. Ю.* Архітектор романних форм // Ю. Яновський. Вибрані твори. — Харків, 2003.
4. *Горе М. С., Черезова Г. А.* Географическая узнаваемость топонимов в романах И. Ильфа и Е. Петрова // Язык и стиль произведений И. Э. Бабеля, Ю. К. Олеси, И. А. Ильфа и Е. П. Петрова: Сб. науч. трудов. — К., 1991.
5. *Добровольская К. П., Немировская Т. В., Симонова Е. А.* Номинация в произведениях И. Ильфа, Е. Петрова, И. Бабеля, Ю. Олеси // Язык и стиль произведений И. Э. Бабеля, Ю. К. Олеси, И. А. Ильфа и Е. П. Петрова: Сб. науч. трудов. — К., 1991.
6. *Ирисханова К. М.* Стилистические функции топонимов // Сб. науч. трудов МГПИИЯ им. М. Тореца. — 1978. — Вып. 135.
7. *История Франции.* — М., 1972. — Т. 1–2.
8. *Карпенко Ю. А.* Ономастика новой прозы В. П. Катаева // Язык и стиль произведений В. П. Катаева, К. Г. Паустовского, Л. И. Славина: Сб. науч. трудов. — Одесса, 1987.
9. *Карпенко Ю. А.* Стилистические возможности топонимических названий // Питання стилістики української мови в її взаємозв'язку з іншими слов'янськими мовами. Тези доп. міжвуз. наук. конф. — Чернівці, 1963.
10. *Карпенко Ю. О.* Мова топонімів — мова землі: Онімизація тексту як художній засіб у романі Л. Костенко "Берестечко" // Історико-літературний журнал. — 2000. — № 5.
11. *Крупеньова Т. І.* Онімія повісті Марко Вовчок "Інститутка" // Записки з ономастики: Зб. наук. праць. — Одеса, 2005. — Вип. 8.
12. *Ласло-Куцюк М.* "Вікно до великого світу" Юрія Яновського // Патетичний фрегат: Роман Юрія Яновського "Майстер корабля" як літературна містифікація. — К., 2002.
13. *Левченко М. О.* Роман і сучасність. — К., 1963.
14. *Лукаш Г. П.* Структура онімних полів художнього ономастикону // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. — Донецьк, 1994. — Вип. 1.
15. *Маруніч І. І.* Топоніми в ідіостилі письменника: Автореф. дис... канд. філол. наук. — К., 1994.
16. *Мельник М. Р.* Ономастика творів Ліни Костенко: Автореф. дис... канд. філол. наук. — Одеса, 1999.
17. *Морозова М. Н.* Поволжская топонимия в русской художественной литературе // Русская ономастика: Респ. сборник. — Рязань, 1977.
18. *Немировская Т. В.* Некоторые проблемы литературной ономастики // Актуальные вопросы русской ономастики: Сб. науч. трудов. — К., 1988.

19. *Немировська О. Ф., Немировська Т. В.* Хронотопія в онімному просторі художнього тексту // Щорічні записки з українського мовознавства. — Одеса, 1999. — Вип. 6.
20. *Отін Є. О.* Конотативна ономастична лексика // Мовознавство. — 1978. — № 6.
21. *Павликівська Н. М.* Топонімія художніх творів Юрія Федьковича // Питання сучасної ономастики. VII Всеукраїнська ономастична конференція. Статті та тези. — Дніпропетровськ, 1997.
22. *Перкас С. В.* Парадигматические и синтагматические аспекты лингвостилистического потенциала топонимов в современном английском языке: Автореф. дис... канд. филол. наук. — М., 1980.
23. *Перкас С. В.* Урбанонимы в художественном тексте // Имя нарицательное и собственное. — М., 1978.
24. *Субтельний О.* Україна: історія / Пер. з англ. Ю. І. Шевчука; Вст. ст. С. В. Кульчицького. — 3-є вид., перероб. і доп. — К., 1993.
25. *Українська РСР.* Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 року. — К., 1947.
26. *Українська РСР.* Адміністративно-територіальний поділ. — К., 1969. — Т. 1–2.
27. *Фененко М. В.* Топоніміка України в творчості Тараса Шевченка. — К., 1965.
28. *Фонякова О. И.* Имя собственное в художественном тексте: Учебное пособие. — Л., 1990. — 103 с.
29. *Хрептулов А. А.* Топонимическая стратификация художественного произведения // Шоста Республіканська ономастична конференція: Тези доп. і пов. — Т. 1. Теоретична та історична ономастика. Літературна ономастика. — Одеса, 1990.
30. *Чумаченко О.* Український "кіплінгіанець" Ю. Яновський (Перспективи модернізму в "Чотирьох шаблях") // Слово і час. — 1998. — № 3.
31. *Яновський Ю. І.* Твори: В 5 т. — К., 1983. — Т. 2.
32. *Яновський Ю.* Вибрані твори. — Харків, 2003.

Е. В. Босва

ОНОМАСТИЧНІ ЗАСОБИ СТВОРЕННЯ ХРОНОТОПУ В ПОЕТИЧНОМУ ТЕКСТІ (на матеріалі поезій І. Багряного)

Художній хронотоп є одним із складових компонентів літературного твору, одним із чинників утворення художнього цілого. Саме художній час і простір (ХЧП) впливає на вибір письменником різноманітних прийомів зображення дійсності, певних компонентів онімного простору, засобів моделювання сюжетного руху і образної системи тощо.

Локально-темпоральна відмежованість у творі стає тим континуумом, що являє собою модель світу даного митця, яку висловлено мо-

вою його просторових уявлень [4:252-253]. Замкнена чи необмежена, розгорнута за обсягом, вона завжди є необхідною для текстової побудови, розкриття авторської концепції і визначення онімного простору, є тою особливою системою, що становить специфіку авторського стилю.

Саме ХЧП визначає локальність, темпоральні параметри твору, що стає вирішальним фактором у доборі певних лексичних і ономастичних одиниць — топонімів і хрононімів. Разом з усіма власними назвами (ВН) вони підпорядковуються певним законам художності, їм притаманна експресивність і стилістична маркованість. Саме вони є основним визначальним фактором просторово-часової домінанти художнього твору.

В наш час, у період накопичення фактів літературної ономастики і узагальнення результатів її досліджень основна увага приділяється антропонімам як центру ономастичної системи будь-якого художнього твору, оскільки саме на цей клас ВН припадає у творі найбільше смислове і експресивне навантаження. Однак, на нашу думку, інші класи ВН містять у собі не менш визначальні стилістичні можливості і заслуговують на увагу дослідників.

До проблеми художнього топосу звертались К. М. Ірисханова, Ю. О. Карпенко, Г. П. Лукаш, І. І. Маруніч, Т. В. Немировська, С. В. Перкас, О. І. Фоякова. В основному, згадані автори досліджували функціонування топонімів у прозаїчних текстах. Стилістична роль топонімів у поетичному тексті залишається майже недослідженою. Існують лише поодинокі розвідки спорадичного характеру [2; 7; 9], присвячені окремим аспектам функціонування топонімічної лексики у поезії. Ще менш дослідженою є хрононімія, з питань функціонування якої існують лише окремі розвідки (роботи Л. В. Андрєєвої, С. А. Реммер, А. В. Скиби, О. В. Спачіль, З. Я. Тураєвої та ін.). Питання ролі топонімів і хрононімів у створенні просторово-часової домінанти в поезії висвітлюється в числі інших у праці Ю. О. Карпенка, присвяченої розгляду ономастики поетичних творів Ліни Костенко та Бєли Ахмадуліної [3]. Майже недослідженою з цього боку залишається творчість поетів української діаспори, чия творчість сьогодні повертається до українського читача, зокрема поетична спадщина Івана Павловича Лозов'яги (Багряного), творчість якого охоплює найрізноманітніші проблеми тогочасного життя і є справжнім взірцем художньої майстерності. Цим посилюється **актуальність** представленої роз-

відки, яка має на меті визначити роль хронотопу в жанрі поезії як одного із засобів локалізації місця і визначення часу дії, а також засобу художньої стилізації.

Отже, **темою** даної розвідки є ономастичні засоби створення хронотопу у поезіях І. Багряного, а **предметом** дослідження стали топоніми і хрононіми, що посідають особливе місце в організації та структурній цілісності поетичних творів митця. **Матеріалом** дослідження послужили його поетичні твори, що увійшли до збірки "Вірю!..". Поезії І. Багряного, як і вся його творчість, просякнуті духом любові до рідної землі, вболіванням над її стражданнями, духом незламності, мужності і сили національної самосвідомості українського народу.

Зазначимо, що використання топонімів і хрононімів у поетичному тексті має свої характерні і специфічні особливості. У контексті ліричного вірша ВН взагалі і хронотоп зокрема "стає тим універсальним знаком, що вміщує контекстуальну багатозначність, засобом мови, здатним конденсувати зміст" [7:89]. Проектуючи цю рису поетичної онімії на доробок І. Багряного, можемо констатувати, що особливо це стосується топонімів як засобу створення художнього простору (ХП), який у поезіях митця охоплює планету Земля. Топоніми у контексті поезій представлені різними розрядами, вони створюють мовби єдиний художній мікросвіт, насичуючи поезії численними асоціаціями, стилістичними конотаціями, містять значну емоційно-експресивну маркованість, сприяють розкриттю світоглядної позиції автора. Це **хороніми** (*Австралія, Америка, Аравія, Арктика, Атлантида, Геллада, Європа, Єгипет, Закарпаття, Захід, Індія, Індостан, Китай, Коліма, Крим, Монголія, Ніневія, Росія, Сибір, Україна, Уругвай*); **ойконіми**, серед яких: **астіоніми** (*Багдад, Батурін, Берлін, Бухара, Вавілон, Воркута, Дамаск, Жовті Води, Женева, Каїр, Канів, Караганда, Київ, Лозанна, Лондон, Лубни, Львів, Магадан, Москва, Одеса, Париж, Переяслав, Полтава, Помпея, Путивль-град, Рим, Севастополь, Сорренто, Східний Берлін, Харків, Хуст, Чигирин, Чита*); **комоніми** (*Гуляй-Поле, Зарічна, Кобеляки, Слобідка*); **гідроніми** серед яких: **океанонім** *Індійський океан*; **пелагоніми** (*Каспій, Кос-Арал*); **потамоніми** (*Амур, Буг, Ворскла, Ганг, Дніпро, Дон, Йордан, Печора, Прип'ять, Рейн, Рось, Тібр*); **ороніми** (*Алтай, Карпати, Памір, Фудзіяма*); **ВН пустель** (*Кара-Куми, Сагара*); **дромоніми** (*БАМ, Ромодан*); **міфотопоніми** (*Едем, Троя*).

Наведений перелік топонімічної лексики свідчить про широту тематичних обріїв І. Багряного, про справжнє знання світу. Це зумовлене особливістю життєвого шляху поета, що другу половину життя прожив за межами рідної України. Проте, крім своєї прямої функції — локалізації місця дії, топоніми в поезіях І. Багряного перетворюються у дійовий художньо-образний засіб, набувають конотативних прирощень і переосмислення, а окремі наскрізні топоніми стають символами. Як відомо, у поетичному тексті онім "здатний сфокусувати увагу читача як ніякий інший засіб лексичної номінації, тому що коло його конотацій надзвичайно широке" [8:81]. Особливо це виявляється при врахуванні лексичного оточення оніма, узгодженого з вимогами текстотворення.

За нашими спостереженнями, хрононіми у досліджуваних поезіях майже відсутні, за винятком поезії "Маляр" (1928). Засобами вираження темпоральності в основному виступають т. зв. фонові оніми (ФО) — власні імена (ВІ) історичних осіб, видатних діячів культури, мистецтва, а також теоніми, ідеоніми, замітники-апелятиви (ЗА), що разом із відповідними топонімами утворюють певне асоціативне поле. Так, у поезії "Мулярі" (1925) топоніми *Єгипет*, *Вавилон*, *Атлантида* у сполученні з теонімом *премудрий Ра*, міфонімом *Зороастр*, *ЗА африканська спалена пустеля*, *фараони*, *царі*, *сфінкс*, *піраміди* утворюють хронотопічне поле минулого, ретро-план, що перетинається з сучасністю, створює паралель між минулими творцями пірамід і сьогоденніми будівниками: "*Премудрий Ра — Єгипту божество, — як в африканській спаленій пустелі, в ультрамариновій, аж зсиза-синій стелі з зеніту звис розпеченим єством (...) І виростає велетенський, мов сфінкс задуманий, чіткий і загадковий. Простяг пілястри. Рій стрімких колон наставив в небо. В шумі стан спружинив, і вищирився міліоном тонн рудої цегли... Чим не Вавилон?!? (...) Та то ж вони, що десь ще з Атлантиди споконвіків складають піраміди й хорони фараонам і царям!*" (курсив наш. — Е. Б.) [1: 38-40]. У зв'язку з літературним твором, іменем поета, з найрізноманітнішими асоціатами і — що особливо важливо — сполучаючись у мікро- і макроконтексті з лексичним оточенням, вищеназвані оніми перетворюються в художньо-образну деталь виключної вагомості.

Взагалі поділ ХЧП на два параметри — сучасність і минуле, і тісний взаємозв'язок між ними є характерним для поезій І. Багряного.

Актуалізація ХЧП в його поезіях багато в чому залежить від низки ономастичних факторів: їхньої синтагматики у тексті, конотативності, стійкості асоціацій. Так, астіонім *Вавілон* у сполученні з прикметником-означенням *новітній* у вірші "Товаришам" (1927) створює паралель із сучасними трудівниками, що з руїн зводять нове життя; згадане словосполучення розширює хронотопічні межі і переростає у символ нашого сьогодення — безладдя, сваволі, суцільної суміші: "*То йдуть весняним льодоходом (...) із гною зводити новітній Вавілон*" [1:59].

Хронотопічні параметри обсягом принаймні півтисячоліття містить невеликий за обсягом вірш "Маляр" (1928), в якому нами зафіксовано єдиний у досліджених поезіях хрононім — *Чінквеченто* (транслітероване італійське слово *cinquecento* — п'ятсот, що зазнало онімізації у контексті поезії; мова йде про п'ятисоті роки другого тисячоліття) [1:48]. Дане слово, вжите для характеристики сучасного майстра-трудівника, у сполученні з астіонімом *Рим*, VI митців епохи Відродження *да Вінчі*, *Буонаротті*, темпоральним апелятивним словосполученням з *глибини віків*, теонімом *Феб*, космонімом *Сонце* набуває вимірів безкінечності, вічності краси, відродження таланту навіть через віки. Експресію підсилює повтор хрононіма в наступній строфі, а також стилістичний прийом кільце — повтор першої строфи в абсолютному кінці твору, що теж є характерним для поезій І. Багряного: "*Охра, синь і зелень, умбра і білило, а в крайках лисніє, як єдваб, кармін... Майстер, як альхемік, мрійний і похилий, гейби з Чінквеченто, ніби з Риму він. До простих віконниць додає охоти, — ожива соснина від його руки. Чим він не да Вінчі? Не Буонаротті? Майстер з Чінквеченто, з глибини віків?*" [1:48]. ВН *Феб*, *Сонце*, займенник *ти* в орудному відмінку, графічно оформлений з великої літери, теж сприяють розширенню хронотопічних рамок до меж Всесвіту: "*Майстре! Феб з Тобою! Сонце над тобою! Подих під тобою сотень глядачів!...*" [1:49].

Поема "Батіг" (1929) — це твір, сповнений болем і сарказмом. Поет висміює батіг, що "*його із шкури зроблено простої руками людськими давно... в старі часи...*" [1:89]. Мало що змінилося з плином часу, батіг не звели "*ні тлінь, ні смерть*" [1:90]. Поет з болем у серці, з сарказмом схиляє голову перед "*майстром першим ери кам'яної*" [1:89], що за такий "витвір" заслужив собі пам'ятник; нагромодження топонімів підсилює сатиричну експресію, утворюючи водночас мас-

штабний хронотоп: "*Тобі б от пам'ятник, єдиний і останній в Женеві, Лондоні, Парижі і Лозанні!..!*" [1:90]. Ві історичних осіб, діячів мистецтва контрастно відтіняють дикунство і жорстокість сучасної людини, що з плином часу не тільки не зуміла позбутися батога, а ще й вдосконалила його: "*У нас був Шуберт, Данте й Галілей, був Рафаель... Тому й батіг у нас із дроту, а не з шкури, що спеціально для людей!*" [1:91].

Найбільшу кількість топонімів і ФО серед розглянутих творів містять дві поеми — "Монголія" (1926) і "Золотий бумеранг" (1932). Перша з них присвячена завойовницьким походам давніх монгольських правителів, і ХЧП, що розпадається на дві частини (минуле й сучасне), є достатньо широким. Початок поеми містить низку топонімів, що сприяють чіткій локалізації місця дії, а Ві *Тімур*, відономастичне словосполучення *Батисєва слава* створює чіткий ретро-план: "*За Каспієм тиша і синь, сипучі піски Кара-Куми (...) Туди ми, туди, де останній мулла, де сонце над муром Китаю, туди, де Батисєва слава цвіла, до гір золотого Алтаю. Шумлять і шумлять комиші над Аму, і йдуть, і хвилюють ордою. І шастає вітер, неначе Тімур, по джунглях важкою ходою*" [1:85].

Далі спостерігається дистантне уживання топонімів і ФО, що вибудовують ХЧП оповіді: *мертва брова Кос-Аралу, брудні і убогі Алтай і Таджики* [1:85]; *Сагара, Бухара, хмурний Памір* [1:86]; *Європа* [1:87]; *Каїр* [1:88]; *грізний Тімур, Могол* [1:87]; *Тамерлан, Чінгіз-хан* [1:88]; іменна сполука *Чінгіз і Тімур* [1:89], що уособлюють колишню славу.

Та особливу тональність оповіді створюють топонімічні масиви [5:13], що сприяють її масштабності, розширенню меж хронотопу, а в поетичному тексті, сполучаючись з прийомом градації, створюють додаткову експресію: "*Встають і проходять по мертвих пісках — пильнують уславлені вої Єгипет, Багдад, Індостан і Дамаск, і землі Росії чужої. Проходять зирнути, чи досі стоять їх межі од моря й до моря, — од мурів китайських до синіх Карнат, од хаців Сибіру по мрійний Багдад, — чи й досі їм землі в покорі?*" [1:87].

Наступні три строфи містять кожна по два хронотопічні виміри: минуле-сучасність; *Європа — грізний Тімур, Могол*; що випереджають головну опозицію поеми, пов'язану з колишньою славою *Монголії* та її сьгоднішнім днем: "*То шастає з воями грізний Тімур в Євро-*

ну важкою ходою (...) Треба б Європі Могола (...) Що вмерло — довіку не встане, і ходить печаль від уральських розпут по соняшний Ганг Індостану" [1:87].

Подальший контекст знов насичується масивом онімів, який, створюючи спочатку градацію, мовби на найвищій ноті несподівано обриває урочисте прославлення минулих подвигів і вводить читача в абсолютно протилежний, сучасний хронотопічний вимір. Хоронім *Монголія* в даному контексті знаходиться на протилежному полюсі; він уособлює, символізує сьогоднішнє сіре й одноманітне життя: *Пісок і пісок ...ось звідсіль Тамерлан в Каїр становив свої стопи. Ось цими пісками ходив Чингіз-Хан трусити за душу Європу (...) Дрижали в огні під азійським мечем Європа, Китай і Єгипет. Дрижали... Умерло. Згоріли вогні. Зогнили Монголії квіти. Умерла луна у віках в далині...Нікого ніде, — тільки юрти одні, А в юртах — замурзані діти" [1:88].*

Хронотопічні межі вірша визначає знову вдало залучений І. Багряним прийом кільцевого обрамлення оповіді наприкінці твору — варіація початкової строфи: *Туди, де вогонь не згорає! Туди, де Батуєва слава цвіла, до гір золотого Алтаю [1:89].*

Хронотоп поеми "Золотий бумеранг" (1932) — зразок широкого, об'ємного охоплення дійсності; він є багатоярусним, містить низку звужених семантичних полів, і водночас у контексті поетичного мікросвіту становить неподільне ціле. І мовні (в т. ч. ономастичні) засоби, і весь твір в цілому відзначається особливими конотаціями, досить виразною експресією — він був написаний поетом під час ув'язнення у Харківській тюрмі — "при зіставленні з датою, позначеною у вірші, виникають особливі конотації" [2:24], які відбивають стан душі автора, його роздуми, конкретні життєві ситуації. Будучи замкненим у чотирьох стінах тюремної камери, І. Багряний думкою охоплює всю планету Земля, роздумуючи над долею планети і людства. І ономастичні кон поеми, ЗА та інші мовні засоби яскраво це відображають, створюючи як великомасштабну локально-просторову домінанту, так і ущільнені хронотопічні поля, пов'язані з певними регіонами. Так, закономірним є уживання певних топонімів і фонових онімів, пов'язаних з *Італією, Грецією*, хоча самі ВН у контексті відсутні: *вітчизна Данте і Петрарки; Елінка стара; країна пензля; країна мрійників-майстрів — країна деспотів-царів [1:116]; Тибр, Дантова свята [1:118].* Наступ-

ний онімний масив утворює яскравий опис *Італії*: "*О, край **Петрарки**, край **Тезея!** Край мрій, колізій, **Колізея!**.. **Ще Юлій Цезар і Нерон навчали в нім божків любити**" [1:117]. Далі контекст переносить читача до земних полюсів — у поемі ми зустрічаємо виразну опозицію між двома хоронімами і розширення ХП за рахунок топоніма *Гавайї*: "*Безводні **Азії** пустелі... холодні **Арктики** сніги... **земель гавайських упруги на бо'зна котрій паралелі...**" [1:118].**

Наступний вірш, що складається з 16 рядків, містить 11 онімів; окремі ВН входять до складу чотирьох ЗА топонімів, а перелік-градація утворює виразне наростання експресії: "***Месопотамія... Едем. На тихих водах **Йордану**... Строкатий клин **земель Корану**... Обличчя **Індії** руде. І чорний жемут кряжів **Паміру**... Рівнин слов'янських сиза шкіра... Країна пагод... Мла **Сибіру**... І в туманіх архіпелаг — межі морями плями, плями під смолоскипом **Фудзіями**... Строкатий **Пан-Європи** стяг... І знову ось архіпелаг — вітчизна Байрона й Шекспіра. А над усім, як в казці, пробі ходюю велетня іде вітчизни сагі великий чобіт" [1:119]. Останнє речення поєднує вищевживані оніми і ЗА в єдиний хронотоп, водночас утворюючи негативну експресію — натяк на загарбницьку політику.***

Подальша вигадана мандрівка охоплює *Гелладу, Ніневію, Єгипет, Індійський океан, Памір, Уругвай, Австралію, дві Америки, чорнолицю країну муринів (Африку), Ганг, Шпіцберген*, і так пливе на протязі віків *Земля п'ятьох материків* [1:120]. Безперечно, топонімія посідає в поемі І. Багряного надто важливе місце, і свідчить про це не лише її обсяг, а й той діапазон дії, який наповнює лексику цієї онімної групи особливою навантаженістю в поетичному тексті.

17 вірш поєднує також насичений онімами і ЗА, що утворюють поперемінно асоціації-паралелі й контрастні опозиції; в єдине ціле цей онімний масив поєднує онімизоване словосполучення країна *Розуму і Ладу*: "*Пливуть години і тижні, плинуть навколо бігунів... з країни **Данте і Петрарки** — десь до країни **Далай-Лами**, а чи з вітчизни **Пива й Марки** — до смолоскипу **Фудзіями**. Чи то із дикого **Сибіру** — в химерний край **Шехерезади**, чи десь довозять чорношкірих в **країну Розуму і Ладу...**" [1:121].*

Особливий, виокремлений ХЧП містить 20 вірш поемі, де мова йде про *Україну*: "*Серед слов'янської рівнини, межі **Сибіром** і хребтом **Карпатських гір** — крутим хребтом — пливе під сонцем **Украї-***

на" [1:122], що створює "між двох світів, як *Ельдорадо*, в *Гелладу* з *Арктики* проспект" [1:123]. Семантико-хронотопічне поле України утворюють "ретроспективні" оніми й ЗА, що органічно вписуються у контекст вірша: *земля Олегових героїв; земля Буй-Тура смілих воїв; Путивль-град; Ярославна; Бояни; Край-Титан; край-дитина; край пісень; край волелюбців; земля титанів-"нетитанів"; земля веселих кобзарів* [1 : 122-124]. Зазначені лексеми і словосполучення створюють виразну поетичну тональність, висвітлюють любов і тепло, з якою поет змальовує рідну землю.

Особливе семантико-стилістичне навантаження має у поемі наскрізний космонім *Земля*, що уживається у творі обсягом 17 сторінок 44 рази, утворюючи своєрідний фон оповіді, поєднуючи всі окремі ущільнені хронотопічні поля твору у єдиний великий хронотоп, який, проте, в свою чергу, теж поділяється на два рівні. З одного боку, це *планета Земля*, що є мовби живою істотою, може відчувати радість, біль, страждати. Семантичне поле даного рівня утворюють численні варіації ВН і ЗА: *Альма Матер* (4 рази); *о Альма-Матінка Земля* [1:112]; *дитина Сонця і Тепла, колиска людськості — Земля* [1:114]; *Земля п'ятьох материків* [1:120]; *Земля без Заходу і Сходу* [1:102]; *О, Мати-Земле, Альма Матер! О, земле-Мати, Альма-Матер!* [1:116]; *засмикана, закивана Земля; аж кров'ю давиться Земля* [1:114]. З іншого боку, це "подоба" Землі, "*продукт людського мозку — глобус*" [1:110], що стоїть перед учнем на столі і, дивлячись на нього, можна подумки мандрувати планетою, мріяти. Семантичне поле утворюють лексеми і словосполучення *ця копія Землі* [1:111]; *портретик капосний Землі* [1:110]; *копія* [1:125]; *невдалих твір митця-невдахи* [1:110], що його крутить *мрійник з Землі* [1:125].

Останній вірш поеми створює різкий контраст усій попередній оповіді, звужуючи до мінімуму ХЧП усього твору. Автор уриває роздуми — він знаходиться "у в'язниці на Землі", на нього чекає нічний допит, *цундра* [1:126]. Таким чином, умовність часових категорій повністю збігається у поемі І. Багряного з умовністю просторових категорій, з умовністю всіх художніх рівнів при усій їх спрямованості на реалії життя.

Хронотопічне поле України є найбільш розгалуженим у піснях, які також широко представлені у збірці "Вірю!..". Воно теж представлене

онімами різних класів, що разом насичують контекст пісень яскравими конотаціями. Засоби уживання цих мовних засобів є різними:

а) одينية уживання: "*Бо немає у нас Батьківщини, тільки тая, що біля Дніпра*" [1:174];

б) 2–3 оніми в одному контексті з утворенням асоціацій-паралелей чи опозицій: "*Від Дону до синіх Карпат*" [1:177]; "*Наш стогін звучить над всією землею, — звучить над Сибіром, над Бугом пливе...*" [1:179]; "*Тримайтесь, герої! За нас святий Юрій у тяжкім нерівнім бою! Послав нас до бою гей Симон Петлюра боротись за матір свою*" [1:178]; "*Напоїмо коні із синього Дону, самі нап'ємося з Дніпра. У Києві ворог від жаху холоне, героїв чекає сестра*" [1:177];

в) ономастичні масиви, що містять одиниці різних розрядів і класів: "*Лубни і Львів, Батурич і Полтава, і гордий Київ, і древній Чигирин мечем онуків відродили славу...*" [1:173]; "*Київ і Харків, Одеса і Львів, Хуст, Чигирин і Полтава ждуть своїх вірних і гордих синів...*" [1:184]; "*Від схилів Закарпаття до вод Дону синього, від скель Севастополя по Прип'ять, ачей, — за честь і свободу народу єдиного ми станемо плечима до плечей*" [1:182]; "*Хмельницький, Мазепа й Петлюра, і геній великий Тарас, — всі предки й заплакана мати очима приникли до нас*" [1:178].

Локально-темпоральне поле Сибіру і Середньої Азії створює виразну опозицію до українського просторового континууму: "*Концтабори Печори і тюрми з тортурами, і пекло холодне страшної Колими, і каторгу Сибіру, і муки за мурами, і сльози — усе взнали ми*" [1:182]; "*Від Бухари і пекла Колими — Колими. — Гей повертайтесь додому, соколи, — з мечем*" [1:184].

Особливі конотації утворює топонім *Гуляй-Поле* в однойменному вірші (1944). Будучи локально-темпоральним засобом, ВН у контексті твору водночас персоніфікується, переростає у символ народного горя, підступності і зради: "*Лежить Гуляй-Поле в крові і сльозах, потоптане, смертю розоране (...) Мовчить Гуляй-Поле, мовчить Гуляй-Поле, спалене хтивістю й зрадою Юдиною (...) Мовчить Гуляй-Поле, жаске і руде. А стрілка помалу іде та й іде*" [1:132-133]. З плином часу серед руїн проходить отаман. На нашу думку, автор навмисне уникає уживання ВІ *Нестор Махно*, яке б збіднило оповідь, додало б зайвої конкретизації, позбавило б контекст романтичного пророчого серпанку. ЗА органічно вписується у локально-темпоральне поле

мікроконтексту: "*Встає від розритих могил і руїн, іде Гуляй-Подем — проходить один. Іде мовчазний і блідий, мов туман, — грізний, страшний отаман. Іде отаман по руїнах, мов тінь. Ступа по уламках усіх поколінь*" [1:134-135].

Подальше уживання топоніма, підсилене повторами, знов повертає читача до колишніх часів: "*Було Гуляй-Поле, було Гуляй-Поле! — як буряне море, кипіло й гуло*" [1:135].

Останнє введення ВН у контекст створює конотацію майбутнього відродження боротьби і, отже, *Гуляй-Поля*, що є символом самосвідомості народу; пророче звучання підсилюють неповні конструкції речень, що чітко й виразно звучать у вірші, нагадуючи дзвони: "*Задвигтись Гуляй-Поле небачено ще. І лавина — потече, — невблаганна. Безодвічна. Страшна. Апокаліптична*" [1:137].

Таким чином, здійснене дослідження свідчить про наявність у поезіях І. Багряного надзвичайно складного, багатоярусного, розгалуженого хронотопу, що охоплює загалом увесь світ від давніх часів до сьогодення і водночас розпадається на окремі ущільнені локально-темпоральні відрізки, пов'язані з певним історичним часом і регіонами, які утворюють певні хронотопічні поля. Ці поля є відмежованими одне від одного, і водночас вони тісно переплітаються між собою, стаючи у контексті поезій І. Багряного складовими чинниками єдиного, великого хронотопу, що своїми масштабами охоплює всю *планету Земля*. Такий широкомасштабний хронотоп свідчить про коло інтересів, широту світогляду митця, що, зостаючись патріотом знедоленої України до кінця свого життя, умів мислити і вболівати за долю всього людства.

Література

1. *Багряний Іван*. Вірю!...: Хрестоматія. — 2-е вид. — Харків, 2000.
2. *Вартанова В. А.* Топоним в поэтическом тексте // Текстовый и синтаксический уровни стилистического анализа. — Л., 1989.
3. *Карпенко Ю. А.* Проблемы типологии литературной ономастики: имена собственные в поэзии Беллы Ахмадулиной и Лины Костенко // Літературна ономастика української та російської мов: взаємодія, взаємозв'язки. — К., 1992.
4. *Лотман Ю. М.* В школе поэтического слова: Пушкин. Лермонтов. Гоголь: Кн. для учителя. — М., 1988.
5. *Перкас С. В.* Парадигматические и синтагматические аспекты лингвострановедческого потенциала топонимов в современном английском языке: Автореф дис... канд. филол. наук. — М., 1980.

6. Реммер С. А. Употребление хронимов в тексте литературного произведения // Восточноукраинский лингвистический сборник. — Донецк, 2000. — Вып. 6.
7. Троян Т. І. Семантичний потенціал топоніма Україна в поезії О. Олеся // Записки з ономастики: Зб. наук. праць. — Одеса, 1999. — Вип. 2.
8. Фоякова О. И. Имя собственное в художественном тексте: Учебн. пособие. — Л., 1990.
9. Шапошнікова І. В. Лінгвостилістика творення образу України в українській поезії другої половини ХХ століття: Автореф. дис... канд. філол. наук. — Запоріжжя, 1999.

РЕЦЕНЗІЇ

Карпенко О. Ю. Проблематика когнітивної ономастики: Монографія. — Одеса: Астропринт, 2006. — 328 с.

Після того, як лінгвісти II пол. XX ст. розширили уявлення про суть мовного знака від схематичного зображення Г. Фреге у формі "семантичного трикутника" до чотирикутного (трапеційного), додавши до денотата, смислу (сигніфіката) й позначення (слова) ще й поняття про денотат, все більшу увагу вчених почало привертати співвідношення між ідеальними компонентами в структурі знака — вираженням у лексичному значенні слова смислом, з одного боку, й поняттям, яке формується в ментальному лексиконі, тобто в мові мозку, з іншого. Оскільки мислення має беззаперечно вербальний характер, ментальний лексикон як результат діяльності мозку між входом і виходом інформації (у так званому "чорному ящику") став і предметом вивчення мовознавців. Заглиблення в цю проблему виявилось настільки серйозним, що в останні десятиліття XX ст. розвинулася як самостійний напрям когнітивна лінгвістика, яку вже встигли охрестити найперспективнішою в сучасній науці. Лавина праць з проблем мовної картини світу, її концептуального аналізу і т. ін. охопила різні галузі мовознавства, але ономастика, принаймні слов'янська, досі стояла осторонь цього процесу або ж робила незначні "реверанси" в бік когнітивного аспекту в сучасному розумінні цього терміна, бо роль онімів у пізнанні внутрішнього світу людини й довкілля так чи інакше вивчалася здавна. І ось у надрах Одеської ономастичної школи, що завжди тримала й тримає руку на пульсі передових наукових течій, здійснене чергове новітнє дослідження, яким стала монографія О. Ю. Карпенко "Проблематика когнітивної ономастики". Вже саме по собі звернення до окресленої в назві книги проблеми є дуже сміливим і певною мірою ризикованим рішенням, бо переконливо розкрити суть і механізм семантичної трансформації в мозку людини такого специфічного класу слів, якими є власні назви, здатен далеко не кожен учений: для цього потрібно одночасно бути сильним теоретиком мови і не менш сильним ономастом. Приємно відзначити, що О. Ю. Карпенко відповідає таким вимогам, довівши це отриманням нових і безперечно вагомих наукових результатів у рецензованій праці.

Проведене дослідження виконане на багатому фактичному матеріалі, дібраному переважно з художніх творів українських, російських, англійських та інших письменників, хоч досить широко залучалися реальні та віртуальні оніми зі сфери повсякденного життя, живопису, музичного мистецтва тощо, де наявний контекст і відтворюваність власної назви, адже саме ці ознаки є передумовою для отримання онімом статусу концепту. Не дивлячись на те, що автор монографії є піонером у галузі слов'янської когнітивної ономастики, їй удалося, з одного боку, зробити багато важливих наукових узагальнень щодо сучасного стану ономастичних категорій, хоч далеко не всі ще теоретичні питання традиційної ономастики остаточно розв'язані, а з іншого — підняти на вищий щабель усвідомлення їх як важливої частини когнітивно-комунікативної системи, визначивши перспективні шляхи її розвитку й подальшого вивчення. Дослідниця окреслила і досить аргументовано проаналізувала десять найактуальніших проблем когнітивної ономастики (див. стор. 8–9), кожна з яких є настільки складною й об'ємною, що могла б стати предметом окремого монографічного вивчення. Основна увага приділена процесу проникнення власних назв в індивідуальний і колективний ментальний лексикон, їхній обробці та переробці в мові мозку, наслідком чого є перекодування певної частини з них у концепти, які значною мірою організують ментальну й мовну картину світу.

Теоретична цінність монографії забезпечується, крім розв'язання методологічних проблем, глибоким концептуальним аналізом власних назв і дослідженням структури індивідуальних ономастичних фреймів відповідно в першому ("Власні назви як концепти"; стор. 10–92) і другому ("Концептуалізація та ментальна реалізація онімічних розрядів"; стор. 93–186) розділах, зміст яких частково охарактеризований вище. Особливо цінним є здобуток, пов'язаний з виявленням специфіки власних назв у ментальному лексиконі. Порівняно із загальними назвами, які також переживають процес зміни семантики й розвитку асоціативних зв'язків, у системі онімів це відбувається значно швидше і більшою мірою залежно від позамовних чинників, бо власні назви — це завжди знаки одного об'єкта, тому вони мають набагато слабкішу залежність від позначуваних реалій об'єктивної дійсності, ніж апелюючи, і набагато легше розривають свою прив'язаність до певного денотата.

На прикладі різноманітних мовно-ментальних асоціацій О. Ю. Карпенко переконливо доводить, що основна когнітивна роль пропріальної лексики (в монографії цей складений термін не вживається, та й загалом в українському мовознавстві він почав забуватися, хоч саме *opota prorgium* стояв біля витоків ономастичної науки і продовжує залишатися її міжнародним розрізнявальним знаком) зводиться до функції своєрідних гачків, які витягують з мозку людини мовну й позамовну (енциклопедичну) інформацію для її озвучення й використання в процесі комунікації. Але далеко не всі власні назви покликані виконувати таку функцію в мові, а лише ті "вибрані", які стають концептами, тобто відтворюються в мовленні і сприймаються як знаки відомого в суспільстві об'єкта чи явища. Набуваючи статусу концепту, власна назва спочатку входить до ментального лексикону індивідуума чи колективу і зберігається в пам'яті як символ денотата, від змісту якого і залежить процес її концептуалізації. Зокрема, в українському суспільстві досить швидко загальнонародними концептами стали власні імена *Тарас* і *Богдан*, які викликають насамперед ту інформацію, що стосується двох найвидатніших українців — Тараса Шевченка й Богдана Хмельницького. Цікаво, що в інших мовах, матеріал яких залучається до аналізу, автор не зафіксував подібного явища, тобто використання особового імені без співвідносних апелювань чи інших форм антропонімів, що може свідчити про його власне українську специфіку.

У питанні про концептуалізацію назв О. Ю. Карпенко розвиває думку Наума Хомського про те, що збереження інформації пов'язане із символами, а реалізація інформації — з концептами. Таке розуміння символу як умовного позначення якогось предмета, поняття або явища стало в мовознавстві основним, тому й висновок автора, що "з погляду когнітивної лінгвістики символи — це пасивні концепти, а концепти — це активні символи" (стор. 54) загалом не викликає заперечень. Разом з тим ця теза вступає в певне протиріччя з деякими іншими висновками, що зумовлено другим значенням терміна *символ* — художній образ, що умовно відбиває яку-небудь думку, ідею, почуття і т. ін., яке реалізується в досліджуваному матеріалі й описується дослідником. Так, наприклад, на стор. 53 згадується стаття "Ім'я, що стало символом боротьби за волю", присвячена Степанові Бандері, на прикладі якої показано, як може змінюватися зміст концепту в сус-

пільній свідомості залежно від повноти та об'єктивності інформації, в даному разі від негативного до символічно позитивного. Ще очевидніше аргументується можливість деяких концептів набувати загальнонародного символічного значення у фразах на стор. 81: "...Тут український концепт-символ "Шевченко" повністю виражений особовим ім'ям *Тарас*"; "Пор. ще у Миколи Вінграновського, у нерозривній єдності з іншим онімом-символом, *Дніпром*..."; "Сам Тарас Шевченко вирізнув ще один український концепт-символ, здатний до всезагального вираження самим тільки іменем — *Богдан*". Отже, виходить, що існує триступенева концептуалізація власних назв: 1) символи як пасивні концепти; 2) концепти як активні символи; 3) символи як загальнонародні (суспільно активні) концепти.

У зв'язку з вище названим третім типом концептів привертає увагу виявлена на стор. 84–85 монографії неточність, пов'язана з виділенням лише двох концептів, виражених особовими іменами без інших компонентів: "Кожне особове ім'я кожної людини є концептом для всіх, хто знає цю людину та вживає її ім'я (а не лише прізвище)... Ми ж говоримо про концепти загальнонародні і знайшли таких в українській мові лише два — *Тарас* і *Богдан*". Але раніше (на стор. 19–20) в один ряд з іменем *Тарас*, яке є концептом видатного українського поета, поставлене ім'я *Леся*, що репрезентує концепт "*Леся Українка*" з другим компонентом-псевдонімом. Про загальнонародне позначення цього концепту особовим іменем *Леся* свідчить, зокрема, і те, на що вказує автор рецензованої праці — "є навіть термін *лесезнавство*" (виділення наше — В. Л.).

Уважне вивчення автором процесу концептуалізації онімів у зв'язку з апелятивами засвідчило, що між цими двома класами назв не тільки нема непрохідної межі, а й навпаки: вони здатні до взаємних переходів і взаємозамін. Зокрема, цей процес знаходить яскраве підтвердження на прикладі тих власних і загальних назв, до яких можливе застосування означення "мій", що виступає одним із перших сигналів про можливість отримання словом статусу концептуального знака. Так, у родинному колі, де кожен член сім'ї може бути окресленим присвійним займенником "мій", апелятив *батько* (мій) = його ім'я, *мати* (моя) = її ім'я, *син* (мій) = ім'я тощо.

Виступаючи своєрідними заголовками, які дають поштовх для відтворення найрізноманітнішої інформації про денотат і сприяють її

ментальному збереженню, оніми відіграють особливо важливу текстуальну роль. Вони часто виявляються, за висловом автора, "першо-поштовхом" у нанизуванні номінацій і створенні пучків ідей та асоціацій, особливо важливих для художньої літератури, мистецтва й публіцистики. Одним із показових ланцюжків такого типу є охарактеризований у монографії ряд асоціативно зв'язаних назв з початковим демінутивом особового імені *Юра*, використаних М. Хвильовим: *Юрко* (ім'я) — гори *Юри* (гірська система у Швейцарії та Франції) — звідси *юрський період* (пов'язаний з динозаврами й льодовиком) — *юрта* (переносне житло в деяких кочових і напівкочових народів, у т. ч. Сибіру, де є тайга й холод). Розвиваючи концепцію символічного простору ментального лексикону, О. Ю. Карпенко справедливо й аргументовано не поділяє теорії невербального мислення, доводячи кожним фрагментом дослідження, що незалежно від характеру асоціацій і форм виходу інформації з мозку людини її мислення завжди є мовно-словесним.

Значне місце в рецензованій праці приділяється аналізу структури ономастичних фреймів, які відповідно до основних класів власних назв групуються наступним чином: 1) антропонімічний; 2) топонімічний; 3) теонімічний; 4) ергонімічний; 5) інші онімічні фрейми. Кожен фрейм може включати один із трьох компонентів: 1) реальний; 2) віртуальний; 3) сакральний. У такий спосіб через призму когнітивної лінгвістики дослідниця зуміла системно висвітлити онімний простір у загальній мовній картині світу.

Завершується другий розділ короткими висновками, які загалом відбивають отримані в процесі дослідження результати, але подекуди тяжіють до продовження аналізу окремих питань (радше роздумів над ними), що мало б здійснюватися в основній частині тексту. Це стосується, наприклад, характеристики співвідношення особистісного міфу (індивідуального онімічного фрейму) та суспільного, колективного уявлення — ментальності. Як наслідок, лише у висновках аргументуються терміни *ментальність* і *культурна міфологія*.

Ментальний аспект вивчення мови невіддільний від психолінгвістичного, адже процес мислення нерозривно зв'язаний з психічними реакціями людини на подразники зовнішнього й внутрішнього світу. Саме тому О. Ю. Карпенко по ходу дослідження різних проблем когнітивної ономастики неодноразово звертається і до питань мовної

поведінки, зокрема асоціативних зв'язків, тих, хто створює чи використовує відповідні концепти. Спеціальне ж дослідження відношень між мисленими, психічними й мовними категоріями проводиться в третьому розділі "Шлях від слова до концепту: Асоціативний експеримент у когнітивній ономастиці" (стор. 187–286). Стосовно цього розділу автором розроблена й досконало реалізована ефективна методика, яка системно ще не застосовувалася в слов'янській ономастиці. У монографії докладно аналізуються типи асоціацій, які виникають у носіїв мови у зв'язку з використанням тих чи тих розрядів ономастичних фреймів (у розгляданому розділі цей термін когнітивної лінгвістики не завжди аргументовано замінюється назвами онімних класів, у системі яких далеко не кожна одиниця проходить шлях до концептів і фреймів). Відповідно до продуктивності виявлені й проаналізовані такі вісім типів асоціацій, які подаються в послідовності від найвищої до найнижчої частотності: гіпероніми, синоніми, сумісність, ціле, ознаки, помилки, частина, причинно-наслідкові асоціації. Узагальнення щодо результатів цього фрагмента дослідження подається в таблиці 3.1 "Типи асоціацій за розрядами стимулів-онімів (на базі найчастотніших асоціацій)" (стор. 281), у якій зберігається використана в третьому розділі термінологія.

Особливо важливим і цінним для розуміння проведеного дослідження є поданий у третьому розділі "Асоціативний онімичний словник", аналоги якого існують у російському (Є. С. Отін), польському (Й. Курч), англійському (Г. Кент і А. Розанов) та іншому мовознавстві. Матеріал у ньому подається від стимулу до асоціацій з указівкою їхньої частотності, зокрема і тих, які пов'язуються з власними назвами. Щоправда, цей словник являє собою коротке зібрання онімів, що найчастіше викликають асоціативні уявлення в опитаних громадян України, але на його основі О. Ю. Карпенко зможе укласти повне видання, якого давно потребує вітчизняна лексикографія й ономастика. Важливим додатком до нього є "Зворотний асоціативний онімичний словник", у якому матеріал подається навпаки, тобто від асоціацій до їхніх стимулів з відповідними статистичними викладками. Можливо, доцільніше було б ці словники подати в кінці розділу чи у формі додатків до праці, але це лише рекомендаційне зауваження, реалізація якого не обов'язково покращила б сприйняття змісту проведеного в третьому розділі аналізу.

Глибокими й такими, що відбивають основні результати дослідження є короткі висновки до останнього розділу і загальні висновки.

Приємно вражають списки використаної літератури та джерел, кожен з яких характеризується достатньою повнотою і високою новизною. Автор залучила й активно використала різномовні теоретичні праці й джерела фактичного матеріалу, серед яких значну частину становлять найновіші видання. Навіть праці, що побачили світ 2005 року, тобто в рік рекомендації до друку рецензованої монографії, є не поодинокими, а видання інших років XXI ст. і 90-х рр. XX ст. переважають у загальному спискові літератури. Звісно, така складна наукова проблема, якою є когнітивна ономастика, дозволяє залучити й інші джерела, що могли б бути в спискові літератури (наприклад, праці засновника теоретичного мовознавства В. Гумбольдта, вітчизняних учених О. С. Мельничука, М. П. Кочергана, Ж. П. Соколовської, Ф. С. Бацевича, С. С. Єрмоленка та ін., які займалися чи продовжують активно вивчати проблеми мови й мислення, мовного моделювання дійсності та ін., які становлять суть когнітивної лінгвістики), але головним є те, що О. Ю. Карпенко врахувала всі найважливіші надбання з досліджуваної проблеми, творчо узагальнила й ефективно використала їх для досягнення вагомих наукових результатів.

Прочитання монографії викликало, крім уже висловлених, і деякі інші зауваження. Одне з них стосується висновків щодо кількісного співвідношення тих чи тих онімів. Так, у розділі першому наголошувалося, що повторювані власні назви, зокрема особові імена людей, необхідно кваліфікувати як омоніми, тобто різні слова. Це означає, що в мовленнєвій ситуації антропоформули на зразок *Іван Мазепа*, *Іван Франко* тощо містять не лише неоднакові прізвища, що з усіх боків не викликає сумнівів, але й різні власні імена, бо кожне з них називає різних людей, отже, має абсолютно відмінну семантику. Дискусії з цього приводу не припиняються вже не одне десятиліття, хоч більше підстав для визнання має, на нашу думку, саме висловлена О. Ю. Карпенко позиція. Однак питання не в цьому, а в тому, що, представши до зазначеного погляду, автор сам собі суперечить у другому розділі, де заявляє: "Антропонімія не є найчисленнішим, найбільшим розрядом власних назв. Зокрема топонімів на світі значно більше, ніж антропонімів..." (стор. 107). Але якщо навіть відкинути інші види антропонімів (прізвища, прізвиська, псевдоніми, патроніми, андроніми),

які, зрештою, називають тих самих осіб, що мають власні імена, і не враховувати історичних антропонімів, все одно на світі налічуватиметься понад шість мільярдів особових імен людей. У такому разі топоніми (а не географічні об'єкти, багато з яких не має власних назв) навряд чи переважатимуть над антропонімами, що, зрештою, не важко помітити, якщо зіставити кількість мешканців у різних поселеннях і кількість наявних навколо них власних географічних назв. Принаймні зроблений висновок якщо й справедливий, то потребує аргументації, спертої на спеціальне вивчення цього питання.

Відзначаючи широкий філологічний кругозір автора, звернення до різномовних літературних джерел, які належать перу провідних вітчизняних і зарубіжних авторів, укажемо на певну незручність, що виникає при цитуванні англійською мовою відповідних фрагментів текстів (див. стор. 13, 21, 22, 33, 51 та ін.), які бажано було б хоч приблизно перекласти мовою проведеного дослідження.

Не позбавлена монографія окремих орфографічних, пунктуаційних, стилістичних і технічних недоглядів. Наприклад, упадає у вічі відсутність в авторському мовленні притаманного українській мові прикметникового займенника *їхній* та його форм, який виконує функцію означення й не допускає заступлення формою *їх*, утвореною від особового займенника *вони*, що виступає в ролі додатка. Не завжди вживається більш властива українській мові конструкція *певною* (*тою, рівною*) *мірою*, ніж використана в окремих реченнях *у певній* (*тій, рівній*) *мірі* (див. стор. 12, 13 та ін.). Там, де йдеться про позитивні наслідки якогось процесу, явища, доцільнішим було б використання дієслів *приводити, спричиняти(ся)*, а не *приводити*, яке вживається переважно при негативних наслідках вираженої цим словом дії (див. стор. 10, 40 та ін.). Замість правильного написання *Ватикан, Бразилія* вжито *Ватікан* (стор. 74), *Бразилія* (стор. 285). Сумнівним є означення в термінологічному словосполученні "архетипичні асоціації" (стор. 284).

Ці та попередні зауваження носять винятково частковий, рекомендаційний або дискусійний характер і ніяким чином не впливають на загальну високу оцінку рецензованої праці. Монографія О. Ю. Карпенко "Проблематика когнітивної ономастики" становить собою глибоке дослідження актуальної для загального мовознавства проблеми, яке стане помітним явищем в українській і слов'янській ономастиці. Вона

характеризується беззаперечною новизною, має вагоме теоретичне й практичне значення, тому стане тим джерелом, яке значною мірою узагальнює теоретичні засади сучасної науки про власні імена і визначає перспективи її майбутнього розвитку. Багато цінного в ній знайдуть для себе науковці різних галузей, викладачі, аспіранти, студенти і всі ті, хто цікавиться власними назвами та пізнанням закодованої в них інформації.

В. В. Лучик

Крупеньова Т. І. Функції власних назв у драматичних творах Лесі Українки. — Одеса: Астропринт, 2004. — 160 с.

Цікава та глибока за змістом монографія Т. І. Крупеньової "Функції власних назв у драматичних творах Лесі Українки" свідчить про те, що дослідження творчої спадщини геніальної української письменниці поповнилося ще одним серйозним здобутком, який наразі стає також помітним кроком у розвитку вітчизняної ономастичної думки.

В аспекті проблематики монографії можна цілком погодитися з її автором як у тому, що "від Лесиної драматургії починається новий, вищий етап у розвитку української літературної ономастики" (с. 8), так і в тому, що про ономастику поетеси "не написано майже нічого" (с. 5).

Окреслюючи проблематику свого дослідження, Т. І. Крупеньова ставить перед собою високу планку, визначену самою творчістю Лесі: "Онімний простір у драматургії Лесі Українки своєрідний і віртуозно побудований, органічно вписаний у текстове тло, насичений численними зв'язками з усіма текстовими рівнями. Оніми у творчості поетеси відіграють таку вагому роль, настільки навантажені і промовисті, що можна говорити про рідкісне уміння, рідкісний дар ономастичності..." (с. 8). Подолання такого рівня вимагає також і від самого науковця відповідного осмислення, аналітизму, хисту до пошуку в багатомірному просторі художнього світу. Усе це в авторки є.

Своє дослідження Т. І. Крупеньова вибудовує за хронологічним принципом, розподіляючи творчість Лесі Українки на два етапи за ономастичним критерієм — період "онімійної ощадності" (1896–1906) та період "перемоги онімійних номінацій" (1907–1913). Хронологічним є розгляд проблематики і в межах обох етапів: *початок і пошуки*

(кінець XIX ст.), *перші здобутки* (1901–1906) для першого етапу та *майстерність* (1907–1909) і *світові вершини* (1910–1913) для другого етапу. Періодизаційний підхід є виправданим логікою самої художньої еволюції Лесі Українки. Але він, здається, заступає собою інший підхід і до того ж позначений назвою монографії — функціональний. Однак про це скажемо далі.

У позитивному плані рецензована монографія вражає енциклопедичністю, скрупульозністю авторського виконання, увагою до найдрібніших номінаційних деталей у доробку Лесі Українки. У кожному розділі, підрозділі, практично на кожній сторінці монографії читачеві демонструються такі ономастичні знахідки, які щораз по-новому й по-новому примушують дивитися на, здавалось би, добре відоме. По суті, Т. І. Крупеньова проводить читача через драматичні твори Лесі Українки неначе через анфіладу, де кожен твір як складник архітектонічного ансамблю розкривається ще і як окрема творча дослідна ділянка письменниці. І кожна така ділянка, становлячи ступінь творчого зростання, є водночас довершеним і самодостатнім цілим, що переконливо представлено в аналізі Т. І. Крупеньової.

Було б, очевидно, невдячною роботою переповідати за автора ті чи інші місця його роботи — краще кожному зацікавленому взяти її до рук і збагатити себе новим знанням. Але ж і коментарі рецензента іноді можуть орієнтувати. Справді, чи говорилося десь до сих пір про період онімічної ощадливості у творчості Лесі Українки? А він, виявляється, існував. Треба було тільки побачити це, так як зробила автор монографії. Відтепер її бачення стане необхідним для кожного лесезнавця. А зважаючи на всепроникну системність явищ, зовсім по-іншому починаєш дивитися і на твори, де онімія Лесі Українки представлена більш щедро. "Безонімність", так би мовити, твору постає знаковою, значущою величиною в його просторі. Але для того, щоб цей нульовий ступінь (за аналогією до мовознавчого поняття нульової морфеми) онімічності набув усіх барв художньої виразності, Леся Українка над твором у цілому та над кожним його елементом зокрема працює надзвичайно ретельно і вдумливо. Такий підхід є одним із її визначальних художніх принципів. Ретельність письменниці вимагає відповідної вимогливості до себе й від дослідника її творчості, що в даному разі і спостерігаємо.

Разом із позитивною оцінкою рецензована монографія викликає й певні побажальні зауваження, головне з яких стосується, як уже зга-

дувалося вище, домінуючого хронологічного принципу в розгляді матеріалу. Справді, цей принцип начебто відводить у тінь аналіз функціональних аспектів Лесиної онімії. Досить навіть побіжно порівняти висновки монографії із заявленою в її назві проблематикою, щоб переконатися у справедливості критичного закиду. Так у висновках про власні назви Лесі Українки говориться як про засіб хронотопії, про їх фонетичну та етимологічну виразність, про перегуки з українським ономастикомом, про адгерентність та інгерентність експресивного навантаження імені. Проте це підсумовується в межах одного абзацу (с. 147) і не відображається у структурі роботи (хоча в тексті все це є!).

Можна з такого погляду звернути увагу також на невеличкий підрозділ 1.2. "Про онімію структуру драматургії Лесі Українки" (с. 12–16), у якому принагідно йдеться про те, що письменниця в різних творчих варіаціях представляє улюблений тип героя — благородної, непохитної в своїх переконаннях людини, людини духовно сильної, незламної, нездатної ні в чому поступитися для власного добробуту (с. 12). Особливо приваблює увагу та констатація дослідниці, що "такий герой у різних творах має різні імена — **Іфігенія** ("Іфігенія в Тавриді"), **Міріам** ("Одержима"), **Елеазар** ("Вавілонський полон"), **Тірца** ("На руїнах"), **Кассандра** ("Кассандра"), **Руфін** ("Руфін і Прісцілла"), **Річард Айрон** ("У пуші"), **Оксана** ("Бояриня"), **Мавка** ("Лісова пісня"), **Долорес** ("Камінний господар"), **Антей** ("Оргія"), **Мартіан** ("Адвокат Мартіан"), *мудрець Феокрит* з неназваної і незавершеної драми..." (с. 12–13). А через кілька абзаців Т. І. Крупеньова позначає ще один образ: "Величний і могутній образ протестанта й мученика — титана **Прометея** стає провідним у відображенні персонажів-правдошукачів, безстрашних борців, виразників ідеалу всієї епохи. Це ім'я дуже часто зустрічається в художньому тексті Лесиної драматургії, і вагомість його важко переоцінити. Воно як лакмусовий папірець виявляє саме ество зображуваного героя, приреченого найчастіше розділити його страдницьку долю" (с. 14). Після таких авторських заявлень очікується їх розвиток, але він залишається начебто на периферії дослідження. Так, до імені *Прометей* Т. І. Крупеньова звертається ще один раз в аналізі онімів у драматичній сцені "Іфігенія в Тавриді", обмежуючись усього одним абзацом, де більше посилань на інших авторів та їх цитування, аніж власних узагальнень (с. 25). Потім окре-

мі невеличкі (хоч і вагомі!) нагадування Прометея знаходимо в аналізі онімії "Кассандри" (с. 54, 56) або в інших місцях, як-от на с. 38. А ось у висновках цього функціонально важливого, символічно-знакового для Лесі Українки імені вже не побачимо. Завадив хронологічний підхід, заслонивши собою функціональний.

На ще одне міркування провокує авторський аналіз онімії "Лісової пісні", коли Т. І. Крупеньова справедливо зауважує, що "і мовознавці та етнографи із завзяттям розглядають не проблеми, скажімо, Дочасності і Вічності, Матерії та Ідеї, відбиті в драмі-феєрії, а проблеми української демонології, обговорюють етнографічні та етимологічні аспекти назв **Мавка, Перелесник, Потерчата** і т. д., іноді не дуже беручи в голову, що це не записи етнографа, а високохудожнє полотно" (с. 100). Однак і сама авторка не розглядає по суті подібних проблеми, залишаючись переважно в колі тих же самих етнографічно-етимологічних аспектів власних назв твору. Щоправда, цей розгляд свіжий і новаторський (до того ж значною мірою виконаний в аспекті функціонального підходу), тому становить окрему цінність серед численних подібних розвідок.

У плані нейтрального міркування у зв'язку з тим, що "фахівці сперечаються щодо наявності легенд про мавок на Поліссі і нібито там їх не знаходять" (с. 101), автору цих рядків пригадалося рідне поліське село Мирославка кінця 50-х років (тоді ще Голодьки) на Житомирщині (кількадесят кілометрів від Колодяжного, батьківщини Лесі Українки). Був серед нас хлопчина помітно низький на зріст і з якимось особливим зморшкуватим обличчям, дещо схожим на старече. І мав той хлопчина прізвисько — *Нямчик*. Моя бабуся на запитання одного разу, що ж воно є оте слово нямчик, якось так ухильно перевела розмову на інше, що здивувала ця ухильність і запам'яталась назавжди. А було то табу (фонетично *нямчик* від *нявчик, навчик, мавчик* пояснюється без проблем): не хотіла старенька накликати чогось нечистого на свого онука. От і відповідь: знало Полісся мавок! Але ж і помирили вони разом із його старовиною.

Нарешті зауважимо про один технічний недогляд, (можливо, і єдиний у роботі). На с. 138 невтаємничий читач так і не довідається, з якими ж грецькими етимонами пов'язана назва міста *Танагра*, яке славилось вродливими жінками і мистецтвом танцю, бо ці етимони видрукувані кириличною абракадаброю *фбтбът* та *фбтбэрпхт* — такі

збої дають деякі програми комп'ютерної верстки. Здається, авторка має на увазі слова *τάυτός* 'довгий' у першому випадку та *τάναύτους* 'довгоногий; на струнких ногах' у другому. А в доповнення можна також звернути увагу, що з двома графічними помилками написано на тій самій сторінці слово *εύφροσύνη*: знак тонкого придихання на дифтонгові переданий як апостроф після літери ε, а замість сигми стоїть віддавна зникла з грецького алфавіту літера коппа (збереглася лише як позначення числа 90).

Якщо вже згадалося про правопис, то можна принагідно подивитися на написання типу *вавилонський* (у монографії послідовно "Вавилонський полон") або *Таврида* (у монографії "Іфігенія в Тавриді") тощо. А як же писала сама Леся Українка? Чи збігається радянізований правопис з автентичним письменницьким? Це цікаві деталі, на які можна було б звернути увагу при дослідженні Лесиної онімії: пригадаймо принаймні Шевченкове *Раби мовчали, царі лупилися, росли і Вавилони мурували*.

Разом з усім сказаним, висловлюючи насамкінець ще раз глибоке задоволення від знайомства з монографією Т. І. Крупеньової, беремо на себе сміливість констатувати, що ця монографія без перебільшення є таким дослідженням, яке принесе велику користь кожному, хто так чи інакше причетний до історії української літератури, до української філології, до ономастики зокрема.

М. І. Зубов

И это якобы "все о русских именах"

К сожалению, псевдонаучные успехи псевдоономаста Б. Ю. Хигира не дают покоя ономастике от бизнеса. Именно о таких работах высказался Вл. Новиков: "А в современной России выходит множество "китчевых" книг на темы имени, где, в частности, даются высосанные из пальца рекомендации по выбору супруга с учетом "совместимости" имен и т. п." (Новиков 2004, с. 272). Ярким примером такого псевдотворчества является недавно изданный в Беларуси словарь якобы русских личных имен (Все о русских именах. / Авт.-сост. Л. С. Конева. Минск, Харвест, 2003, 672 с., 5050 экз.). Приходится переадресовать лингвистам старую фразу Б. А. Слуцкого, обращенную к поэтам: "Сократилась доля общественного внимания, получаемая нашим

братом, да и распределяется эта доля хуже, чем прежде. Основные ломти получают не глубочайшие, а шумнейшие" (Слуцкий 1991, с. 21).

Оговорюсь сразу же: мне, ономасту с сорокалетним стажем, не известен ни один научный труд этого автора. Поэтому могу предположить, что "Л. С. Конева" — всего лишь псевдоним какого-либо черного раба издательской фирмы, причем не минской, а московской — АСТ, которая и организовала оптовую продажу данного, с позволения сказать, "издания". Кстати, зачастую псевдоономасты и действительно прибегают к псевдонимам. Так, смоленский последователь Б. Ю. Хигира выступил с псевдонаучным словарем (Знак имени. Тайна, доступная всем. Смоленск, 1998, 48 с.) под псевдонимом М. Славный (в быту — М. Ю. Евдокимов).

Словарь Л. С. Коневой предваряют несколько статей, "вводящих" читателей якобы в суть книги. В суперкратком "Введении" (с. 3–5) автор пытается ознакомить читателя с историей русского имени, попутно перечислив тех, кто имел отношение к лексикографии русского личного имени. При этом "Лариса Станиславовна" умудрилась не упомянуть своего идеологического "папеньку" Б. Ю. Хигира. Кстати, забыла она упомянуть и самый надежный на сегодняшний день словарь А. В. Суперанской. Но это уже понятно — наука и псевдонаука несовместимы.

Далее идет статья с названием, идущим от П. Флоренского, — "Имя определяет судьбу" (с. 6). В ней, правда, рассказывается о наведении порчи и бедами, связанными с раскрытием табу на имя, то есть языческие бредни.

А вот статья "Буква имени и психологические особенности человека" (с. 7–9) ведет нас прямо в средневековые эзотерические кошмары. Изложив без ссылок идеи В. К. Журалева, типа: "Каждая буква в имени человека образует определенные звуковые вибрации (sic!), которые не воспринимаются ухом человека, но влияют на определенные участки мозга, формируют конкретные психологические качества его личности" (с. 7), далее автор предлагает значения *всех* (!) этих букв (звуков?) в алфавитном порядке. Сюда попал даже мягкий знак (Ь), который, как известно, сам по себе не "образует определенных звуковых вибраций". Любитель парадоксов может вычитать, что Ъ — это "способность к анализу, детализировке, раскладыванию "по полочкам" (с. 9). Правда, твердый знак (Ъ) автор почему-то не рискнула семантизировать таким же способом.

На том же средневековом, языческом для славян, уровне написана и статья "Как назвать ребенка?" (с. 10–12). Здесь есть рекомендации в стиле безграмотных повитух, вот образчик: "Держите втайне имя ребенка до года, называя, например, мальчика Богданом (данный Богом), девочку — Любовой (любимая), что будет ребенку оберегом" (с. 11).

Есть информация о "Смене имени" (с. 14), правда, без должных юридических инструкций.

Исходя из названия, читатель предполагает найти в книге (кстати, она имеет подзаголовок "Большая книга" - знай наших!) сведения по наиболее употребляемым в русском языке личным именам. Правда, книги такого рода уже сделаны: это словарь Н. А. Петровского и словарь А. В. Суперанской. Чтобы сделать словарь лучше предыдущих, нужно проявить недюжинные усилия (подробнее см. Ковалев 2004, с. 289–294). И, следует сказать, Л. С. Конева их "прилагает". Правда, эти усилия почему-то не повышают научность ее словаря, а скорее выявляют непроходимую дремучесть его автора.

Судите сами, вот как выглядит рубрикация словарной статьи:

Происхождение имени.

Положительные черты характера.

Отрицательные черты характера.

Тим деятельности.

Бизнес.

Здоровье.

Секреты общения.

Совместимость в браке.

Знаменитые люди.

Жизнеописание знаменитых людей.

О первобытном дилетантизме автора красноречиво говорит статья на имя, представленное как русское, — АЛАН:

"Происхождение имени. Праславянское имя, означающее "древний славянин". Аланами назывались первые славянские племена, которые поклонялись мечу как единственному божеству" (с. 31). Интересно, что скажут по этому поводу современные *осетины*, которые кроме этого картвелоязычного этнонима хорошо помнят и этноним своих древних предков — аланы (allon) (см. Ковалев, 2003, с. 145, 201). Но это еще не все. В качестве примера с этим именем автор приводит множество... англоязычных имен (с. 32).

Возьмем другой пример, статью на имя ГОРДЕЙ, ГОРДИЙ. И здесь та же лингвистическая безграмотность:

"Происхождение имени. Греческое имя, означающее "правитель Фригии" (с. 136). Так мог написать человек, весьма далекий от лексикографии, ибо это имя (Гордий — Горδίας) не означало "правителя Фригии", а являлось собственным именем отца знаменитого царя Мидаса. Кстати, и столица древней Фригии называлась Гордион.

Это о мужских именах. Но и с женскими дело обстоит не лучше. Так, имя Инна представлено (по происхождению) как "Латинское имя, означающее "энергичная, бурная" (с. 533). Однако это имя прежде было мужским и означало то же, но в муж. Роде. Отсюда и русское мужское имя Инюта (отсутствующее в рецензируемом издании). То же нужно было отметить и в имени Римма (не "римская", а "римский"). (с. 615). Ну, это имена не славянские, не русские. А вот как в женские имена попало мужское имя Томило (с. 639)? Да еще с индийским вариантом Тамила? Воистину, неисповедимо... Хотя, то же самое можно встретить и в многочисленных "исследованиях" алхимика от псевдоономастики Б. Ю. Хигира.

Анализ изданной в Беларуси книги, показывает, что лексикографическая продукция все больше делается не ради знаний, а ради денег. Страстное желание автора получить их или побыстрее опубликоваться привело к тому, что читатель получил нечто, полностью не отвечающее названию книги. А всего-то и нужно было поработать со словарями. Правда, такая кропотливая работа предполагает десятилетия, а хочется все и сразу.

Литература

1. Ковалев Г. Ф. Этнос и имя. — Воронеж, 2003.
2. Ковалев Г. Ф. Современные словари русских личных имен // Вестник ВГУ. Серия Гуманитарные науки. — 2004. — № 2.
3. Новиков Вл. Nomina sunt gloriosa. Имя автора — имя произведения — имя героя // Вопросы литературы. — 2004. — № 6.
4. Слуцкий Б. А. О других и о себе. — М., 1991.

Г. Ф. Ковалев

Размышления над книгой Е. С. Обуховой "Ономастика лицейской лирики А. С. Пушкина". — Воронеж: Воронежский гос. университет, 2005. — 208 с.

Значение А. С. Пушкина — "умнейшего из мужей" — для русской культуры трудно переоценить. Пушкинский ономастикон, с точки зрения лингвокультурологии, являет собою антропосферу, мифосферу и хронотоп этой гениальной языковой личности, принадлежащей своей эпохе и в художественной форме отражающей её. Поэтому исследование ономастического пространства как части индивидуального когнитивного пространства поэта остаётся важным и актуальным, а словарная презентация этого материала (а книга Е. С. Обуховой имеет форму словаря) представляется наиболее адекватной для массового читателя. Нельзя не согласиться с автором, пишущим: "Создание ономастического словаря А. С. Пушкина актуально для нашего времени, так как многие ономастические реалии, понятные любому в XIX веке, становятся затемнёнными, и, кроме того, со временем появилось немало неучтенного и нуждающегося в классификации материала по вопросам пушкинской онимии" (с. 10). Таким образом, сделана попытка пополнить лексикографическую Пушкиниану (в частности, ономастическую) ещё одним словарём. Автор ограничивается ранним периодом творчества А. С. Пушкина, в связи с чем объектом описания выступает ономастическое пространство лирики лицейского периода, действительно перегруженной проприальной лексикой, мифологической и исторической, не всегда известной и понятной современному читателю.

Словарь можно отнести к синтетическому типу: он имеет и филологическую (лингвистическую), и энциклопедическую составляющие. Лингвистическая компонента, представленная разнообразно и многопланово, заключается прежде всего в попытке дать ономастическую квалификацию репрезентированных проприативов: Буало — антропоним, Галлия — хороним, Бородино — топоним, Пегас — мифологический зооним, Каломона — гидроним и т. д. В ряде случаев автор констатирует переносное значение онима и устанавливает способ его образования, обращая внимание главным образом на метонимический перенос типа автор — книги данного автора: *Вольтер* 1–2, *Гораций* 1–2, *Платон* 1–2, *Тасс* 1–2 и др. Правда, в соответствии с лексикографической традицией подобная полисемия презентуется обычно в

структуре одной словарной статьи (а не разных, как у Е. С. Обуховой), при этом цифрами обозначаются разные лексико-семантические варианты одной семемы. Ономастическую же омонимию (например, *Денис* 1–3; с. 70–71) действительно целесообразно описывать в разных словарных статьях.

Широко представлены в словарных статьях наблюдения над семантикой онимов; см., например, статью Пушкин. Присутствует в словаре разнообразный и интересный историко-этимологический комментарий. Но все же в большей мере данная лексикографическая работа носит энциклопедический характер, характер справочника, из которого можно получить биографические сведения о той или иной личности из окружения Пушкина-лицеиста (для чего широко использованы труды Л. А. Черейского), данные о том или ином антропониме или топониме из античной мифологии или персонаже из художественной литературы. Для получения такой информации Е.С. Обухова привлекла значительную пушкиноведческую справочную литературу, которую она уместно цитирует, что, несомненно, формирует научную платформу рецензируемого исследования.

Книга "Ономастика лицейской лирики А. С. Пушкина" состоит из двух частей: "Введения" и собственно "Словаря ономастики А. С. Пушкина лицейского периода". Во "Введении" автор делает содержательный обзор ономастической лексикографии, посвященной творчеству великого поэта, энциклопедических изданий, включающих пушкинский ономастический материал. Весь заключенный в словаре ономастикон представлен здесь в обобщенном виде: названы разновидности лексикографируемых онимов — антропонимы, мифонимы, топонимы, хоронимы (и др.) — и их количественный состав. Раздел введения "Структура словарной статьи" посвящен описанию микроструктуры словаря: форме заголовочного слова и его вариативности, способам семантизации онима; указывается источник цитатного материала и принципы паспортизации цитаты.

Материал "Введения" побуждает нас высказать ряд соображений. Как правило, при презентации макроструктуры лексикографического произведения авторы обращаются к проблемным вопросам, теоретически обосновывают принципы включения/невключения в словарь тех или иных единиц, обсуждают дискуссионные теоретические вопросы, мотивируют свои позиции относительно отбора материала и метаязыка. Поэтому нам представляется, что автору рецензируемого исследо-

вания следовало бы доказать необходимость включения в вокабулярный "Ономастики..." этнонимов, которые лишь словообразовательно коррелируют с топонимами, мотивируются ими, но своими референтными и грамматическими свойствами не соответствуют признакам проприатива. Желательно было бы аргументировать включение в качестве самостоятельных единиц ономастических прилагательных (их в словаре более 20), местоимений *он, она* (с. 130), а также большого ряда апеллятивов (около 60 единиц), которые в одном из изданий произведений А. С. Пушкина даны с прописной буквы. На самом деле многие из ономастических прилагательных входят в структуру составных ономастических номинаций, которые и должны бы выступать в качестве заголовочных слов, а именно: *Баболовский дворец, Фессальская гора* (Парнас); словосочетание *Бородинские поля* является поэтическим контекстным синонимом (перифразой) к топониму Бородино; *Морвенский герой* — поэтическим синонимом к имени героя стихотворения "Кольна" — *Тоскара* (то есть тоже перифразой — и, следовательно, отдельной номинацией персонажа — антропонимом).

В этой связи возникает проблема размещения перифразы как поэтического синонима имени собственного в данном словаре. Е. С. Обухова частично включает это номинативное средство, однако не использует термина *перифраза* и именуется конструкции данного типа то метафорой, то эпитетом: единица *невец Людмилы* на с. 138 квалифицируется как "эпитет В. А. Жуковского", а совершенно аналогичные конструкции *невец Фелицы* (с. 139), *невец Пенатов* (с. 138) — как "метафоры Г. Державина и К. Н. Батюшкова". Здесь находим перифразы, представленные в такой подаче: "*Минерва Росская* — метафора императрицы Екатерины II" (с. 144); "*владелец Пинда, оракул Франции, Фернейский крикун* — метафоры Вольтера" (с. 50, 131, 179), но *фернейский старичок, султан французского Парнаса* (Монах; I, 15), *отец Кандида, Арьоста, Тасса внук* (Городок; I, 102) как перифразы антропонима *Вольтер* отсутствуют. Не включены и многие другие ономастические иносказания: *священный град Востока* — 'Иерусалим', *герой Альбиона* — 'герцог Веллингтон', *русский Буфлер, наперсник Аонид* — 'К. Н. Батюшков', *скальд России* — 'В. А. Жуковский', *богиня вралих Петрополя* — 'А. П. Бунина' и др.

Ориентируясь на орфографические особенности использованного издания произведений А. С. Пушкина, Е. С. Обухова последовательно представляет в словаре отвлеченную лексику, имеющую как поло-

жительную (*Вкус, Вера, Веселие, Дружество, Надежда, Счастье*), так и отрицательную (*Вражда, Глупость, Лень, Невежество, Непросвещение*) коннотацию, а также и другие аппеллятивы (*Гекзаметры, Дактилы; Поэт, Юноша-Мудрец, Философ*), чаще всего объясняя это включение персонификацией аппеллятивов. Написанные с заглавной буквы, что соответствовало традиции XVIII — начала XIX вв. и отражало их специфическую прагматику как слов, отмеченных особым авторским чувством, позитивным или негативным, подобные лексемы действительно выступают в контексте с определенными семантическими приращениями, однако это не дает основания считать их именами собственными — индивидуальными номинациями объектов, выделяющими один объект из числа других в том же классе. К тому же в других изданиях все эти слова написаны со строчной буквы — например, в 10-томном академическом "Полном собрании сочинений А. С. Пушкина" — М.: АН СССР, 1962–1966: "*Здесь дремлет юноша-мудрец Питомец нег и Аполлона*" (Выделения сделаны нами — Л. Г., Л. Ф.) (*Мое завещание друзьям*; 7; I, 136); *Приди, о лень! приди в мою пустыню, Тебя зовут прохлада и покой* (Сон; 7; I, 192); *О вера, ты стоишь у двери гробовой, Ты ночь могильную ей тихо освещаешь, И ободренную с надеждой отпускаешь...* (Безверие; 7; I, 250).

С другой стороны, в издании 1937 г. отмечено: "Заменяются <...> прописные буквы строчными в таких словах, как *царь, бог, государь, божество, вера, небо, батюшка священник, батюшка, бард, герой*" [6; I, с. 435]. Следовательно, и перечисленные слова (по логике Е. С. Обуховой) могли бы считаться проприативами, если бы редакторский комитет академического издания Полного собрания сочинений Пушкина в соответствии с идеологическими установками своего времени не счёл бы их недостойными такого "лингвистического пиетета".

Кстати об изданиях сочинений А. С. Пушкина. Автор "Ономастики..." полагает, что пользуется десяти томным "Полным собранием сочинений", работая с 1-м томом 1937 г. . На самом деле в этом году АН СССР начала 16-томное издание, оконченное в 1949 г. Это (так называемое Большое академическое) издание переиздано в 1995–1999 гг., но уже как 19-томное.

Таким образом, "Введение" недостаточно полно освещает состав лексических единиц, включаемых в Словарь и описываемых в нем, и содержит ряд неточностей. Что касается замеченной автором "неточности" в "Словаре языка Пушкина" во фразе *Эраты нежный друг*

(в издании 1937 г. — *нежной*, поэтому автор рассматриваемого исследования считает это слово эпитетом к антропониму *Эрата*, игнорируя исторические изменения в русском языке), то это рассуждение не выдерживает критики. И кстати, *нежный друг Эраты* — ещё одна перифраза к антропониму *Вольтер*.

Словарные статьи рассматриваемой книги содержательны и интересны, особенно в тех случаях, когда автор опирается на сведения и мнения известных пушкинистов, на специальные исследования, посвященные лицейской лирике А. С. Пушкина, или на разнообразную энциклопедическую информацию. Следует отдать должное Е. С. Обуховой: она трудолюбиво собирала сведения о проприальной лексике из различных источников, провела большую поисковую работу. Когда же она к подобным источникам не обращается, возникают ошибки и неточности. Например, имя *Марот* семантизируется в словаре (с. 110) как "фонетический вариант антропонима *Марон*" (одного из имен Вергилия — см. с. 109). На самом деле *Марот* — транслитерация имени французского поэта Клемана Маро, известного своими эпиграммами; и в издании 1962–1966 гг. стихотворение "Старик" дано с подзаголовком "Из Маро" (I, 274).

Статья о колокольне Иван-великой (см. с. 84 в книге "Ономастикон...") не даёт ономастической квалификации данного онима (это экклезионим) и совершенно необоснованно связывает данное архитектурное сооружение с именем царя Ивана Грозного, который, как известно, жил в 1530–1584 гг. А "церковь-колокольница" Иван-Великий сооружена в 1505–1508 гг. (архитектор Бон Фрязин) на месте древней церкви Иоанна Лествичника. В летописи под 7013 (1505) г. сообщается: "тогда же и другую церковь разобраша Иоанн святыи Лествичник, иже под колоколы, созданную от великого же князя Ивана Даниловича в лето 6833, заложиша новую церковь Иоанн святыи на старом месте" [Цит. по: 3, с. 8]. Название колокольни сохраняет имя святого Иоанна и указание на высоту звонницы — Иван Великий (высота около 80 метров — для архитектурных сооружений того времени чрезвычайная!) [См. также: 1, с. 71–72; 2, с. 67–68].

Не всё в порядке и с определением ономастического статуса отдельных онимов. Так, города *Лион*, *Петроград*, *Петрополь*, *Пафос*, *Царское Село* и др. квалифицируются как хоронимы [См. по этому вопросу: 4, с. 145]; имена богов любого пантеона в ономастике терминологизируются как теонимы [См.: 4, с. 124] — поэтому *Аполлон*, *Гиме-*

ней, Зевс, Венера и мн. др. (тем более дракон *Пифон*) не могут определяться как мифологические антропонимы; а культовое имя монотеистической христианской религии *Христос* также не антропоним, а культоним [см.: 5, с. 289]. Не всегда точны и подсчёты словоупотреблений: например, в статье *Молок* недостает цитат: *Предстал Молок, дрожащий под столом...* (Монах; I, 26); *Ты победил, почтенный старичок, — Так отвечал смиренхонько Молок.* (Там же, 26); *Старик, старик, не слушай ты Молока...* (Там же, 27); *Лети, старик, сев на плеча Молока* (Там же, 28). Есть и другие случаи неполного представления онима.

Завершая наш краткий обзор книги "Ономастика лицейской лирики А. С. Пушкина", подчеркнем, что она очень нужна и полезна, особенно для школьников, начинающих изучать творчество русского гения, а также для широкого круга читателей и почитателей его великого таланта. Однако книга нуждается в доработке как в области содержания, так и в области стиля — и даже орфографии, которая в авторском тексте не всегда соответствует современным нормам (см., например, написание топонима Царское Село, с. 77). Но словарь издан небольшим тиражом (200 экземпляров), и у автора есть возможность его усовершенствовать, тем более, что Е. С. Обухова — автор молодой и вполне способный стать и хорошим лексикографом, и глубоким пушкинистом.

Литература

1. *Гукова Л. Н., Фомина Л. Ф.* Художественная характеристика топонимов в творческом наследии А.С. Пушкина: Словарь. — Одесса: Фотосинтетика, 2004.
2. *Гукова Л.Н., Фомина Л.Ф.* Индивидуально-авторская характеристика экклезионимов в творчестве А.С. Пушкина // Записки з ономастики. — Вип. 9. — Одеса: Астропринт, 2005.
3. *Михайлов А. И.* Колокольня Ивана Великого в Московском кремле: Искусство. — М., 1963.
4. *Подольская Н. В.* Словарь ономастической терминологии / 2-е изд. — М.: Наука, 1988.
5. *Подольская Н. В.* Оним // Русский язык: Энциклопедия/ Гл. ред. Ю. Н. Караулов. — М., 1997.
6. *Пушкин А. С.* Полное собрание сочинений: В 16-ти томах. — М., 1937–1949. — Т. 1, 1937.
7. *Пушкин А. С.* Полное собрание сочинений: В 10 т. — 3-е изд. — 1962–1966.

Л. Н. Гукова, Л. Ф. Фомина

НАШІ АВТОРИ

БАБІЙ Юлія Борисівна — аспірантка, викладач Миколаївського держ. університету.

БОЄВА Евеліна Володимирівна — кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та зарубіжної літератури Південноукраїнського держ. пед. ун-ту.

БУЛАВА Наталя Юріївна — кандидат філологічних наук, викладач кафедри лінгвістики Донецького держ. ун-ту економіки і торгівлі.

ГУКОВА Ліна Миколаївна — кандидат філологічних наук, доцент кафедри російської мови ОНУ.

ЗУБОВ Микола Іванович — доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри загального та слов'янського мовознавства ОНУ.

КАЛАЧОВА Наталія Дмитрівна — викладач мовознавства філологічного факультету Московського міського інституту менеджменту й туризму.

КАРПЕНКО Олена Юріївна — кандидат філологічних наук, доцент кафедри лексикології та стилістики англійської мови ОНУ.

КАРПЕНКО Юрій Олександрович — доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України, професор кафедри української мови ОНУ.

КОВАЛЬОВ Геннадій Пилипович — доктор філологічних наук, професор Воронізького держ. ун-ту.

КРУПЕНЬОВА Тетяна Іванівна — кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології Південноукраїнського держ. пед. ун-ту.

ЛУЧИК Василь Вікторович — доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Нац. ун-ту "Києво-Могилянська академія".

МЕЛЬНИК Галина Іванівна — аспірантка кафедри української мови ОНУ.

НЕМИРОВСЬКА Олександра Федорівна — кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології Південноукраїнського держ. пед. ун-ту.

ПАВЕЛКО Світлана Петрівна — ст. викладач кафедри української мови ОНУ.

САВРЕЙ Ольга Вікторівна — аспірантка кафедри української філології Південноукраїнського держ. пед. ун-ту.

ФОМІНА Людмила Федорівна — кандидат філологічних наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики ОНУ.

ХРУСТИК Надія Михайлівна — кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови ОНУ.

ШОТОВА-НІКОЛЕНКО Ганна Василівна — кандидат філологічних наук, викладач кафедри іноземних мов Одеського держ. екологічного ун-ту.

Записки з ономастики

З-324 Вип. 10: Зб. наук. праць / Відп. ред. Ю. О. Карпенко. — Одеса: Астропринт, 2007. — 144 с.
Укр. та рос. мовами.

з $\frac{4602000000-013}{318-2007}$ Без оголош.

ББК 81.031.4я5
УДК 801.311/313(066)

Наукове видання

ЗАПИСКИ З ОНОМАСТИКИ

Випуск 10

Збірник наукових праць

Українською і російською мовами

Відповідальний редактор **Ю. О. Карпенко**

Зав. редакцією *Т. М. Забанова*
Технічні редактори: *Р. М. Кучинська, Г. О. Куклева*

Здано у виробництво 31.10.2006. Підписано до друку 10.01.2007.
Формат 60×84/16. Папір офсетний. Гарнітура “Таймс”. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 8,37. Тираж 300 прим. Зам. № 558.

Видавництво і друкарня “Астропринт”
(Свідоцтво ДК № 1373 від 28.05.2003 р.)
65082, м. Одеса, вул. Преображенська, 24.
Тел.: 726-98-82, 726-96-82, 37-14-25.

www.fotoalbom-odessa.com